

Friedrich Schleiermacher

O RELIGIJI

GOVORI IZOBRAŽENIM MED NJENIMI ZANIČEVALCI

Prevedel *Samo Krušič*
Spremna beseda *Branko Klun*

Naslov izvirnika

Über die Religion
Reden an die Gebildeten unter ihren Verächtern
(besedilo prve izdaje, Berlin, Unger 1799)

Slika na naslovnici:
Caspar David Friedrich
Samostansko pokopališče v snegu, 1817/19

Tiskana izdaja knjige je izšla leta 2005
ISBN 961-6519-08-5

Friedrich Schleiermacher

O RELIGIJI

Govori izobraženim
med njenimi zaničevalci

Prevedel
Samo Krušič
Spremna beseda
Branko Klun

Ljubljana
2017

Elektronska knjižna zbirka

e-21

Urednik *Gorazd Kocijančič*

Friedrich Schleiermacher

O RELIGIJI

Govori izobraženim med njenimi zaničevalci

Prevod *Samo Krušič*

Spremna beseda *Branko Klun*

Oblikovanje elektronske izdaje *Lucijan Bratuš*

Izdajatelj

Za KUD Logos *Mateja Komel Snoj*

Ljubljana 2017

Elektronska izdaja e-21

Elektronski vir (pdf)

Način dostopa (URL):

<http://www.kud-logos.si/e-knjige/>

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v
Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani
COBISS.SI-ID=291697152
ISBN 978-961-7011-37-1 (pdf)

KAZALO

- 7 *Branko Klun*
Rojstvo religije iz mističnega občutja
- 21 Prvi govor
Apologija
- 43 Drugi govor
O bistvu religije
- 101 Tretji govor
O omikanju za religijo
- 127 Četrty govor
O družnostnem v religiji
ali o cerkvi in duhovništvu
- 163 Peti govor
O religijah
- 210 Bibliografija

BRANKO KLUN

ROJSTVO RELIGIJE IZ MISTIČNEGA OBČUTJA

V času razsvetljenskega zanosa ob koncu 18. stoletja, ko je duh francoske revolucije še živo prisoten in se ob napredku znanosti zdi, da ne more nič ustaviti človeškega razuma na poti njegove popolne emancipacije, je religija potisnjena v ozadje. Vezano na stare miselne in družbene strukture krščanstvo naglo izgublja svojo nekdanjo vlogo in veljavo. Racionalistična metafizika kot znanost, na katero se naslanja krščanstvo in z njo dokazuje obstoj Boga ter nesmrtnost duše kot dva stebra religije, je pod naraščajočim pritiskom. Če jo francosko razsvetljenstvo neprepričljivo zanika s svojim grobim materializmom, pa doživi bolj subtilni in zato hujši udarec s strani Kantovega kritičnega idealizma. Kant odpravi vsako možnost racionalnega dokaza in spoznanja metafizičnih stvarnosti ter religijo na prefinjen način zvede na moralo. Ta redukcija religioznega, ki obenem pomeni njegovo sekularizacijo, se zdi toliko bolj upravičena, ker je tudi v sami Cerkvi pogosto navzoče prepričanje, da je skrb za moralni red in prave vrednote njena primarna vloga. Nesposobno držati korak z znanostmi in reducirano na moralo postane krščanstvo kot prevladujoča religija evropskega sveta nepotrebno razsvetljenemu umu tedanjih izobražencev.

V takšnem zgodovinskem kontekstu, ki mu kljub časovnemu odmiku dveh stoletij ne manjka aktualnosti, je

potrebno razumeti Schleiermacherjeve¹ govore »O religiji«, ki jih – kot pove podnaslov – naslavlja na »izobražence (die Gebildeten) med njenimi zaničevalci«. Delo, ki je anonimno izšlo leta 1799, a se je njegovo avtorstvo kmalu razvedelo, je zaradi svojega izvirnega pristopa zbudilo veliko pozornost. Schleiermacher ne pristaja na kategorije in pojmovnost, ki obvladujejo takratni diskurz o religiji in krščanstvu. Še zlasti je nezaupljiv do racionalistične metafizike, ki gradi na umskem sklepanju in teoretizaciji, pri tem pa izgubi stik s konkretnim življenjem. Če Kant velja za grobarja metafizike, je to lahko samo zato, ker je tisto, kar naj bi ubesedovala metafizika, v njenem racionalističnem pristopu že umrlo. Zato Schleiermacher najprej spremeni izhodiščne postavke. Temeljna vprašanja religije se ne odločajo v teoretski naravnosti dokazujočega uma, ki mora najprej zaključiti Boga kot vrhovno bitje, marveč je izhodišče lahko samo živeto religiozno izkustvo. Osnova vsega našega razmišljanja je lahko samo fenomen religije, t. j. religiozno življenje, kjer se religija »dogaja« in živi. Seveda se v tej spremembi perspektive, ki ne pričinja z Bogom, temveč

- 1 Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher (1768 – 1834) je bil sin reformiranega pastora in se je tudi sam odločil za študij teologije in filozofije. V času svojega službovanja kot pridigar v berlinski bolnišnici Charité se je pridružil krogu bratov Schlegel in v tem vzdušju zgodnje romantike so nastali tudi govori »O religiji«. 1804 je sprejel mesto univerzitetnega profesorja za reformirano teologijo v mestu Halle, po pruskem porazu z Napoleonom in zaprtju univerze v Halleju pa se vrne v Berlin, kjer sodeluje pri ustanovitvi nove univerze Friedricha Wilhelma (1810). Poleg svoje profesorske dejavnosti je aktiven član Berlinske akademije znanosti, vseskozi pa ostaja tudi pridigar v berlinski cerkvi Sv. Trojice. Ob razvejeni teološki in filozofski dejavnosti je Schleiermacher znan tudi po svojem prevodu celotnega Platonovega opusa v nemški jezik.

z religiozno eksistenco (človekom), v kateri se vrši in živi odnos z Bogom, že naznanjajo bodoče težave, toda za Schleiermacherja ta problem v resnici ne obstaja. Govore piše v prvi osebi, govori iz sebe, iz lastnega religioznega izkustva in žene ga »notranja nuja (...), ki se ji ni mogoče upreti« (23). Že od samega začetka se torej odpove teoretskemu intelektualizmu in pri iskanju občega bistva religije ostaja vezan na posamičnost konkretnega religioznega izkustva.

Prevlado intelektualizma in moralizma (metafizike in morale) pri pristopu do religije, kar obravnava zlasti v svojem drugem govoru, Schleiermacher povezuje z neustreznimi antropološkimi izhodišči. V ozadju gre za tradicionalno prepričanje o dveh temeljnih zmožnostih človeka: razumu in volji. Razum omogoča spoznanje (teorija), volja pa predstavlja temelj delovanja (praksa). Toda z njima ni moč razložiti izvornega mesta religije, temveč je potrebna tretja razsežnost človeka: občutje (Gefühl). Bistvo religije po Schleiermacherju »ni ne mišljenje ne delovanje, temveč zrenje in občutenje (Anschauung und Gefühl)«. (50) In nekoliko kasneje še razloži: »Praksa je veščina, spekulacija je znanost, religija pa je čut in okus za neskončno (Sinn und Geschmack fürs Unendliche)«. (51) Toda Schleiermacherjevega občutja ne gre enačiti z današnjo prevlado čustev in poplavo sentimentalizma. Podobno kot ima Pascalovo »srce« posebno epistemološko vlogo, tudi občutje pomeni specifično odprtost človeka, ki ni manjvredna glede na umevanje – kot je učila tedanja racionalistična metafizika –, marveč omogoča neposredno doživetje za razliko od diskurzivnega umevanja. A ni vsako občutje religija. O religioznem občutju lahko govorimo šele, ko gre za zrenje in občutje neskončnega oz. »univerzuma«. Schleiermacher ta pojem (Universum) in celotno sintagmo (Anschauen des Universums) označi za »tečaj celo-

tnega mojega govora in najsplošnejši in najvišji obrazec religije» (53). Možnost našega umevanja ali – natančneje – podoživetja tega, kar izražajo omenjene besede, odloča o tem, ali Schleiermacherju sploh lahko prisluhnemo in z njim vstopimo v pristen dialog.² Pogosto je namreč prisotna skušnjava, da njegovo dikcijo relativiramo glede na takratni zgodovinski kontekst in oslabimo njeno prepričljivost. V romantiki je modno govoriti o neskončnem, o naravi in univerzumu, o nepojmljivem in mističnem, o tem, kar je zgolj moč čutiti in slutiti ter ostaja večna skrivnost. Schleiermacherja nedvomno zaznamuje vzdušje zgodnje romantike, toda izkustvo oz. občutje, ki ga želi opisati, naj bi imelo občečloveško razsežnost. Kakor je vsak človek po svojem bistvu odprt v celoto bivajočega na način umevanja in delovanja – kar sporoča tudi metafizična tradicija³ –, tako je po Schleiermacherju sposoben tudi temeljnega izkustva celote v smislu uzrtja in občutja. Ta celota ni gola nabranost posameznosti, ni skupek posamičnih izkustev, marveč je univerzum nas vedno presegajoča in v svoji presežnosti neskončna celota vsega bitja in dogajanja. In prav zaradi te transcendence se v religioznem izkustvu univerzuma zgodi preobrat: nismo mi subjekt, ki aktivno izkuša univerzum kot objekt, marveč se znajdemo v pasivnosti, kjer izkustvo oz. občutje utrpimo. Univerzum je tisti, ki se nam razodene in nas »prizadene«. Kant je pravilno zaključil, da je izkustvo celote zmotna ideja čistega uma,

- 2 Veljalo bi podobno, kar napiše Otto na začetku svoje knjige *Sveto*: »Kdor tega ne zmore ali kdor sploh ne pozna takšnih trenutkov [religiozne vznemirjenosti], tega naprošamo, naj ne bere dalje.« Rudolf Otto, *Sveto*, Zbirka Hieron, Nova Revija, Ljubljana 1993, 16.
- 3 Človeška »duša je na nek način vse bivajoče (quodammodo omnia)« – prim. Aristotel, *De anima*, III, 8, 431b 2, ali Tomaž Akvinski, *Quaestiones disputatae de veritate*, q. 1, a. 1.

kajti um je čista aktivnost. Presežna celota se nam lahko razodene le v naši pasivnosti, ki jo Schleiermacher poveže z občutjem.

Toda Schleiermacher poleg občutja govori tudi o zrenju univerzuma. Z besedo »zrenje« (Anschauung) ne želi občutju dodati česa novega, marveč ga jasneje artikulirati. Občutje ni nikoli čista prizadetost brez vsakega dojetja. Toda občutju lastno »vedenje« ni diskurzivno, marveč uzrtje v smislu intuitivnega oz. kontemplativnega ovedenja pred vsako umsko artikulacijo. Lahko bi govorili o mističnem uvidu, ki je neločljivo povezan in integriran v celovitost občutja. Takšno občutje pomeni vdor neskončnega v končno, razodetje univerzalnega v partikularnem, stik transcendence z imanenco. V omenjenem obratu človek doživi samega sebe kot omogočenega s strani presežnosti, kot podarjenega sebi v vsakem trenutku svoje biti in prav zato Schleiermacher religiozno izkustvo kasneje označi kot »občutje popolne odvisnosti« (das Gefühl schlechthinniger Abhängigkeit). To občutje je diametralno nasprotno suverenosti idealističnega subjekta, pri čemer Schleiermacher zlasti cilja na Fichtejev jaz. V religioznem zrenju in občutju se dogodi razlastitev jaza in dopustitev, da nas prevzame celota (univerzum), da se potopimo v njeno neskončnost. Če je religija po svojem bistvu odnos do presežnosti, potem v njej ni prostora za samozadostni subjekt, ki teži po moči in obvladovanju. Le tako je možna pristna pobožnost kot čutenje v odnosu do transcendence. Obenem pa to pomeni, da je vsako uzrtje univerzuma, ki spremlja občutje, hkrati njegovo razodetje. Ker uzrtje ni posledica naše dejavnosti, temveč je utrpelost, lahko govorimo o razodetju, katerega vrši univerzum sam.

Ob tem ni težko prepoznati afinitete do panteizma. Schleiermacher je v poznejših izdajah svojih Govorov poskusil ta očitek, ki je prihajal zlasti s strani krščanske

teologije, omiliti, vendar je tudi v poznejši teologiji (pri čemer izstopa njegovo delo »Nauk o veri«⁴) ohranil isti metodološki pristop, ki ne začenja z vprašanjem Boga, marveč s »čutom za univerzum«. Njegov univerzum je namreč mejni pojem, kajti neskončnosti presežnega ne moremo miselno zapopasti. Nasprotno, vsak končni pojav je zgolj njegova partikularna manifestacija in tudi vsako zrenje je perspektivno. Nobeno razodetje (ali občutje) ne izčrpa neskončnosti, obenem pa je vsako deležno njegove izvorne resnice. Tako Schleiermacher na poseben način poveže univerzalnost večno-neskončnega in zgodovinsko individualnost živetega religioznega občutja. Pri tem obojega ne poenači, kar je njegova poglavitna obramba pred očitkom panteizma. Univerzum je tista presežnost, ki je predhodna vsaki pojmovni določitvi (npr. tako ali drugače razumljenega Boga), ki je neodvisna od končnih pojavov, čeprav jih zaobsega in preveva. Otto pravi, da je Schleiermacherjeva pozicija prej »romantizirani platonizem« ali panlogizem.⁵ Zato je tudi možen prehod v teizem, kot ga Schleiermacher v svoji teologiji napravi, čeprav pa ta prehod ni nujen.

Ker Schleiermacher verjame, da je občutje poleg razuma in volje tretja izvorna sposobnost človeka, lahko

- 4 Celoten naslov pod imenom »Glaubenslehre« znanega dela se glasi »Der christliche Glaube nach den Grundsätzen der evangelischen Kirche im Zusammenhange dargestellt« (prva izdaja 1820/21, druga izdaja 1830/31). Izšlo kot 7. zvezek (v treh volumnih) v prvem razdelku celotne kritične izdaje Schleiermacherjevih spisov: Kritische Gesamtausgabe (KGA), De Gruyter, Berlin / New York 1980 (7/I in 7/II) in 1983 (7/III).
- 5 Prim. spremni tekst Otta v njegovi izdaji Schleiermacherjevih Govorov: Friedrich Schleiermacher, Über die Religion, herausgegeben von Rudolf Otto, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2002 (8. izdaja), 219.

zagovarja naravno dispozicijo za religioznost. »Človek je rojen z zasnovno (Anlage) za religijo, tako kot je z vsako drugo« (106). To izhodišče je ključno za razmislek o vzgoji za religijo (Bildung zur Religion), ki predstavlja tematiko tretjega govora. Človek v sebi nosi temeljno odprtost za presežnost, ki jo lahko razumemo tudi kot hrepenenje po neskončnem ali kot slutnjo univerzuma, vendar pa napačna vzgoja takšno odprtost zapre in jo usmeri v končne stvari, ki postanejo predmet našega ukvarjanja in obvladovanja. To se lahko zgodi tudi na način teoretične objektivacije (metafizika) ali pa na način pravil delovanja, ki zadevajo moralno prakso. Zato prvi Schleiermacherjev razmislek velja negovanju tiste odprtosti, ki je lastna odraščajočemu človeku, preden zapade racionalizaciji vladajoče znanosti in morale, in tistim dogodkom življenja (npr. rojstvo ali smrt), ki tudi odraslega človeka pretresejo in mu to odprtost spet prebujajo. Drugi razmislek pa zadeva nezmožnost posredovanja religioznega občutja. Ker je takšno doživetje radikalno posamično in »vsakič moje«, ga ne more nihče napraviti namesto nas in tudi mi ga ne moremo prenesti drugim. Še bolj pomembno pa je dejstvo, da nismo mi tisti, ki ga proizvedemo, temveč da se nam zgodi, da gre za dogodek, ki je onkraj naše moči in obvladovanja. Univerzum se razodene po svoji lastni volji, kar bi lahko s krščanskim pojmom poimenovali milost. Glede na stopnjo in intenzivnost razodetja Schleiermacher razlikuje religiozne osebnosti, pri čemer izstopajo heroji religije oz. tisti, ki religijo vedno znova in pod različnimi vidiki »ustanavljajo« (stiften). Ker je bistvo religije preneseno v individualno religiozno doživljanje, postane vzgoja k religiji v obliki vero-nauka izrazito problematična.

Vprašanju družbene razsežnosti religije je posvečen četrti govor. Čeprav je religiozno izkustvo vezano na konkretnega posameznika, pa je temelj univerzalnosti

vsakemu (na njemu lasten način) se razodevajoča enotnost univerzuma. Zato tudi individualno religiozno občutje v sebi nosi težnjo, da se posreduje drugim, da ga delimo z drugimi. Religija je po svojem bistvu »družnostna« (gesellig) in »komunikativna« in prav to predstavlja osnovo njenih institucij ter vloge v družbi. Toda vsako sporočanje kot samo-upovedanje izvirnega religioznega izkustva je soočeno s težavo, kako v sebi ohraniti tisto živost in enkratnost, kateri grozi, da usahne ali celo umre v besedi sporočila. Problem hermenevtike se rodi v tej temeljni napetosti med izvrševanim življenjskim izkustvom in poskusom, da ga izrazimo v besede, katere zaznamuje določena rigidnost. Še zlasti se ta napetost čuti pri izkustvu, ki se prelije v pisno besedilo. Pavlovo nasprotje med črko in duhom postane za Schleiermacherjeva celovita epistemološka paradigma. Besedilo kot tako šele takrat dobi svoj izvorni pomen, če nam lahko posreduje tisto živeto izkustvo, ki je to besedilo navdihovalo. Zato imajo tudi sveti spisi – kot je Sv. Pismo – svoj pravi pomen le v toliko, kolikor so sposobni prebuditi vsakokrat lastno religiozno izkustvo. Schleiermacher vsako besedilo, tudi versko, relativira z vidika duha življenja in zato je jasno, da je proti vsakemu dogmatizmu črke ali vladavini enega samega pomena, ki v nasprotju z živostjo duha in z njim povezanega stalnega razlaganja (interpretiranja) zagovarja mrtvo objektivnost. Podobno pa relativira tudi religiozne skupnosti, kot je to npr. Cerkev. Ker je v ospredju individualnost religioznega izkustva, Schleiermacher odpravi razliko med duhovniki in laiki, hkrati pa kljub zgodovinski pojavnosti posameznih Cerkev in verskih skupnosti predpostavlja neko globljo enotnost ali skupnost, ki ima univerzalno razsežnost – kot povezanost vseh, ki v raznolikosti svojih individualnih izkustev religiozno doživljajo vse-enost univerzuma. Ta duhovna religiozna dimenzija pa je po

Schleiermacherju ogrožena, če se religiozne skupnosti preveč povežejo z državnimi institucijami. Sam izrazilo nasprotuje vsakemu prepletanju Cerkve z državo.

Iz povedanega je moč zaslutiti, kako bo Schleiermacher razložil pojav različnih religij. V nasprotju s pojmovanjem, da lahko obstaja ena sama resnična religija, ki posledično zanika ali vsaj zmanjša resnico ostalih, je hermenevtični pluralizem navzoč tudi na tej ravni. Vsaka religija prinaša svoj lastni vidik, pod katerim zre in občuti univerzum in za katerega se mora zahvaliti svojemu ustanovitelju. Ne obstaja idealna religija, ki bi bila sposobna popolnega uzrtja in s tem celotne resnice univerzuma. Schleiermacher odklanja vsako teoretiziranje o naravni religiji (kot racionalni abstrakciji) in priznava zgolj obravnavo konkretnih religij v njihovi zgodovinskosti. Univerzum se nam razodeva le v konkretnem »godenju« oz. zgodovini. Bolj od konkretne analize judovstva in krščanstva ob koncu petega govora, ki je v marsičem problematična, je zanimiv Schleiermacherjev pristop. Čeprav je krščanstvo zanj najpopolnejše udejanjenje religije, pa tudi slednje ne more zahtevati zase absolutne resnice. Celo resnica znotraj krščanstva ni nek statični absolut, marveč dogajanje, življenje, ki svoje zrenje in občutenje celote vedno znova ubeseduje in tega procesa nikoli ne zaključi. Vsaka fiksacija resnice bodisi v enoznačnem razumevanju Svetega pisma bodisi v absolutizaciji dogme ubije duha in s tem življenje religije.

Schleiermacher je v nadaljnje izdaje Govorov (1806, 1821 in 1831) vnašal popravke in postopoma obrusil stališča iz prve izdaje. Na ta način je poskušal zagotoviti združljivost Govorov s krščansko teologijo, katero je na monumentalen način podal v svojem »Nauku o veri«. Tako npr. v drugi izdaji pri opredelitvi religije uvede pojem Boga, ki pa še vedno ostaja vezan na prvotna

izhodišča.⁶ Kljub temu ni mogel prepričati nekaterih kritikov iz vrst teoloških kolegov, ki so mu očitali panteizem (»Spinozov učenec«) in celo ateizem. Religiozno občutje je neodvisno od konkretne predstave Boga in ne potrebuje personalnega elementa pri vprašanju Božjega. Hkrati pa se zgodi redukcija religije na subjektivno doživljanje, kar je Karl Heinrich Sack označil kot problematičen prehod od religije k religioznosti.⁷ V svoji želji po distanci do metafizike in morale naj bi pri Schleiermacherju namesto razlikovanja prišlo do nasprotnosti in izključevanja teh dveh razsežnosti. Toda kakšna je religija, ki vse stavi na občutje in se odpove razumevanju in z njim povezani objektivnosti? In ki se odpove praktičnemu pomenu religije v njeni moralni dimenziji? Na nekatere očitke je Schleiermacher odgovoril sam. Če verjamemo v osebnega Boga, ki je hkrati neskončen, potem je očitno, da odpade vsaka možnost neke določene, končne predstave Boga. Osebnost in vseobsežnost sta torej združljiva brez padca v panteizem. Podobno se Schleiermacher upira tudi očitku subjektivacije: »Kaj želite z religijo, ki ne bi bila religioznost?«⁸ Po drugi strani je bil Schleiermacher za mnoge tisti, ki jim je ne zgolj rešil osebno vero,⁹ marveč je dosegel splošno prenavo protestantske religioznosti. R. Otto ga imenuje »geni-

6 »In tako je ona (religija, op. B.K.) življenje v neskončni naravi celote, v enem in v vsem, v Bogu, in vidi vse v Bogu in Boga v vsem.« Friedrich D. E. Schleiermacher, *Über die Religion, Monologien*, Herausgegeben von Günter Meckenstock, KGA, razdelek I, zvezek 12, De Gruyter, Berlin / New York 1995, xxiii.

7 Prim. KGA I/12, n. d., XLIX. Uvod urednika Meckenstocka nudi dober pregled takratne recepcije Schleiermacherjevih govorov »O religiji«.

8 KGA I/12, LI.

9 Prim. pretresljivo izpoved Martina Lebrechta de Wetteja, ki jo je objavil Otto v svoji izdaji govorov O religiji - n. d., 234-236.

alnega reformatorja evangeličanske teologije (...) ki je bil (...) s svojim življenjskim delom v nauku, pridigi in osebni posredovanju poživitelj in buditelj pobožnosti za mnoge.«¹⁰ Z zagovorom neodvisnosti religije od njene moralne funkcije in racionalistične spekulacije je odprl njej lastno področje doživljanja in čutenja ter ji s tem dal nov zagon.

Kakor že za časa njegovega življenja, se je tudi kasnejša protestantska teologija razdelila v odnosu do Schleiermacherja. Karl Barth je bil do njega zelo kritičen in je v njem videl krivca, da je antropološki oz. fenomenološki pristop postal merodajen za teologijo 19. stoletja. Po Barthu je problematična vsaka teologija, ki prične s človekom in ne z Bogom (razodetjem). Pri Schleiermacherju naj bi šlo za poskus naravne utemeljitve religije in vsako takšno prizadevanje, ki je po svojem bistvu bližje filozofiji kot teologiji, je za Barthovo radikalno protestantsko stališče nesprejemljivo. Nasprotno pa je Schleiermacherju metodološko blizu Rudolf Bultmann.¹¹ Njegova liberalna teologija izhaja iz analize krščanske eksistence in vsa teološka vprašanja zahteva za predhodno pojasnitev njihovega dogajanja in smisla v konkretnem človekovem doživljanju.

Schleiermacherjev vpliv pa ni ostal vezan zgolj na področje teologije ali na novo nastajajočo filozofijo religije (za razliko od filozofske teologije, ki se kot del metafizike ukvarja z vprašanjem Boga), temveč je segel mnogo dlje. Kot je to prvi storil Wilhelm Dilthey,¹² lahko Schleiermacherju pripišemo posebno mesto v zgodovini

10 N. d., 7.

11 Tako Barth pravi za Bultmanna, da »je v novi obleki pristni učenec Schleiermacherja« (K. Barth, Nachwort, in: H. Bolli (Hg.), Schleiermacher-Auswahl, GTB 419, Gütersloh ²1980, 302).

12 Prim. Wilhelm Dilthey, *Leben Schleiermachers*, De Gruyter, Berlin (3. izd.) 1970.

zahodnega mišljenja, še zlasti pri vprašanju »presejanja« metafizike. Čeprav je bil Schleiermacher Heglov sodobnik (s katerim je bil v Berlinu v občasnih sporih) in je tako rekoč prisostvoval višku metafizične spekulacije in idealizma, je bil sam že glasnik in sotvorec nekega novega časa, ki bo prišel po zatonu metafizike. Schleiermacher velja za očeta sodobne hermenevtike, ki je iz vprašanja razumevanja in razlage (zlasti bibličnih in juridičnih) tekstov napravil občo teorijo človeškega razumevanja,¹³ sedanje, »postmoderno« stanje pa je skoz in skoz prežeto s hermenevtičnim pluralizmom interpretacij in z odsotnostjo ene same, metafizične resnice. Hermenevtika je postala paradigma sodobnega stanja duha, kjer je drugo postalo primarnejšo od istega, diferenca izvirnejša od identitete, pluralnost bolj temeljna od enosti. Ni težko prepoznati niti, ki vodi od Schleiermacherja k Diltheyu in preko njega k Heideggerju. Ali Heidegger svoje miselne poti ne prične s problematiziranjem obstoječega pojma znanosti, ki ga zaznamujeta teoretska drža in objektivacija, z vidika konkretnega življenja in njegovega živetelega smisla?¹⁴ Živost življenja, kar pomeni njegovo enkratno dogajanje in zgodovinskost, se upre univerzalizmu teoretičnega uma. Ko pa umevanje ni več objektivno zrenje v nevtralni, teoretski perspektivi, temveč je samo sestavni del oz. način življenja, se rodi hermenevtika. Od tod pa vodi le še korak do »ontologizacije« hermenevtike. Bit (oz. biti) je na razumevanje vezano dogajanje, je dogodje kot enkratnost in svoboda. Toda

13 Prim. Friedrich Schleiermacher, *Hermeneutik und Kritik*, herausgegeben und eingeleitet von Manfred Frank, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1977.

14 Prim. Martin Heidegger, *Zur Bestimmung der Philosophie*, Gesamtausgabe 56/57, Klostermann, Frankfurt am Main 1987, 63 in dalje.

obstaja temeljna razlika med postmoderno hermenevtiko in Schleiermacherjem. Medtem ko je pri prvi odsoten čut za celoto, ker ga povsem zakrije pluralizem, pa je za Schleiermacherja celota oz. univerzum tisto brezmejno naročje, znotraj katerega se dogodi posamični pojav oz. posamezno razumevanje. V ozadju je mistična izkušnja, ki nosi hermenevtiko in ji onemogoča, da bi postala zgolj neobvezujoča igra interpretacij, brez presežnega, v religioznem občutju razodetega temelja. Postmoderna hermenevtičnost, kot jo na primer zasledimo pri Vattimu, že vnaprej zavrača vsako možnost nečesa, kar bi se povzpelo nad končno obzorje posamezne interpretacije, in je zato vse podvrženo radikalni redukciji na končnost. Če bi pri Schleiermacherju lahko rekli, da končnost hermenevtike vznikne iz neskončnosti mističnega, se zdi, da je slednje v današnji hermenevtiki njena prva žrtev.

V tem pogledu je Schleiermacher lahko aktualen za današnji čas. Kljub svoji zavezanosti pluralizmu, spoštovanju individualnosti in zgodovinske tukajšnjosti, ohranja smisel za presežno eno, za celoto in celovitost, za transcendentni onkraj. Njegova kritika metafizike je kritika določene racionalnosti, ki zahteva zase absolutni in izključni status. Zato je »občutje univerzuma« v rešnici napotilo za drugačno možnost meta-fizičnega, za presežno, ki se ne pusti ujeti v moje misli in ki nasprotno zahteva mojo prepustitev. Religioznost je možna zgolj kot radikalna sprememba osebne drže: na sebe samega osredotočeni jaz, ki v nenehni aktivnosti obvladuje svet, mora znati pustiti, se prepustiti in se razlastiti. In takrat se mu lahko zgodi to, kar Schleiermacher izrazi z besedami »sredi končnosti postati eno z neskončnim« (99), ko iz mnogoterosti nastane povezanost, iz raztresenosti zbranost in iz življenja celota.

FRIEDRICH SCHLEIERMACHER

GOVORI O RELIGIJI

PRVI GOVOR

APOLOGIJA

Morebiti gre za nepričakovano podjetje, in morebiti se boste upravičeno čudili, da bi lahko kdo prav od tistih, ki so se dvignili nad običajno in ki jih preveva modrost tega stoletja, terjal posluš za predmet, ki so ga tako scela zapostavili. Priznam, da ne znam navesti ničesar, kar bi mi napovedovalo srečen iztek, niti tega, kar bi za moja prizadevanja pridobilo Vaše odobravanje, še manj pa tega, kar bi na Vas preneslo mojo nastrojenost in navdušenje. Vera že od davna ni stvar slehernega, vedno jih je bilo le malo, ki so o religiji tudi kaj razumeli, medtem ko so se milijoni na mnogotere načine slepili z zagrinjali, s katerimi se je ta iz velikodušnosti pustila ovešati.

Zdaj pa je življenje omikanega človeka še posebno daleč od vsega, kar bi religiji bilo le podobno. Vem, da prav tako malo častite božanstvo /Gottheit/ v sveti tihoti kot obiskujete zapuščena svetišča, da v Vaših okusnih prebivališčih ni nobenih drugih hišnih bogov kot izreki modrecev in spevi pesnikov ter da so človeštvo in očetnjava, umetnost in znanost – saj verjamete, da ste vse to zmožni povsem zajeti – tako zelo dobili v posest Vašo čud, da za večno in sveto bitje, ki je za Vas onstran tega sveta, ne preostane nič in da ne čutite ne zanj ne z njim. Zemsko življenje Vam je uspelo narediti tako bogato in mnogostransko, da večnost ni več Vaša potreba; potem ko ste si univerzum ustvarili sami, naj bi Vam bilo prihranjeno misliti na tisto, kar je ustvarilo Vas. Vem,

enotni ste si v tem, da ni mogoče povedati nič novega in tehtnega o tej zadevi, ki so jo filozofi in preroki in – ko le tega ne bi smel dodati – oponašavci in duhovni z vseh plati zadosti obdelali. Najmanj – to pač ne more nikomur uiti – pa se nagibate k temu, da bi o tem kaj slišali od teh zadnjih, ki so se že zdavnaj izkazali za nevredne Vašega zaupanja kot tisti, ki najraje prebivajo le v sprhnelih razvalinah svetišča, pa še tam ne morejo živeti, ne da bi tega še bolj iznakažali in uničevali. Vse to vem, a neka notranja in neubranljiva nujnost, ki me božansko obvladuje, me sili govoriti, tako da ne morem preklicati svojega povabila, da bi mi morali prisluhniti ravno Vi.

Kar zadeva to zadnje, bi Vas pač lahko povprašal: kako le, glede na to, da se hočete o slehernem predmetu, naj je pomemben ali malenkosten, najraje podučiti od tistih, ki so mu posvetili svoje življenje in sile svojega duha, in da se Vaša vedoželjnost ne sramuje niti koč podeželanov niti delavnic nižjih umetnikov¹, kako le, da imate potem v zadevah religije vse za toliko bolj sumljivo, če prihaja od tistih, ki zase trdijo, da so v njej izvedenci, in to tako ljudstvo kot država v njih tudi vidita! Vi zagotovo ne morete dokazati, da ti to niso in da ti prej imajo in pridigajo vse kaj drugega kot pa religijo. Ker tako neupravičeno sodbo zaničujem kot nekaj cenenega, naj torej pred Vami priznam, da sem tudi sam član tega reda, in s tem tvegam nevarnost, da me boste – če mi pozorno ne prisluhnete – skupaj z veliko množico taistih vtaknili pod isto oznako. A to je vsaj prostovoljno priznanje, moja govorica me namreč ne bi izdala, slavoreki

1 Avtor tu namiguje na znanstveni interes za preučevanje obrtniških postopkov, ki se je začel oglašati pri Francesu Baconu (1561–1626) in se potem nadaljeval v Diderotovi in d’Alembertovi Enciklopediji (1751–1772).

mojih cehovskih drugov pa tudi ne; to, kar hočem, leži tako rekoč popolnoma zunaj njihovega okrožja in kaj malo bi želelo biti enako tistemu, kar bi hoteli videti in slišati oni. Ne morem se uglasiti v eno s klici na pomoč večine med njimi zaradi zatona religije, saj ne vem, ali bi jo kaka doba sprejela bolje kot prav sedanja, sam pa nimam kaj početi s staroverskimi in barbarskimi tožbami, s katerimi ti želijo sesedle zidove svojega judovskega Siona in njegove gotske pilastre zopet prikričati pokonci. Zavedam se tega, da v vsem, kar Vam imam povedati, scela zanikujem svoj stan, zakaj ga torej ne bi priznaval tako kot katero koli drugo naključnost?

Predsodki, ki so mu ljubi, nas ne smejo ovirati in mejniki slehernega spraševanja in posredovanja, ki jih ta ima za svete, med nami ne smejo veljati. Kot človek Vam govorim o svetih misterijih človeštva po lastnem uvidu, o tem, kar je tičalo v meni, ko sem, še v mladostnem sanjarjenju, iskal Neznano, o tem, kar je, odkar mislim in živim, najnotrišnje gonilo mojega bitja in kar mi bo za večno ostalo tisto Najvišje, ne glede na to, kako me še bodo vzgibavali nihaji časa in človeštva. To, da govorim, ne izhaja iz umne odločitve, tudi ne iz upanja ali strahu, prav tako se ne prigoduje po kakem končnem smotru ali pa iz kakšnega samovoljnega ali pa naključnega razloga: je notranja nuja moje nature, ki se ji ni mogoče upreti, je božja poklicanost, je to, kar določa moje mesto v univerzumu in me dela za tisto bitje, katero sem. Naj torej govoriti o religiji ne bo niti primerno niti pametno, kar me v to sili, s svojo nebeško silnostjo uduši vse te male pojme. Sami veste, da se je božanstvo po nekem nespremenljivem zakonu samo prisililo v to, da svoje veliko delo deli vse do neskončnosti, da sleherni določeno bitje zlije skupaj le iz dveh nasprotnih si sil in da sleherni svojih večnih misli udejanja v dveh sovražnih si, in vendar le druga po drugi obstoječih in neločljivi-

vih dvojniških podobah. Ves ta telesni svet – prodreti v njegovo notranjost je najvišji cilj Vašega raziskovanja – se najbolj podučnim in najbolj mislečim med Vami kaže le kot večno nadaljujoča se igra nasprotnih si sil. Sleherno življenje je le izid nekega nenehnega prilaščanja in odbijanja, sleherna stvar ima svojo določeno bivanje le v tem, da na svojski način združuje in vzdržuje obe prasili narave: žejno pritegovati k sebi ter razprostirati gibko in živo sestvo. Dozdeva se mi, da bi takšnemu zakonu morali slediti tudi duhovi, brž ko so vsajeni v ta svet. Sleherna človeška duša – na to nas napeljujejo tako njena prehodna dejanja kakor tudi notranja svojstva njenega bitja – je le produkt dveh nasprotnih si gonov. Eden je stremljenje po tem, da bi vse, kar jo obdaja, pritegnila nase, zapletla v lastno življenje in da bi to, če je le mogoče, vsrkala v svoje najnotranjše bistvo. Drugi je hrepenenje, da bi svoje lastno notranje sestvo od znotraj navzven razprostirala vedno dlje, da bi z njim vse prežela, vsemu dala njegov delež in da se sama nikoli ne bi izčrpala. Prvi je usmerjen v použitje /Genuss/, stremi po posamičnih stvareh, ki se sklanjajo k njemu, uteši pa se takoj, ko eno od teh zagradi, potem pa deluje le mehansko, vedno le na najbližje. Drugi pa použivanje zaničuje in se spušča le v nenehno rastočo in stopnjujočo se dejavnost; posamezne stvari in pojave spregleduje prav zato, ker jih prežema, in vsepovsod nahaja le sile in bitnosti, ob katerih se njegova sila zlomi; vse hoče prežeti, vse izpolniti z umom in svobodo, in tako se spušča naravnost v neskončno ter vsepovsod išče in proizvaja svobodo in sovisnost, moč in zakon, pravilnost in primernost. Tako kakor ni niti ene same telesne stvari, ki bi obstajala zgolj po eni od obeh sil materialne narave, ima tudi sleherna duša delež na obeh izvornih funkcijah duhovne narave, popolnost intelektualnega sveta pa je v tem, da vse možne povezave teh dveh sil med

obema zoperstavljenima si koncema – saj je na enem skoraj izključno vse prva, na drugem pa druga, svoji nasprotnici pa prepušča le neskončno majhen del – v človeštvu ne le dejansko obstajajo, temveč da jih tudi ovija splošna vez zavesti, tako da sleherni posameznik – ne glede na to, da ne more biti nič drugega kot to, kar mora biti – vendarle spoznava slehernega drugega prav tako jasno kakor samega sebe in popolnoma zapopada vse posamezne prikaze človeštva.

Oni, ki so na skrajnih koncih tega velikega niza, so silne, povsem vase zaobrnjene in uposamljene nature. Enim nezasitna čutnost veleva, da okrog sebe zbirajo vedno večjo množino zemskih stvari, ki jih ta čutnost rada iztrga iz sovisnosti celote, da bi jih lahko scela in posamič užila vase. Ti v večni menjavi poželenja in požitja nikoli ne prestopijo zaznav posameznega, in ker so venomer zaposleni z odnosi samopridnosti, jim bistvo preostalega človeštva ostane nepoznano. Druge pa neizoblikovani in neomikani, prek svojega cilja razle-tevajoči se entuziazem brez miru poganja naokrog po univerzumu; ne da bi bolje izoblikovali in ustvarili kar koli dejanskega, lebdijo okrog praznih idealov in se – s tem ko brez haska izmedlijo in iztrošijo svojo silo – brez dejanj in izčrpani vrnejo k izhodiščni točki. Le kako naj spravimo skupaj ti skrajni daljnosti, da bi ta dolgi niz izoblikovali v oni sklenjeni krog, ki prispodablja večnost in dopolnjenost?

Seveda obstaja neka točka, v kateri obe združuje skorajda popolno ravnovesje, in le-to imate navado zdaleč pogosteje precenjevati, kot pa da bi jo ne dovolj visoko slavili, v tem ko je običajno le čarovnija s človeškimi ideali poigravajoče se narave, le redko pa rezultat prizadevne in do kraja izpeljane samooomike /Selbstbildung/. Toda če bi bili na tej točki vsi tisti, ki ne prebivajo več na obeh skrajnih koncih, potem med onima koncema

in to sredino ne bi bila mogoča nikakršna vez in končni smoter narave bi bil docela zgrešen. V skrivnosti takšne zmirljene mešanice seže le premišljen poznavalec; za sleherno navadno oko so posamezni elementi v njej docela skriti in nikoli ne bi razpoznalo ne svojega lastnega in ne temu nasprotnega.

Zato božanstvo v vseh dobah sem ter tja pošlje nekatere, v katerih je oboje združeno na plodovitejši način, opremi jih s čudovitimi darovi, jim utre pot z vsemogočno besedo ter jih postavi za tolmače svoje volje in svojih del ter za srednike tistega, kar bi sicer ostalo za večno ločeno. Zazrite se v tiste, ki v svojem bitju izražajo neko višjo stopnjo one pritegujoče sile, ki se dejavno polašča stvari, ki jo obdajajo, obenem pa posedujejo tudi toliko duhovnega gona po prežemanju, ki stremlje po neskončnem in v vse vnaša duha in življenje, da ga povnanjajo v dejanjih, h katerim jih ta priganja; tem pač ne zadošča tako rekoč uničevaje goltati surovo snov zemskih stvari, temveč morajo nekaj postaviti predse, to urediti in oblikovati v mali svet, ki nosi izraz njihovega duha. In tako ti vladajo umneje, uporabljajo trajneje in bolj človeško, tako postanejo junaki, zakonodajalci, snovalci, zavojevalci narave, dobri demoni, ki v tihoti ustvarjajo in širijo neko plemenitejšo notranjo blaženost /Glueckseligkeit/. Takšni se že s svojim golim obstojem izkazujejo kot poslanci Boga in kot sredniki med omejenim človekom in neskončnim človeštvom. Nedejavnemu, zgolj spekulativnemu idealistu, ki svoje bistvo razpršuje v posamezne prazne misli, dejavno kažejo tisto, kar je v njem bivalo le kot sen, v tem, kar je ta doslej zaničeval, mu kažejo snov, ki bi jo dejansko moral obdelovati; tolmačijo mu neprepoznani glas Boga ter ga spravijo z zemljo in njegovim mestom na njej. Še veliko bolj pa takšne srednike potrebujejo tisti, ki so zgolj zemeljski in čutni, saj jih ti učijo zapopadati ono višjo temeljno silo človeštva, v tem

ko – brez vrvečega početja, kakršno je njihovo – motreč in razsvetljuječ zajemajo vse in nočejo poznati nobene druge meje kot univerzum, kakršnega so našli. Če Bog tistemu, ki se giblje po tej tirnici, k njegovemu stremljenju po razprostiranju in prežemanju podari tudi ono mistično in ustvarjalno čutnost, ki stremi po tem, da bi vsemu notranjemu dala tudi vnanje bivanje, mora ta, po slehernem izletu svojega duha v neskončno, vtis, ki mu ga je le-to dalo, postaviti zunaj sebe kot drugim sporočljiv predmet v slikah ali besedah, da bi ga lahko sam užil na novo, preobraženega v neko drugo podobo in v končno veličino. Potemtakem pa mora tudi nehote in tako rekoč navdan z duhom – to bi namreč počel, tudi če ob njem ne bi bilo nikogar – tisto, kar ga je srečalo, podajati za druge kot pesnik ali videc, kot govorec ali umetnik. Takšen je resnični duhovnik Najvišjega, s tem ko to približuje onim, ki so vajeni dojemati le ono, kar je končno in neznatno; tisto nebeško in večno jim podaja kot predmet užitja in zedinjenja, kot edinstven neizčrpen izvir tistega, k čemur je usmerjeno vse njihovo snovanje. Tako si, prebujajoč spečo kal boljšega človeštva, prizadeva vžgati ljubezen do Najvišjega, navadno življenje preobraziti v višje življenje, sinove zemlje spraviti z nebesi, ki jim pripadajo, in držati protiutež okorno težkobni privrženosti te dobe bolj grobi snovi. To je to višje duhovstvo, ki oznanja tisto notranje vseh duhovnih skrivnosti in ga z govorico privaja iz kraljestva Boga; to je vir vseh videnj in prerokovanj, vseh svetih umetnin in duha polnih govorov, ki se razsipavajo, ne glede na to, ali jih bo našla kaka dovzetna čud in jim dopustila v sebi pognati sad.

Ko bi se vendar zgodilo, da bi ta sredniška služba ponehala in bi duhovstvo človeštva dobilo lepšo določeno! Da bi prišel čas, ki ga neka stara prerokba opisuje tako, da nihče ne bo potreboval uka, saj bodo vsi po-

dučeni po Bogu!² Če bi sveti ogenj gorel vsepovsod, ne bi potreboval gorečih molitev, ki bi ga izrotile od neba, temveč le mehko tihoto svetih devic, da bi ga varovale, potem ne bi smel izbruhniti v strašne plamene: njegovo edino prizadevanje bi bilo to, da bi bilo to notranje in skrito žarenje pri vseh v ravnotežnosti.

Potem bi vsakdo v tihoti svetil sebi in drugim, in posredovanje svetih misli in občutij bi bilo le rahla igra, v kateri bi različne žarke te luči zdaj združevali zdaj razdružili, zdaj razprostirali in potem sem ter tja zopet osredinili na posamezne predmete. Razumljena bi bila še najtišja beseda, medtem ko zdaj tudi najjasnejše izjave ne uidejo napačnemu razumevanju. Lahko bi skupno prodri v notranjost svetišča, medtem ko se moramo zdaj v preddverjih ukvarjati le z osnovami. Koliko bolj veselo si je s prijatelji in soudeleženi izmenjavati dopolnjene ideje, kot pa s komaj zasnutimi očrti kreniti v prazen prostor! Toda kako daleč so si zdaj narazen tisti, med katerimi bi se lahko godilo takšno občevanje, s kakšno modro varčnostjo so razporejeni po človeštvu, kot skrite točke v veselju, iz katerih se na vse strani širi gibka prasnov, tako namreč, da naletajo skupaj prav skrajne meje okrožij njihovega učinkovanja – tako da le ni ničesar, kar bi bilo popolnoma prazno –, vendar pač nikoli ne srečajo drug drugega. Modro, seveda: toliko bolj se namreč vse hrepenenje po občevanju in družnosti /Geselligkeit/ usmerja prav k tistim, ki so ju najbolj potrebni, toliko bolj nezadržno se udejstvuje naproti temu, da bi si samo

- 2 Prim. Jeremija 31, 33 (»Svojo postavo bom dal v njihovo notranjost in v njih srce jo bom zapisal.«) in 31,34 (»Ne bodo več učili vsak svojega rojaka, vsak svojega brata in rekli: ‚Spoznajte Gospoda!‘, ker me bodo poznali vsi.«). Prim. še 1. Pavlovo pismo Korinčanom, 13, 12 (»Zdaj gledamo z ogledalom, v uganki, takrat pa iz obličja v obličje. Zdaj spoznavam deloma, takrat pa bom spoznal, kakor sem bil spoznan.«). Op. prev.

priskrbelo sodruge, ki mu manjkajo. Prav tej sili sem podlegel, prav ta narava je tudi moj poklic.

Privoščite mi, da spregovorim o sebi: saj veste, kar veleva govoriti religija, nikoli ne more biti ponosno; vedno je namreč polna ponižnosti. Religija je bila materinsko telo, v katerega sveti temini se je hranilo moje mlado življenje in se pripravljalo na svet, ki mu je bil še zaprt, v njej je dihal moj duh, še preden je našel svoje vnanje predmete, izkustvo in vednost. Religija mi je pomagala, ko sem začel pretehtavati očetno vero in si čistiti srce od nasutih predhodnega sveta, ona mi je ostala, ko sta Bog in nesmrtnost izginila spred dvomečega očesa, ona me je vodila v dejavno življenje, ona me je naučila, kako naj sebe s svojimi krepostmi in napakami ohranim neokrnjenega v svojem nedeljenem bivanju, le od nje sem se naučil prijateljstva in ljubezni. Ko je govor o drugih izvrstnostih in lastnostih ljudi, pač dobro vem, da pred Vašim sodnim tronom, Vi modreci in razumniki ljudstva, kaj malo dokazuje tisti, ki lahko reče, kako jih poseduje; lahko jih namreč pozna iz opisov, iz opazovanj drugih ali, tako kot spoznavamo vse kreposti, iz obče stare pripovedi o njihovem obstoju; z zadevo religije pa je tako in tako redka je, da jo je moral tisti, ki o njej kaj izreče, nujno posedovati, saj tega ni nikoder slišal. Vsega tistega, kar blagrujem in čutim kot njeno delo, je kaj malo v svetih knjigah, in le komu, ki tega ni izkusil sam, te stvari ne bi bile budalost ali pa v spotiko?

Če sem z njo tako prežet, da o njej nazadnje moram spregovoriti in jo izpričati, na koga naj se s tem obrnem, če ne na Vas? Le kje drugje bi bili poslušalci mojega govora? Kar me je pripravilo do tega, da tako govorim, ni slepa pristranska ljubezen do očetnih tal ali do sodrugov po ustroju in jeziku, temveč notranja prepričanost, da ste Vi edini, ki ste zmožni in torej tudi vredni tega, da se Vam vzbudi čut za svete in božanske stvari. Oni ponosni

Otočani, ki jih mnogi med Vami tako čez vse častijo, ne poznajo drugega gesla kot pridobivati in uživati, njihova gorečnost za znanosti, za modrost življenja in za sveto svobodo je le puhli zaigrani spopad. Tako kot najbolj navdušeni zagovorniki slednje med njimi ne počno ničesar drugega, kot da z besom branijo nacionalno ortodoksijo, ljudstvu pa tvezijo čudeže, zato da ne bi šla v izgubo praznoverska privrženost starim šegam, drugi med njimi ne mislijo več resno glede vsega, kar sega čez čutnost in najbližjo neposredno korist. Tako iščejo le znanja, tako je njihova modrost usmerjena v klavrno empirijo in tako jim religija ne more biti nič drugega kot mrtva črka, sveti člen v ustavi, v kateri ni nič realnega.

Iz drugih razlogov se odvracam od Francozov. Častilec religije komaj prenese pogled nanje, saj ti v slehernem dejanju, v sleherni besedi z nogami teptajo po njenih najsvetejših zakonih. Frivolna ravnodušnost, s katero milijoni v ljudstvu, in duhovita lahkomiselnost, s katero posamezni bleščeči duhovi gledajo na najvzvišenejše dejanje univerzuma, ki se ne odvija le pred njihovimi očmi, temveč nje vse zajema in določa sleherni gib njihovega življenja, še preveč dokazuje, kako malo so zmožni svetega strahospoštovanja in resničnega čaščenja. Le kaj religija črti bolj kot neobzdržano objestnost, s katero vladarji ljudstva kljubujejo večnim zakonom sveta? In le kaj zabičuje bolj kot trezno in ponižno zmernost, o kateri pa tem, kot se zdi, prav nič ne veleva niti najtišji občutek? Le kaj ji je svetejše od vzvišene Nemezis, katere najstrašnejših dejanj pa ti, pijani od zaslepljenosti, sploh ne razumejo? Kjer se tisočkratno zaman obnavlja mena kazni, ki so sicer smele zadeti le posamezne družine, zato da bi cela ljudstva napolnile s strahospoštovanjem pred nebeškim bitjem in zato da bi se dela pesnikov stoletja dolgo posvečevala večni usodi – kako neopazno bi tu izzvenel šele osamljeni glas, nezaslišan vse do smešnosti? Tu, v

očetni deželi, pa je posrečeno podnebje, ki se scela ne odpove nobenemu sadu, tu najdete napaberkovano vse, kar krasi človeštvo, in vse, kar raste, se že kje, če drugače ne, pa vsaj v posamezniku, oblikuje v svoj najlepši lik; tu ne manjka niti modre zmernosti niti tihega motrenja. Tu mora torej religija najti pribežališče pred banavzastim barbarstvom in hladnim zemeljskim čutom te dobe.

Samo da me, ne da bi mi prej prisluhnili, ne izženete k tistim, na katere gledate zviška kot na surove in neomikane, kakor da bi bil čut za sveto kot zastarela noša prešel v nižji del ljudstva, kateremu edinemu še pristoji, da ga v strahospoštovanju /Scheu/ in veri zagrabi Nevidno. Do teh naših bratov ste zelo prijateljsko nastrojeni in zelo bi si želeli, da bi se jim govorilo tudi o drugih višjih predmetih, o nravnosti in pravu in svobodi, in tako njihovo notranje stremljenje vsaj na posamezne trenutke povzdignilo naproti boljšemu ter tako v njih prebudilo vtis o častivrednosti človeštva. Torej, tudi z njimi govorimo o religiji, kopljimo po celotnem njihovem bistvu, dokler ne zadenemo točke, kjer se skriva ta sveti instinkt; pretresimo jih s posameznimi bliski, ki jih izvabimo iz njega, naj se jim iz tega najnotranjnjega središča njihove ozke omejenosti utre razgled v neskončno in naj se njihova živalska čutnost za trenutek poviša v visoko zavest človeškega hotenja in bivanja; od tega bo vedno velik dobitok. Toda, prosim Vas, se boste k njim obrnili tudi tedaj, ko boste želeli razkriti najbolj notrišnjo sovisnost in najvišji temelj teh svetišč človeštva? Ko naj bi pojmu in občutku, zakonu in dejanju sledili vse do njihovega skupnega izvira in ko naj bi bilo tisto, kar je resnično, prikazano kot večno in po nujnosti utemeljeno v bistvu človeštva?

Mar ne bi bilo dovolj posrečeno že to, če bi Vaše modrece tedaj razumeli vsaj najboljši med Vami? Prav to pa je moj končni namen z religijo. Nočem vzbuditi posa-

meznih občutkov, ki morda spadajo v njeno okrožje, niti upravičevati posameznih predstav ali pa jim oporekati; rad bi vas povedel v najnotrišnje globočine, iz katerih religija prvič nagovori čud; rad bi Vam pokazal, iz katerih zasnov človeštva privira in kako spada k tistemu, kar je za Vas najvišje in najdražje; rad bi Vas popeljal na vrh templja, da boste imeli pregled nad celotnim svetiščem in da boste lahko odkrili njegove najnotrišnje skrivnosti. Bi mi lahko resno prisojali vero v to, da so tisti, ki se vsak dan najbolj trudoma mučijo z zemeljskim, najodličnejše primerni za to, da bi postali z nebeškim tako domači, da bi lahko tisti, ki tesnobno tuhtajo o naslednjem trenutku in ki so trdno priklenjeni na najbližji predmet, svoje oko lahko najširneje usmerili v vesoljstvo, in da bi lahko tisti, ki v enolični menjavi mrtve zaposlenosti še ni našel sebe, da bi ta lahko najjasneje odkril živo Božanstvo? Le Vas lahko pokličem k sebi, ki ste se zmožni dvigniti nad običajno stališče ljudi, ki se ne plašite naporne poti v notranjost človeškega bitja, zato da bi našli temelj njegovega mišljenja in početja.

Potem ko sem to priznal samemu sebi, sem se dolgo nahajal v obotavljivem vzdušju onega, ki je pogrešil ljubo mu dragotino, zdaj pa si ne upa preiskati poslednjega kraja, kjer bi se ta še lahko skrivala. Bili so časi, ko ste še imeli za dokaz posebnega poguma, če ste se vsaj deloma odrekli religiji, in ko ste radi prebirali in poslušali kaj o posameznih predmetih, če je le šlo za to, da se bo tako iztrebil kak podedovani pojem, časi, ko Vam je ugajalo gledati, kako tako stanjšana religija hodi naokoli v nakitu zgovornosti, saj ste rade volje dopustili, da vsaj šibkejši spol ohrani kak občutek za sveto. Vsega tega pa ni več, o religiji se ne sme niti govoriti in ta najljubkejši cvet človeške fantazije naj bi z nežensko trdoto uničevale tudi gracije same. Zanimanja, ki ga terjam od Vas, torej ne morem navezati na prav nič drugega kot

na Vaše zaničevanje samo; pozval bi Vas le k temu, da bodite v tem zaničevanju zares izoblikovani in popolni. Kljub temu pa nam, prosim Vas, dopustite preiskati, od kod je to zaničevanje pravzaprav izšlo, od posameznega ali od celote? Iz različnih vrst in sekt religije, kakršne so obstajale v svetu, ali pa od tega pojma samega? Brez dvoma se bodo nekateri izrekli za slednje, in to imajo vedno navado biti po krivici korenjaški zaničevalci, ki svoj posel uganjajo iz sebe samih, nikoli pa si ne naložijo truda, da bi si pridobili natančneje poznavanje zadeve, takšne, kakršna je. Strah pred nekim večnim Bitjem in računanje na drugi svet, to, tako menite, sta tečaja sleherne religije, in to Vam je vobče zoprno in odvratno. A povejte mi, no, Vi najdražji, od kod imate te pojme o religiji, ki so predmet Vašega zaničevanja? Sleherni izraz, sleherno delo človeškega duha lahko gledamo in spoznavamo z dvojnega stališča. Kolikor se iz njegove sredice ogledujemo po njegovem notranjem bistvu, potem je produkt človekove narave, temelječ v enem od njenih nujnih načinov delovanja, ali gonov, ali kakor že to želite poimenovati, saj sedaj ne nameravam razsojati o Vaši umetelni govorici; če pa ga motrimo, izhajajoč iz njegovih meja, po določeni drži in liku, ki ga je prevzelo tu oziroma tam, potem je proizvod časa in zgodovine. S katere plati ste torej motrili ta veliki duhovni fenomen, da ste prišli do onih pojmov, ki jih prodajate kot skupno vsebino vsega tistega, kar se je kadar koli imenovalo z imenom religija? Težko boste rekli, da je to motrenje s prvega od prej omenjenih stališč; ker, Vi dobri!, ker potem bi namreč morali vendarle priznati, da vsaj nekaj v teh idejah pripada človeški naravi, in četudi bi hoteli reči, da so – take, ob kakršne zadevamo sedaj – nastale le iz napačnih tolmačenj oziroma napačnega povezovanja nekega nujnega stremljenja človeštva, bi se Vam vendarle spodobilo, da se nam pridružite v tem, da raziščemo, kaj

od tega je resničnega in večnega, in da človeško naravo osvobodimo krivice, ki jo utrpeva vedno, ko je v njej kaj napak spoznano ali zavedeno. Pri vsem, kar Vam je sveto – in glede na to priznanje za Vas mora biti nekaj sveto –, Vas rotim, da tega posla ne opustite, da Vas človeštvo, ki ga častite skupaj z nami, z največjo pravico ne bo črtilo kot tiste, ki so ga v neki pomembni zadevi zapustili. Če pa pač menite, da je ta posel že opravljen, potem moram vendarle računati na Vašo hvaležnost in odobravanje.

Verjetno pa boste porekli, da so vaši pojmi o vsebini religije le drugo naličje /Ansicht/ tega duhovnega pojava. In da je religija prazna in od Vas zaničevana prav zategadelj, ker je tisto, kar je v središču, njej tako docela heterogeno, da se le-tega sploh ne da imenovati religija in da torej od tam sploh ni mogla iziti, da torej nasploh ne more biti nič drugega kot prazni in lažni videz, ki se je kot žalobna in pritiskajoča atmosfera ulegel okrog enega dela resnice. To je zagotovo Vaše pravo in dejansko mnenje. Če pa imate obedve omenjeni točki za vsebino religije v vseh oblikah, v katerih se je pojavljala v zgodovini, naj mi bo vendar dano vprašati, ali ste vse njene pojavnosti pravilno opazovali in ali ste pravilno zapopadli njihovo skupno vsebino. Če je Vaš pojem religije nastal po tej poti, potem ga morate upravičiti iz posameznega, in če Vam bo kdo rekel, da je nepravilen in zgrešen, ter vas napotil na nekaj drugega v religiji, na nekaj, kar ni votlo, temveč ima sredico, tako kakor vse drugo, potem morate najprej prisluhni in presoditi, preden smete še naprej zaničevati.

Naj Vas torej ne spravi v slabo voljo to, da boste prisluhni temu, o čemer bi rad spregovoril s tistimi, ki so pri tem že na začetku pravilneje, a tudi z večjo muko, izhajali od posameznega. Brez dvoma ste seznanjeni z zgodovino človeških budalosti in šli ste skozi različne zgradbe religije, od nesmiselnih bajk divjih narodov do

najbolj pretanjenega deizma, od surove praznovernosti našega ljudstva do slabo sešitih koscev metafizike in morale, ki jih imenujemo umno krščanstvo, in vse so se Vam zdele zmedene in umu nasprotne. Daleč sem od tega, da bi Vam glede tega želel nasprotovati; nasprotno, če le iskreno menite, da najbolj izoblikovani religijski sistemi na sebi nimajo nič manj teh lastnosti kot najbolj surovi, če le uvidevate, da Božansko ne more ležati v nizu, ki se na obeh straneh končuje v nekaj prostaškega in zaničevanja vrednega, Vas rad odvežem muke, da поблиže presodite vse tiste sisteme, ki leže vmes. Vsi se kažejo kot prehodi in približevanja k poslednjim; sleherni iz rok dobe prihaja nekoliko bolj zglajen, dokler se umetnost nazadnje ne stopnjuje v tisto popolno igračo, s katero si je naše stoletje tako dolgo krajšalo čas. Toda to spopolnjevanje je vse prej, samo približevanje religiji ne. O tem ne morem govoriti brez nejevolje; milo se mora storiti vsakomur, ki ima čut za vse, kar privira iz notranjosti čudi, in ki mu gre zares za to, da bi bila izoblikovana in prikazana sleherna človekova plat: ko namreč vidi, kako sta visokost in krasnost oddaljena od določila religije in kako je ta izgubila svojo svobodo, zato da bi jo sholastični in metafizični duh barbarskih in mrzlih časov držal v prezira vrednem suženjstvu.

Tam, kjer pa je in kjer deluje, tam se mora razodevati tako, da na svojski način vzgiblje čud, premeša oziroma še več, oddalji vse funkcije človeške duše in vso dejavnost raztopi v čudeče zrenje neskončnega. Vam je tako pri duši ob teh sistemih teologije, ob teh teorijah o izvoru in koncu sveta, teh analizah narave nedoumljivega bitja, v katerih se vse steka v hladno argumentiranje in ne more biti obravnavano drugače kot v tonu običajnega šolskega spora? V vseh teh sistemih, ki jih zaničujete, religije torej niste našli in je tudi niste mogli, saj je tu ni, in če bi Vam kdo pokazal, da je kje drugje, bi jo bili

še vedno zmožni najti in častiti. Zakaj pa niste še bolj sestopili k posameznemu?

Občudujem Vašo prostovoljno nevednost, Vi dobrodušni raziskovalci, in Vaše vse preveč mirno vztrajanje pri tem, kar je pač tu in kar Vam je hvaljeno! Česar niste našli v teh sistemih, to bi morali videti v elementih prav taistih sistemov, in to ne le v enem ali drugem, temveč zagotovo v vseh. V vseh je vezano nekaj od te duhovne snovi, saj brez nje sploh ne bi mogli nastati; toda kdor te snovi ne ume razvezati in sprostiti, ta v svojih rokah obdrži, naj to drobi na še tako fine kose in naj vse še tako natančno preišče, le mrtvo, hladno maso. Napotilo, da je treba tisto resnično in pravo, ki ga v veliki masi niste našli, iskati v prvih, po videzu neizoblikovanih elementih, se Vam vsem, ki Vam bolj ali manj gre za filozofijo in ki so Vam znane njene usode, vendar ne more zdeti tuje. Spomnite se le, kako malo tistih, ki so po lastni poti sestopili v notranjost človeške narave in sveta ter so njuno vzajemno razmerje in notranjo harmonijo uzrli in predstavili v samolastni luči, je izoblikovalo lastni sistem filozofije – mar vsi ti niso svojih odkritij podajali v rahlejši – pa četudi krhkejši – formi? Toda saj imamo sisteme vseh šol? Da, prav od šol, ki niso nič drugega kot sedež in valilnica mrtve črke, saj se duh ne pusti zadrževati v akademijah niti se kar po vrsti vlivati v za to voljne glave, navadno namreč izpari že na poti od prvih ust do prvih ušes. Mar ne boste tistemu, ki ima zgotavljavce teh velikih korpusov filozofije za filozofe same in ki bi v njih hotel najti duha znanosti, zaklicali: Nikar tako, dobri prijatelj! Oni, ki k nečemu zgolj pristopijo in potem znašajo skupaj tisto oziroma ostajajo samo pri tistem, kar je podal kdo drug, v vseh rečeh ne posedujejo duha zadeve: ta sloni le na snovalcih, iznajditeljih, k njim se moraš podati. Morali pa boste priznati, da je z religijo takisto še toliko bolj, saj je po vsem svojem bistvu od

sistematičnega prav tako daleč, kot se filozofija po svoji naravi k njemu nagiba.

Le premislite, od koga prihajajo te umetne zgradbe, katerih nestalnosti se posmehujete, katerih slabo somerje Vas žali in katerih prevešanje na stran njihove malenkostne tendence Vam je tako smešno. Morda od herojev religije? Navedite mi med vsemi tistimi, ki so dol med nas zanesli katero koli novo razodetje, enega samega, od onega, ki je prvi mislil eno in obče Božanstvo – kar je zagotovo najbolj sistematična misel v celem okrožju religije –, pa vse do najnovejšega mistika, v katerem morda še sveti izvorni žarek notranje luči. (Tega, da ne omenjam teologov črke, ki verjamejo, da je odrešenje sveta in luč modrosti mogoče najti v novem kostimu njihovih obrazcev ali pa v novih stališčih njihovih dokaznih figur, tega mi pač ne boste šteli v zlo.) Navedite mi torej med njimi vsemi enega samega, ki je imel za vredno truda, ukvarjati se s tem sizifovskim delom. Njihovo, od eteričnega ognja vnemajočo se dušo preblisnejo le posamezne vzvišene misli in magični grom čarobnega govora spremlja vzvišeno prikazanje /Erscheinung/ in čaščečim smrtnikom naznanja, da je govorilo Božanstvo. Atom, ki je zanosil po nadzemski sili, je padel v njihovo čud, si v njej vse popodobil po sebi, se vsemogočno razprostrl in se potem kot po božanski usodi razletel v svet, katerega ozračje mu je ponujalo premalo upora, in še v svojih poslednjih trenutkih je proizvedel enega od onih nebeških meteorjev, tistih pomenljivih znamenj, katerih izvora nihče ne zgreši in ki vse zemljane napolnjuje s strahospoštovanjem. Te nebeške iskre morate poiskati, ki nastanejo tedaj, ko se kake svete duše dotakne univerzum, nje morate osluškovati v tistem nedoumljivem trenutku, v katerem se izoblikujejo, sicer Vam bo šlo kot tistemu, ki je z gorljivo snovjo prepozno iskal ogenj, ki ga je kremen izvabil jeklu, in potem našel samo hladni,

nepomembni prašek surove kovine, ob katerem ni mogel ničesar več ukresati.

Zahtevam torej, da odmisлите vse, kar se sicer imenuje religija, in svojo pozornost usmerite le na te posamezne namige in vzdušja, ki jih boste našli v vseh izrazih in plemenitih delih od Boga navdahnjenih ljudi. Če pa tudi v tem posameznem ne odkrijete ničesar novega in zadevnega, čeprav v to, ne glede na Vašo učenost in znanje, kljub temu upam, če se Vaš ozki zapopadek, ki ga je proizvedlo le pridvignjeno in pregledniško opazovanje, ob tem ne razširi in ne preobrazi, če zmorate to usmerjenost čudi k večjemu še vedno zaničevati, če se Vam še vedno lahko kaže kot smešno vse, kar je človeku pomembno, tudi če to motrite z omenjenega stališča, potem bom moral verjeti, da Vaše zaničevanje religije ustreza Vaši naravi in Vam torej nimam ničesar več reči. A nikaar naj Vas ne skrbi, da se bom na koncu vendarle zatekel k onim običajnim sredstvom, zato da bi Vam predstavil, kako je religija nujna za ohranjanje prava in reda v svetu, da religija, s tem ko nas spomni na vsevidno oko in neskončno moč, priskoči na pomoč kratkovidnosti človeškega pogleda in ozkim mejam človekovega oblastva, ali kako je zvesta prijateljica in rešilna opora nranosti, v tem ko s svojimi svetimi občutji in bleščečimi obeti slabotnemu človeku celo močno olajšuje njegov boj s samim seboj in udejanjanje dobrega. Tako seveda govorijo tisti, ki se izdajajo za najboljše prijatelje in najbolj goreče zagovornike religije. Sam pa nočem odločiti, zoper kaj v tej miselni zvezi je usmerjeno največ zaničevanja: zoper pravo in nranost, ki sta bili predstavljeni kot nekaj, kar je potrebno opore, ali zoper religijo, ki naj bi ju podpirala, ali pa zoper Vas, katerim se tako govori. Le s kakšno predrznostjo bi lahko od Vas terjal – če naj bi gornji modri svet dal Vam samim –, da sami s seboj v svoji notranjosti uganjate to prazno igro,

da se namreč po nečem, za kar sicer nimate nobenega razloga, da bi to upoštevali in ljubili, pustite spodbujati k nečemu drugemu, kar že brez tega tako in tako častite in se ga poslužujete? Ali če naj bi Vam v teh govorih le prišepetaval na uho, kaj morate, ljudstvu na ljubo, početi, le kaj naj bi Vi, ki ste poklicani za to, da druge omikate in jih naredite podobne sebi, počeli s tem, da to ljudstvo slepите in mu kot sveto in učinkujoče navajate nekaj, za kar Vam je kar najbolj vseeno in kar naj bi ljudje tudi zavrgli, brž ko bi se dvignili na isto stopnjo kot Vi? K takemu delovanju pač ne morem pozivati, saj vsebuje najbolj pokvarjeno licemerje zoper svet in zoper Vas same; kdor bi hotel religijo priporočati na ta način, bi le še pomnoževal zaničevanje, ki mu ta že sicer podlega. Če dodam še to, da naše meščanske ustanove še vedno ječijo pod veliko mero nepopolnosti in da so izkazale še malo sile, s katero bi se soočale z nepravnostjo ali jo celo iztrebljale –, kakšna kazniva opustitev pomembne zadeve, kakšna omahljiva nevera v približevanje k boljšemu bi bilo to, če bi morali zategadelj pozivati k religiji! Ali mar gre za pravno stanje, če njegova eksistenca temelji na pobožnosti? Mar Vam, brž ko izhajate iz tega, ne spolzi med rokami ves ta pojem, pojem, ki ga vendar imate za tako svetega? Če se Vam zdi, da je s to zadevo tako zelo slabo, jo pač zgrabite neposredno: izboljšujte zakone, med seboj pretresajte ustave, dajte državi železno roko, dajte ji sto oči, če jih še nima, samo nikar s to varljivo lajno ne uspavajte še tistih, ki jih ima. Ne vnašajte enega posla, kakršen je ta, v nekega drugega, saj ne boste nič uredili, in ne razglašajte, v sramoto človeštva, njegove najvzvišenejše umetnine za zajedalko, ki se lahko hrani le s tujimi sokovi.

Pravo niti nravnosti, ki mu je vendar znatno bliže, ne sme potrebovati za to, da bi si v svojem okrožju zagotovilo kar najbolj neomejeno gospostvo. Stati mora čisto

samo zase. Kdor je njegov upravljalec, ta ga mora zmóči uveljavljati povsod, in sleherni, ki trdi, da se to lahko zgodi le s tem, da se s podaja oziroma posreduje religija – če se sploh lahko po svoji volji podaja tisto, kar eksistira le s tem, ko izhaja iz čudi –, ta obenem trdi, da naj bodo upravljalci prava le oni, ki so izvedeni v tem, da v človeško dušo vlivajo duha religije – le v kakšno mračno barbarstvo nezdravih časov bi nas to zopet popeljaló! Prav tako malo pa se sme z religijo podajati nravnost; kdor razlikuje med tem in onim svetom, trapi samega sebe, saj vsaj tisti, ki posedujejo religijo, verjamejo v enega. Če je hrepenenje po udobju in dobrem počutju nravnosti nekaj tujega, potem tisto, kar bo poznejše, ne sme veljati nič več kot poprejšnje in strahospóštovanje pred Večnim nič več kot pred modrim človekom.³ Če nravnost svoj lesk in trdnost izgublja s slehernim dodatkom, kako šele s takim, ki ne more nikoli utajiti svoje vzvišene in tujezemske obarvanosti. Toda o tem ste v dovoljšnji meri slišali od onih, ki branijo neodvisnost in vsemogočnost moralnih zakonov, jaz pa pristavljam, da hotenje, religijo presaditi v neko drugo okrožje, da bi tam služila in delala, izkazuje največje zaničevanje religije. V tujem kraljestvu tudi noče vladati: nima namreč take osvajalske sle, da bi želela povečevati to, kar je njeno. Oblast, ki ji pritiče in ki si jo sleherni trenutek zasluži na novo, ji zadostuje, in njej, ki vzdržuje vse sveto, je še toliko bolj sveto to, kar skupaj z njo v človeški naravi izkazuje enako stopnjo. Toda povsem zares naj bi služila, tako hočejo oni, smoter mora imeti in za koristno se

3 V teh dveh povedih – kot še tudi na drugih mestih v tem delu – avtor polemizira s tradicionalnim pogledom na vlogo religije (ki je bil tudi predmet posmeha razsvetljencev), da ima ta opraviti predvsem z „onstranstvom“ in upanjem na nagrado v tistem, kar bo „za tem“, v „poznejšem“ /das Spätere/. Op. prev.

mora izkazati. Kakšno ponižanje! In njeni zagovorniki naj bi kar hlepeli po tem, da ji tega tudi priskrbijo? Da bi vendar tisti, ki se tako ženejo za koristjo in za katere konec koncev tudi nrvnost in pravo obstajata zavoljo kake druge prednosti, ko bi se ti sami vendarle hoteli izgubiti v tem večnem krogotoku obče koristi, v katerega pustijo utapljati vse dobro in o katerem noben človek, ki želi biti kaj sam zase, ne razume niti besede. Raje to, kot pa da se izdajajo za zagovornike religije, ko pa so prav najmanj primerni za to, da bi vodili njeno zadevo. Kaj lepa čast za Nebeško, če bi lahko tako za silo opravljalo zemeljske zadeve ljudi! Velika slava za tisto svobodno in brezskrbno, ko bi le bilo nekoliko bolj čuječno in priganjaško od vesti! Za kaj takega pač za Vas ne bo sestopilo z nebes. To, kar ljubimo in cenimo le zavoljo kake prednosti, ki leži zunaj njega, je kaj lahko nujno potrebno, ni pa nujno v sebi, za venomer lahko ostaja pobožna želja, ki nikoli ne pride do eksistence; razumni človek temu ne bo prisojal nobene izredne vrednosti, temveč le ceno, primerno oni drugi stvari. Ta cena pa bi bila za religijo dovolj majhna, vsaj jaz bi zanjo kaj malo ponujal, saj moram priznati, da ne verjamem, da je glede nepravilnih dejanj, ki naj bi jih preprečevala, tako zelo hudo, pa tudi glede nrvstvenih, ki naj bi jih ustvarjala. Če je torej to edino, kar bi ji lahko priskrbelo izkazovanje časti, potem nočem z njo imeti nobenega opravka. To bi kaj malo pomenilo celo v tem primeru, če bi religijo nasvetovali le kot nekaj, kar je za povrh. Umišljena čast, ki izgine, če si jo ogledamo поблиže, pač njej, ki rokuje z višjimi zahtevami, nič ne pomaga. To pa, da nujno sama po sebi privira iz notranjosti sleherne boljše duše, to, da ji v čudi pripada lastno okrožje, v katerem neomejeno vlada, to, da je zmožna tega, da s svojo najnotranjšo silo vzbiva tiste, ki so najplemenitejši in najodličnejši, in da jo ti spoznavajo po svojem najnotranjšem bistvu, to pa je tisto, kar trdim

in kar bi ji rad zagotovil, na Vas pa je, da se odločite, ali je vredno truda, da mi prisluhnete, še preden se še bolj zakopljete v svoje zaničevanje.

DRUGI GOVOR

O BISTVU RELIGIJE

Vi boste vedeli, kako je stari Simonid z vedno vnovičnim in vedno daljšim odlašanjem opominjal k miru tiste, ki so ga obremenjevali z vprašanjem: Kaj neki so bogovi? Sam želim ob zdaleč večjem in obsežnejšem vprašanju »Kaj je religija?« začeti s podobnim odlogom.

Seveda ne z namenom, da bi molčal in Vas tako kot Simonid puščal v zadregi, temveč zategadelj, da bi lahko Vi, ki Vas drži v negotovosti nestrpno pričakovanje, svoj pogled za čas strmé usmerili k točki, ki jo iščemo, in se scela znebili vseh drugih misli. Saj je tudi prva zahteva tistih, ki zaklinjajo običajne duhove, da naj se gledalec, ki želi videti njihovo pojavljenje in ki bi rad bil posvečen v njihove skrivnosti, na to pripravi z vzdržanostjo od zemeljskih stvari in s sveto tišino in se potem, ne da bi se raztresal z ogledovanjem tujih predmetov, z vsemi čuti zazre v kraj, kjer naj se ta pojava prikaže. Koliko bolj torej smem podoben posluh terjati jaz, ki naj priklíčem nekega redkega duha, ki si ne šteje za vredno, da bi se pojavljal v kaki običajni in poznani maski in ki ga boste morali dolgo opazovati z napeto pozornostjo, da bi ga lahko razpoznali in razumeli njegove pomenljive poteze. Le če pred svetim okrožjem stojíte z najbolj sproščeno treznostjo čutov, ki jasno in pravilno zajame sleherni obris, in le če boste polni hrepenenja, da bi tako prikazujoče se razumeli iz njega samega, ne da bi Vas zavajali stari spomini in ne da bi se pustili podkupiti vnaprejšnjim slutnjam, lahko upam, da se boste glede pojavitve, ki jo priklicujem, če je že ne boste polagoma vzljubili,

vsaj strinjali z menoj o njenem liku in jo pripoznali za nebeško bitje.

Želel bi si, da bi Vam jo lahko predstavil v kakšni dobro znani podobi, da bi se lahko brž spomnili njenih potez, njene hoje, manir in da bi lahko vzkliknili, da ste jo tu ali tam v življenju takšno že videli. Toda prevaral bi Vas; na tako nezastrto, kakor se prikazuje pred zaklinjavcem, nanjo med ljudmi ne bomo naleteli, saj se tu še zdaleč ne pusti ugledati v svoji samolastni podobi. Tako kot se posebni značaj oz. naziranje različnih kultiviranih ljudstev, potem ko je njihovo občevanje zaradi vseh vrst povezav postalo bolj mnogostransko in je med njimi več skupnega, v posameznih dejanjih ne kaže več tako čisto in določeno, temveč celotno idejo teh karakterjev lahko zapopade le moč umišljanja, saj jih v posameznem ne nahajamo drugače kot razpršene in pomešane z mnogo tujerodnega, tako je tudi z duhovnimi rečmi in med njimi z religijo. Saj Vam je poznano, kako je danes vsepovsod polno harmonične vzgoje /*Ausbildung*/, in prav ta je v človeški duši vzpostavila tako popolno in razprostranjeno družnjskost /*Geselligkeit*/ in prijateljstvo, da danes med nami nobena od njenih sil, naj bi jo še tako radi mislili samo zase, v dejanju ne deluje ločeno, temveč jo pri slehernem opravilu brž prehitita uslužna ljubezen in dobrodejna podpora drugih ter jo tudi nekoliko poženeta z njene poti, tako da se v tem omikanem svetu zaman oziramo za kakim dejanjem, ki bi zmoglo podajati zvest izraz katere koli zmožnosti duha, najsi bo to čutnost ali razum, nrvnost ali religija.

Naj Vas ne spravi v slabo voljo in ne razlagajte si tega kot podcenjevanje zdajšnjosti, če Vas bom zavoljo nazornosti pogosteje povedel nazaj v one otroške čase, ko je bilo v nekem nepopolnejšem stanju še vse bolj ločeno in posamič, in če bom brž začel z izrecnim svarilom – in se k temu po kaki drugi poti skrbno venomer tudi vračal

– pred slehernim zamenjevanjem religije s tistim, čemur se ta zdi tu in tam podobna in s čimer jo boste našli skoz in skoz pomešano.

Če se postavite na najvišje razgledišče metafizike in morale, potem boste odkrili, da imata z religijo obe taisti predmet, namreč univerzum in človekovo razmerje do njega. Ta enakost pa je bila že od davna vzrok za marsikatero zablodo; od tod sta metafizika in morala v obilju prodirali v religijo, marsikaj, kar je pripadalo religiji, pa se je zaradi neustrezne forme skrilo v metafiziko in moralo. Toda mar boste zategadelj verjeli, da je ta s katero od obeh eno? Vem, da Vam instinkt pravi nasprotno, in to izhaja tudi iz Vašega mnenja: saj se ne boste nikoli strinjali s tem, da se religija sklada s trdnim korakom, kakršnega je zmožna metafizika, in nikoli ne boste pozabili prizadevno pripomniti, da v njeni zgodovini obstaja množica nagnusnih madežev. Če naj se torej od njiju razlikuje, potem jima mora biti, ne glede na enakost snovi, nekako nasprotna. To snov mora obravnavati povsem drugače, izražati oziroma obdelovati drugačno človekovo razmerje do nje, imeti drugačen način postopanja oziroma drugačen cilj: le tako namreč lahko tisto, kar je glede snovi enako nečemu drugemu, zadobi posebno naravo in samolastno bivanje.

Zatorej Vas vprašujem, kaj počenja Vaša metafizika – oziroma če o tem zastarelem imenu, ki se Vam zdi preveč historično, nočete nič vedeti –, Vaša transcendentna filozofija: univerzum klasificira in ga deli na takšna in drugačna bitja, preiskuje vzroke tega, kar obstaja, in deducira nujnost resničnega, iz same sebe razpreda realnost sveta in njegove zakone. V to področje se religija torej ne sme zaplezati, ne sme imeti te tendence, da postavlja bistva in določa nature, se izgublja v neskončnosti razlogov in dedukcij, išče prve vzroke in izreka večne resnice. – In kaj počenja Vaša morala? Iz

človekove narave in njegovega odnosa do univerzuma razvija sistem dolžnosti, z neomejeno oblastjo veleva in prepoveduje dejanja. Tudi tega si torej religija ne sme drzniti, univerzuma ne sme izrabljati za to, da bi izpeljevala dolžnosti, ne sme vsebovati nobenega kodeksa zakonov. – »In vendarle se zdi, da to, kar imenujemo religija, sestoji iz drobcev teh dveh različnih področij.« – To je seveda običajno pojmovanje. Vsejal sem Vam vsaj dvom vanj, zdaj pa je čas, da ga popolnoma izničimo. Tisti teoretiki v religiji, ki se ženejo za vednostjo o naravi univerzuma in najvišjega Bitja, katerega delo ta univerzum je, so metafiziki; toda dovolj čednostni, da tudi kanca morale nikakor ne bi zavrnil. Praktiki, katerim je poglobitna stvar Božja volja, pa so moralisti, toda spet nekolikanj v slogu metafizike. Vzemite namreč idejo dobrega in jo vnesite v metafiziko kot naravni zakon neomejenega bitja, ki ničesar ne potrebuje, idejo o prabitju pa vzemite iz metafizike in jo vnesite v moralo, tako da to veliko delo ne bo več ostalo anonimno, temveč na platnice takega krasnega kodeksa lahko vjedkamo sliko zakonodajalca. A mešajte in preobračajte, kolikor hočete, to dvoje ne gre skupaj. Uganjate prazno igro z materijama, ki se druga po drugi nikakor ne moreta prisvojiti, venomer boste namreč dobili le metafiziko in moralo. In to zmes mnenj o najvišjem Bitju ali o svetu in zapovedih za eno človeško življenje (ali pa celo za dve) Vi imenujete religija! In instinkt, ki ta mnenja išče, poleg mračnih slutenj, ki so dejanska poslednja sankcija teh zapovedi, Vi imenujete religioznost! Toda le kako ste prišli do tega, da imate golo kompilacijo, hrestomatijo za začetnike, za samolastno delo, za individuum lastnega izvora in lastne moči? Le kako ste prišli na to, da ga sploh omenjate, pa četudi se to godi le zategadelj, da bi ga ovrgli? Zakaj ga niste že zdavnaj razpustili v njegove dele in tako razkrili ta škandalozni plagiat?

Zahotelo se mi je, da Vas preplašim z nekaj sokratski-mi vprašanji in Vas privedem do priznanja, da v najobičajnejših rečeh še kako dobro poznate načela, po katerih moramo podobno stavljati skupaj in posebno podre-jati občemu, in da jih tu le nočete uporabiti, da bi lahko skupaj s svetom uganjali šale o resnem predmetu. Kje je pač v tej celoti enotnost? Kje je povezujoče načelo te neenakorodne snovi? Če pa gre za samolastno pritegu-jočo silo, potem pač morate priznati, da je religija tisto najvišje v filozofiji in da sta metafizika in morala le njena podrejena razdelka; to namreč, v čemer dva različna, toda drug drugemu nasprotna si pojma postaneta eno, ne more biti nič drugega kot tisto višje, pod katerega oba spadata. Če pa je povezujoče načelo v metafiziki in ste iz razlogov, ki ji pritičejo, kot moralnega zakonodajal-ca priznali neko najvišje Bitje, s tem izničite praktično filozofijo in priznavate, da je le-ta, skupaj z religijo, le majhno poglavje teoretične filozofije. Če pa hočete zatrdi-ti nasprotno, potem mora morala pogoltniti metafiziko in religijo, morala, ki ji seveda potem, ko se je naučila verovati in ko je na stara leta v svojem najnotrišnjem svetišču blagovolila pripraviti umaknjen prostorček za skrivne objeme dveh ljubečih se svetov – ki ji seveda po vsem tem ni nič več nemogoče.

Ali pa morda želite reči, da metafizično v religiji ni odvisno od morale in slednja ne od prvega, da torej ob-staja nekak čudežni paralelizem med teoretičnim in praktičnim in da naj bi prav zaznavanje in podajanje tega bila religija? Seveda, potem ta spojitev ne more tičati niti v praktični filozofiji, saj tej za paralelizem ni nič mar, niti v teoretični, saj ta kar najbolj goreče stremi k temu, da bi ga pregnala kar se le da daleč in ga izničila, to pa je tudi njena služba. Toda mislim, da Vi, s tem ko Vas pri-ganja ta potreba, že nekaj časa iščete nekakšno najvišjo filozofijo, v kateri bi se oba omenjena rodova združila,

ter da ste venomer tik na tem, da jo najdete; in kako blizu je le-ta religiji! Torej se mora filozofija dejansko zateči k njej, kakor tako radi zagotavljajo njeni nasprotniki? Le dobro pazite, kaj boste na tem mestu rekli. Z vsem tem dobite ali religijo, ki je daleč nad filozofijo, kakršna je ta sedaj, ali pa morate biti tako pošteni, da obema njenima deloma povrnete tisto, kar jima pripada, in pripoznate, da – kar zadeva religijo – o njej ne veste še nič. Do prvega Vas ne bi želel pripraviti, saj nočem zasedati mesta, ki ga ne bi mogel zagovarjati, slednje pa pač boste bržda pripravljene storiti.

Občujmo drug z drugim odkrito. Vi religije nikakor ne prenesete, iz tega dejstva smo prav pred kratkim izšli. Toda s tem, ko zoper njo vodite častivredno vojno – ta seveda ni nenaporna –, se verjetno nočete bojevati s senco, kakršna je tista, s katero smo se pravkar bodli; religija mora vendarle biti nekaj samolastnega, nekaj, kar lahko pride v človekovo srce, nekaj misljivega, o čemer lahko postavimo pojem, o čemer lahko govorimo in se prepiramo, in zelo neprav se mi zdi, da Vi sami iz tako dispartnih reči šivate nekaj nevzdržnega, kar potem imenujete religija, in imate z njim toliko nepotrebnih neprilik. Tajili boste, da ste se tega dela lotili zahrbtno /hinterlistig/, pozvali me boste k temu, naj razgrnem vsa stara pričevanja religije – če sem že zavrgel sisteme, komentarje in apologije –, od lepih pesnitev Grkov do svetih spisov kristjanov: mar ne bom v njih povsod našel narave bogov in njihovo voljo ter povsod posvečevanje in blagrovanje tistega, ki spoznava prve in udejanja slednjo?

A to je prav tisto, kar sem Vam rekel – da se religija nikoli ne kaže čisto: vse to so le tuji kosi, ki se je držijo, in naše opravilo mora biti, da jo teh osvobodimo. Saj Vam tudi svet teles ne dobavlja nikakršne prasnovi kot čistega naravnega produkta – potem bi pač, tako kakor

se Vam je pripetilo tu, v intelektualnem svetu, morali za tisto, kar je enostavno, imeti zelo grobe reči –, temveč je prikaz te prasnovi le neskončni cilj analitične veščine. Tudi v duhovnih rečeh Vam izvornega ni mogoče uhiteti drugače kot tako, da ga ustvarite v sebi z neko izvorno stvaritvijo, pa še to le za tisti trenutek, ko ga ustvarjate. Prosim Vas, da se v to sami zamislite, saj Vas bom na to nenehno opominjal. Kar pa zadeva pričevanja in avtografe religije, to vmešavanje metafizike in morale vanje ni zgolj neizogibna usoda, temveč je veliko prej zasnovano umetno in z vzvišenim namenom. Kar je podano kot tisto prvo in poslednje, ni vedno tudi tisto resnično in najvišje. Ko bi le znali brati med vrsticami! Vsi sveti spisi so kakor tiste skromne knjige, kakršne so bile pred nekaj časa v rabi v naši skromni domovini in so pod ubornim naslovom obravnavale pomembne reči. Seveda naznanjajo le metafiziko in moralo, na koncu pa se rade vračajo k temu, kar so naznanjale – a od Vas se pričakuje, da to lupino prebijete. Tako je tudi diamant scela zaprt v malovredno snov, vendar zares ne zategadelj, da bi ostal v njej skrit, temveč zato, da bi ga toliko zanesljiveje odkrili. Delati spreobrnjence iz nevernikov, to leži zelo globoko v naravi religije; lahko da tisti, ki sporoča svojo religioznost, nima nobenega drugega smotra kot prav tega, zato dejansko komajda gre za kako pobožno prevaro, temveč za ustrezno metodo, da začennaš s tem in se zdiš zaskrbljen zaradi tega, za kar že obstaja čut, da bi se v to ob priložnosti in neopazno vtihotapilo tisto, za kar naj bi ta čut šele prebudili. Ker sleherno posredovanje religije ne more biti drugačno kot retorično, je njeno uvajanje v tako dobro družbo prekanjeno pridobivanje tistih, ki poslušajo. Toda to pomagalo svojega cilja ni samo doseгло, ampak ga je tako rekoč presešlo, s tem ko je njeno samolastno bistvo pod tem ogrinjalom ostalo prikrito celo Vam samim. Zato je čas, da zadevo enkrat zagrabi-

mo pri drugem koncu in začnemo z rezkim nasprotjem, kakršen je odnos religije do morale in metafizike. Prav to sem hotel. S svojim običajnim pojmovanjem religije ste me zamotili; upam, da je odpravljeno, zato me zdaj ne prekinjajte več.

S tem se religija, zato da bi stopila v posest svoje lastnine, odpoveduje vsem zahtevam po čemer koli, kar pripada onima dvema, in vrača vse, kar ji je bilo vsiljenega. Ne hlepi po tem, da bi univerzum določila in pojasnila po njegovi naravi, tako kot metafizika, ne hrepeni po tem, da bi ga iz sile svobode in človekove božanske samohotnosti /Willkür/ nadalje oblikovala in zgotavljala, tako kot morala. Njeno bistvo ni ne mišljenje ne delovanje, temveč zrenje in občutenje, zreti hoče univerzum, rada bi mu zbrano prisluškovala v njegovem lastnem samopodajanju in delovanju, želi si, da bi jo v njeni otroški trpnosti zajeli in napolnili njegovi neposredni vplivi. Tako je to, kar sestavlja njeno bistvo, obema drugima nasprotno v vsem, in tudi v vsem, kar označuje njene učinke. Prvi dve vidita v celotnem univerzumu le človeka kot središče vseh odnosov, kot pogoj vse biti in vzrok vsega postajanja; sama pa hoče v človeku, nič manj kakor v vsem drugem posamičnem in končnem, videti neskončno, njegov odtis, njegov prikaz /Darstellung/. Metafizika izhaja iz človekove končne narave in želi iz njenega najenostavnejšega pojma in iz obsega njenih moči in njene dovzetnosti zavestno določiti, kaj univerzum za človeka lahko je in kako ga ta nujno mora ugledati. Tudi religija celotno svoje življenje živi v naravi, vendar v neskončni naravi celote, enega in vsega; kaj v tej naravi velja vse posamično, in tako tudi človek, in kje v tej večni kvasini posamičnih oblik in bitij lahko deluje in domuje vse in tudi on, to hoče v tihi predanosti uzreti in zaslutiti v posameznem. Morala izhaja iz zavesti svobode, njeno kraljestvo želi razprostrti v neskončnost in vse narediti

podvrženo le-tej; religija pa diha tam, kjer je svoboda sama zopet že postala narava, človeka zajema onkraj igre njegovih posebnih sil in njegove osebnosti ter ga zre z gledišča, s katerega ta mora biti to, kar je, najsi to hoče ali ne.

Tako si religija svoje lastno okrožje in svoj lastni značaj zagotavlja s tem, da docela izstopa tako iz spekulacije kakor tudi iz prakse, in šele v tem, ko se postavi ob drugi dve, se to skupno polje v celoti izpolni in se človeška narava s te plati dopolni. Kaže se nam kot nujno in nepogrešljivo tretje k drugima dvema, kot njun naravni nasprotek, in mera njene častivrednosti in veličastnosti ni nič manjša od one, ki jo želite prisojati drugima dvema. Hoteti imeti spekulacijo in prakso brez religije, je drzna objestnost, predrzno sovrašтво do bogov, je nesveta nakana /Sinn/ Prometeja, ki je strahopetno ukradel tisto, kar bi lahko v mirni gotovosti zahteval in pričakoval. Človek je le ukradel občutje svoje neskončnosti in bogupodobnosti, to pa mu kot nepravilna posest ne more cveteti, če se ne zaveda tudi svoje omejenosti, nalključnosti celotne svoje forme, neslišnega izginevanja celotnega svojega bivanja v neizmernem. Bogovi so to hudodelstvo tudi od nekdaj kaznovali. Praksa je večina, spekulacija je znanost, religija pa je čut in okus za neskončno. Le kako bi se prva lahko brez slednje dvignila nad običajni krog prigradnih in podedovanih form, le kako bi druga brez nje lahko bila kaj boljšega kot tog in suhoten skelet? Oziroma, le zakaj Vaša praksa, ne glede na vse njeno učinkovanje navzven in univerzumu nasproti, nazadnje dejansko vedno pozabi oblikovati človeka samega? Zato ker ste človeka zoperstavili univerzumu in ker ga ne sprejemate iz rok religije kot del zadnjega in kot nekaj svetega. Le kako ta praksa dospe do uborne enoobličnosti, ki pozna le en sam ideal in tega podstavlja pod vse? Ker Vam manjka temeljnega

občutenja neskončne in žive narave, katere simbola sta mnogoterost in individualnost. Vse končno obstaja le po določenosti svojih meja, ki pa jih je treba tako rekoč izrezljati iz neskončnega. Le tako je lahko le-to znotraj teh meja samo neskončno in samolastno oblikovano, sicer boste vse izgubili v enoobličnosti kakega občega pojma. Le zakaj Vam je spekulacija tako dolgo časa namesto sistema dajala slepila in namesto misli besede, zakaj ni bila nič drugega kot prazna igra z obrazci, ki so se vedno drugače povračali in ki jim nikoli ni hotelo nič ustrezati? Zato ker je manjkalo religije, ker je ni navdihovalo občutenje neskončnega in ker hrepenenje po njem in strahospoštovanje pred njim njenih pretanjenih, zračnih misli nista prinujala k trdnejši konsistentnosti, s pomočjo katere bi se ohranila pred tem silnim pritiskom. Vse mora izhajati iz zrenja, in komur manjka hrepenenje po zrenju neskončnega, ta nima nobenega preskusnega kamna – in tega seveda tudi ne potrebuje –, da bi vedel, ali je o tem mislil kaj temeljitega.

In kako bi se godilo triumfu spekulacije, popolnemu in zaokroženemu idealizmu, če mu protiteže ne bi držala religija in mu pustila slutiti neki višji realizem od tistega, kateremu se ta tako smelo in s tako s polno pravico podreja? Idealizem bi univerzum uničil v tem, ko bi se zdelo, da ga oblikuje, ponižal bi ga v golo alegorijo, v nično senčno sliko naše lastne omejenosti. Skupaj z menoj žrtvujte koder manom svetega, zavrženega Spinoze! Njega je preveval visoki svetovni duh, neskončno je bilo njegov začetek in konec, univerzum njegova edina in večna ljubezen, v sveti nedolžnosti in globoki ponižnosti se je odzrcaljal v večni svet in gledal, kako je bil tudi ta sam njegovo najprijaznejše zrcalo; bil je poln religije in poln svetega duha; zato tudi stoji tukaj, sam in nedosežen, mojster v svoji umetnosti, vendar vzvišen nad profano stroko, brez učencev in brez državljskih pravic.

Zrenje univerzuma, prosim Vas, sprijateljite se s tem pojmom, ki je tečaj celotnega mojega govora, najsplošnejši in najvišji obrazec religije. Če izhajate iz njega, lahko najdete kateri koli kraj v njej, iz katerega se da najnatančneje določiti njeno bistvo in njene meje. Vse zrenje izhaja iz vpliva uzrtega na uzirajočega, iz izvornega in neodvisnega delovanja prvega, ki ga potem drugi svoji naravi ustrezno dovezema, povzema in dojema. Če se iztoki /Aussflüsse/ luči ne bi dotaknili Vašega organa – kar se zgodi brez kakršne koli Vaše izpeljave vsega tega –, če najmanjši delci teles ne bi mehansko ali kemično aficirali konic Vaših prstov, če Vam pritisk teže ne bi razodeval nekega odpora in meja Vaše moči, ne bi ničesar uzrli in ničesar zaznali – torej to, kar uzirate in zaznavate, ni narava stvari, temveč njihovo delovanje na Vas. To, kar o tej naravi veste ali menite, da veste, je daleč onstran okrožja zrenja.

Tako torej religija: univerzum sestoji v neprekinjeni dejavnosti in razodeva se nam sleherni trenutek. Sleherni oblika, ki jo proizvaja, sleherni bitje, kateremu glede na polnost življenja daje neko oddeljeno, posebno bivanje, sleherni pripetljaj, ki ga stresa iz svojega bogatega, vedno plodovitega okrilja, je delovanje univerzuma na nas. In tako privzemati sleherni posamezno kot del celote, vse omejeno kot podajo in prikaz neskončnega – to je religija. Kar pa želi preko tega, kar želi prodreti globlje v naravo in substanco celote, ni več religija in bo, če vendarle hoče, da ga imajo za to, neizogibno poniknilo nazaj v prazno mitologijo. Tako je bila religija, ko so Stari, izničujoč omejenosti časa in prostora, sleherni svojsko vrsto življenja po celem svetu gledali kot delo in kraljestvo nekega vsepričujočega bitja; enega izmed svojih načinov delovanja univerzuma so uzirali v njegovi enotnosti in to zrenje tako tudi označili. Religija je bila, ko so za sleherni pripetljaj, v katerem so se v naključnem

na način preblisnjenja razodeli večni zakoni sveta, bogu, ki mu je ta pripadel, prevideli posebni vzdevek in mu zgradili poseben tempelj: zajeli so eno od dejanj univerzuma in označili njegovo individualnost in njegov značaj. Religija je bila, ko so se dvignili nad pusti železni vek sveta, poln razpok in neravnin, in zlato dobo ponovno poiskali na Olimpu, v veselem življenju bogov; tako so zrlí vedno gibko, vedno živahno in svetlo dejavnost sveta in njegovega duha, onstran vse menjave in vsega navideznega zla, ki izhaja le iz spora končnih oblik. Ko pa vodijo čudežno kroniko o rodovih teh bogov ali ko eno od poznejših verovanj pred nas privaja dolgo vrsto emanacij in spočetij /Erzeugungen/ – tedaj je to prazna mitologija. Predstaviti vse pripetljaje v svetu kot dejanja enega boga, to je religija, izraža namreč njen odnos do neskončne celote; tuhtati o biti tega boga, kakršna je bila pred svetom in kakršna je zunaj sveta, je morda dobro in potrebno v metafiziki, v religiji pa tudi to postane prazna mitologija, nadaljnje izoblikovanje onega, kar je le pripomoček podajanja, na ta način, kakor da bi to sámo bilo bistveno: to je popoln izstop iz samolastnih tal. – Zrenje je in vedno ostaja nekaj posameznega, oddeljenega, neposredna zaznava, nič drugega. Ko ga povežemo in sestavljamo v celoto – to že spet ni delo čuta, temveč abstraktnega mišljenja. Tako religija. Ta obstane pri neposrednih izkušnjah bivanja in delovanja univerzuma, pri posameznih zrenjih in občutenjih; vsako od teh je zase obstoječe delo, brez zveze z drugimi in od njih neodvisno; nič ne ve o izpeljevanju in navezovanju, to je med vsem, kar bi jo lahko doletelo, najbolj nasprotno njeni naravi. Ne le kako posamezno dejstvo ali delovanje, ki bi ga lahko imenovali njeno izvorno in prvo, vse v njej je neposredno in resnično samo zase. – Sistem zrenj, si lahko samo zamislite kaj bolj čudnega? Mar se da uziranja, in to celo uziranja neskončnega, privedi v

sistem? Ali lahko rečete, da moramo nekaj gledati tako, zato ker se mora na enak način gledati nekaj drugega? Lahko, da je kdo tesno za Vami ali tesno ob Vas, pa se mu bo lahko vse zdelo drugačno. Ali pa je morebiti tako, da se, denimo, možna gledišča, na katera se lahko postavi duh, da bi motril univerzum, nizajo v odmerjenih razdaljah, tako da jih lahko izčrpamo in preštejemo in natančno določimo tisto značilno vsakega izmed njih? Mar jih ni neskončno mnogo in mar ni sleherno med njimi le nepretrgani prehod med dvema drugima? Ob tem vprašanju uporabljam Vaš jezik; to bi bilo neskončno opravilo, pojma neskončnega pa niste vajeni povezovati z izrazom ‚sistem‘, temveč le pojem nečesa omejenega in v svoji omejenosti dopolnjenega. Dvignite se že – za večino med Vami bo to vendarle povzdignjenje – k onemu neskončnemu čutnega zrenja, k občudovanemu in slavljenemu zvezdnemu nebu. Astronomskih teorij, ki tisoč sonc s sistemi njihovih svetovij speljujejo okrog enega skupnega in za to zopet iščejo neki višji svetovni sistem, ki bi lahko bil njegovo središče, in tako dalje v neskončnost, navznoter in navzven, teh pač ne bi želeli imenovati sistem zrenj kot takih? Edino, čemur lahko pridate to ime, bi bilo prastaro delo onih otroških čudi, ki so neskončno množico teh pojavov zajemale v določene, a uborne in neprimerne like. Vendar veste, da v tem ni niti kančka sistema, saj vmes, med temi liki lahko še vedno odkrivamo ozvezdja, pa tudi znotraj njihovih meja je vse nedoločeno in neskončno, tako da tudi sami ostajajo nekaj čisto samovoljnega in skrajno begotnega. Če bi koga pregovorili, naj v modro podlago svetovij skupaj z Vami vriše lik voza, mar temu ne bi kljub vsemu ostala svoboda, da najbližje svetove povzame v povsem druge očrte, kot so Vaši? Ta neskončni kaos, v katerem sleherni točka seveda predstavlja en svet, je prav kot tak dejansko najustreznejša in najvišja prisposoda

religije. Tako v njej kakor v njem je resnično in nujno le posamično, nič se ne more in ne sme dokazovati iz česa drugega in vse obče, znotraj katerega naj bi bilo zajeto posamično, vse sestavljanje in povezovanje se ali ulega v neko tuje okrožje, kolikor naj je vezano na tisto notranje in bistveno, ali pa je samo delo razigrane fantazije in naj-svobodnejša samovolja. Če bi tisočeri izmed Vas lahko imeli taista religiozna zrenja, potem bi zagotovo sleherni med Vami začrtoval drugačne obrise, v katere bi zajel to, kako jih je ugledal v njihovem zaporedju oziroma sopostavljenosti; pri tem pa to ne bi bilo odvisno od, recimo, njegove čudi, temveč le od naključnega stanja, malenkosti. Sleherni ima lahko pri tem svoj lastni razpored in svoje lastne rubrike, pa posamičnega z njimi ne bo ne pridobil ne izgubil. Kdor resnično pozna svojo religijo in njeno bistvo, bo sleherni navidezno sovisnost globoko podredil posamičnemu in tej ne bo žrtvoval niti najmanjšega delčka slednjega. Prav zaradi te samo-stojne posamičnosti je okrožje zrenja tako neskončno.

Postavite se na najbolj daljno točko telesnega sveta: od tam ne boste le videli taistih teles v drugačni ureditvi in se – če se boste hoteli držati svojih predhodnih samovoljnih likov, ki jih tam pač ne boste več našli – scela zmedli, temveč boste v novih regijah odkrivali tudi popolnoma nove predmete. Ne morete pač reči, da Vaše obzorje, tudi najširnejše, zajema vse in da onkraj njega ni več kaj uzirati oziroma da v njem Vašemu očesu, pa naj poseduje še taka orodja, ne more nič uiti: nikjer namreč ne boste našli meja in si jih tudi ne boste mogli zamisliti. O religiji pa to velja v še zdaleč višjem smislu: ne le da Vam bo neka nasprotna točka ponujala nova zrenja v novih krajinah, tudi v starem, dobro poznanem prostoru se bodo prvi elementi združevali v druge like in vse bo drugačno. Religija ni neskončna le zato, ker se delovanje in utrpevanje tudi med taisto omejeno snovjo

in duševnostjo brez konca premenjujeta – sami veste, da je to edina neskončnost spekulacije –, ne le zato, ker je nedopolnljiva navznoter, tako kot je morala, neskončna je na vse strani: je neskončno snovi in oblike, biti, videnja in vedenja o tem. To občutje mora spremljati slehernega, ki zares poseduje religijo. Sleherni se mora zavedati tega, da je njegova religija le del celote, da o taistih predmetih, ki njega religiozno aficirajo, obstajajo pogledi, ki so prav tako pobožni, a so od njegovih vendarle popolnoma različni, in da zrenja in občutenja pritekajo tudi iz drugih elementov religije, za katere mu morda sploh manjka čuta.

Vidite, kako neposredno ta lepa skromnost, ta prijazna, vabeča potrpežljivost privira iz pojma religije in kako tesno se privija k njemu. Kako po krivici se torej k religiji obračate s svojimi očitki, da je preganjaška in zlohota, da razdeja družbo in pušča, da teče kri, kot bi šlo za vodo. Tega obtožite one, ki religijo uničujejo, ki jo preplavljajo s filozofijo in ki jo hočejo vkovati v spono sistema. O čem se je namreč v religiji prepiralo, ustanavljalo stranke in netilo vojne? O morali včasih, o metafiziki pa vedno, in oboje ne spada vanjo. Filozofija pač stremi po tem, da bi one, ki hočejo vedeti, speljala pod skupno vedenje, kot to lahko vidite sleherni dan, religija pa tistih, ki verujejo in čutijo, ne speljuje pod eno verovanje in eno občutje. Pač pa si prizadeva odpreti oko onim, ki še niso zmožni uzirati univerzuma. Sleherni videči je namreč novi duhoven, novi srednik, novi organ. Prav zato pa se z odporom izogiba ogoleli enoobličnosti, ki bi to božansko preobilje zopet uničila.

Sla po sistemu seveda odbija tuje, naj je to še tako resnično in zamisljivo, saj bi lahko pokvarilo lepo sklenjene vrste lastnega in zmotilo lepo sovisnost, s tem ko bi terjalo mesto zase. V tej sli je sedež protislovij, ta se mora prepirati in ta mora preganjati; kolikor se namreč

posamično zopet navezuje na nekaj posamičnega in končnega, lahko seveda eno s svojim bivanjem uničuje drugo, v neskončnem pa si je vse končno nemoteno eno ob drugem: vse je eno in vse je resnično. In le sistematički so tudi bili tisti, ki so vse to pripravili. Novi Rim, brezbožen, a dosleden, luča bliske prekletstva in podi od sebe krivoverce; stari, ki je bil resnično pobožen in religiozen v visokem slogu, pa je bil gostoljuben do slehernega boga, in tako je bilo bogov polno. Pristaši mrtve črke, ki izvrže religijo, so bili tisti, ki so svet napolnili s kriki in vrvenjem, resnični uziralci večnega so vedno bili mirne duše: ali so bili sami s seboj in z neskončnim ali pa so, če so se razgledovali naokoli, slehernemu, ki je le razumel veliko besedo, radi privoščili njegov lastni način. S tem širnim pogledom in s tem občutjem neskončnega pa religija gleda tudi na tisto, kar je zunaj njenega okrožja, in v sebi vzdržuje zasnovo najbolj neomejene mnogostranosti v razsojanju in motrenju, ki je drugod dejansko ni od kod vzeti. Naj človeka navdihuje kar koli drugega – pri tem ne izključujem ne npravnosti ne filozofije, temveč se zaradi njiju sklicujem na Vaše lastno izkušnjo –, njegovo mišljenje in stremljenje, ne glede na to, na kaj se usmerjata, okrog njega zarisujeta ozek krog, v katerem je zaprto njegovo najvišje, zunaj njega pa se mu zdi vse običajno prostaško in nevredno. Kdor želi misliti zgolj sistematično ter delovati in v svetu opravljati to in ono po temeljnem principu in namenu, ta neizogibno zameji sebe samega in samemu sebi venomer kot predmet protivljenja postavlja nasproti tisto, kar ne pospešuje njegovega dejanja in nehanja. Le gon po zretju, če se ta usmerja v neskončno, čud postavlja v neomejeno svobodo, le religija jo rešuje okovov mnenja in strasti, ki so nekaj najbolj žaljivega. Zanj je nujno vse, kar jè, in vse, kar lahko jè, je zanj resnična, nepogrešljiva podoba neskončnega, če kdo

le najde točko, iz katere se da razkriti njegov odnos do slednjega. Naj je kaj v drugih odnosih ali pa na sebi samem še tako zavrženo, v tem oziru je vedno vredno biti in tega, da ga obvarujemo in motrimo. Pobožni čudi naredi religija vse za sveto in vredno, celo samo nesvetost in prostaškost, vse, kar ta dojema in česar ne, kar je v sistemu njenih misli in kar se sklada z njenim samolastnim načinom delovanja ali pa ne; religija je edinstvena in zaprisežena sovražnica slehernega dlakocepstva in vse enostranskosti.

Nazadnje pa se, zato da bi to občo sliko religije dopolnili, spomnite tega, da je sleherno zrenje po svoji naravi zvezano z nekim občutenjem. Vaši organi so sredniki zveze med Vami in predmetom, taisto vtekanje /Einfluss/ slednjega, ki Vam razodene njegovo bivanje, Vas mora na marsikateri način vznemiriti in v Vaši notranji zavesti proizvesti spremembo. To občutenje, ki se ga seveda pogostokrat komajda zavedate, lahko v drugih primerih naraste v tolikšno silovitost, da ob tem pozabite na predmet in nase same, Vaš celotni živčni sistem pa je lahko s tem tako prežet, da ta senzacija dolgo časa vlada povsem sama, potem pa še dolgo odzvanja in se zoperstavlja učinku drugih vtisov. Toda tega, da je v Vas proizvedeno neko delovanje, da je vzgibana samodejavnost Vašega duha, tega pač ne boste pripisovali vplivom vnanjih predmetov? Saj boste vendarle priznali, da to zdaleč presega moč tudi najsilnejših občutij in da mora imeti povsem drugačen vir v Vas. Enako velja za religijo: taista delovanja univerzuma, po katerih se Vam ta razodeva v končnem, le-tega privajajo tudi v neko novo razmerje do Vaše čudi in Vašega stanja; v tem ko ga zrete, Vas mora nujno prevzeti marsikateri občutek. Le da v religiji nastopi drugačno in trdnejše razmerje med zrenjem in občutjem in da prvo nikoli ne pretehta v tolikšni meri, da bi drugo skorajda ugasnilo.

Nasprotno, mar ni čudež, če večni svet na organe našega duha deluje tako kot sonce na naše oko, če nas tako zaslepi, da vse drugo ne izgine le v tem trenutku, temveč da so še dolgo zatem vsi predmeti, ki jih motrimo, zaznamovani z njegovo podobo in preleti z njegovim leskom? Tako kakor poseben način, kako se Vam univerzum kaže v Vaših zrenjih, predstavlja tisto svojsko Vaše individualne religije, tako jakost teh občutij določa stopnjo religioznosti. Bolj zdrav ko je čut, toliko ostreje in določneje bo zajel sleherni vtis, bolj hlepeča ko je žeja, nezadržnejši ko je gon po tem, da bi zajeli neskončno, toliko raznovrstneje bo to v celoti in nepretrgoma prevzemalo samo čud, toliko popolneje jo bodo prežemali ti vtisi, toliko laže bodo vedno znova vznikali in ohranjali premoč nad vsem drugim. Tako daleč sega na tej strani okrožje religije, njena občutja nas morajo zaposedati, mi pa jih moramo izrekati, zdrževati, prikazovati.

Če pa hočete od njih še več – da naj bodo pobudniki pravega delovanja in da naj naganjajo k dejanjem –, potem se boste znašli v nekem tujem okrožju; in če to navkljub vsemu še imate za religijo, potem ste, naj se Vaše početje kaže kot še tako umno in hvalevredno, potonili v nesveto praznoverje. Vse pravo delovanje mora biti moralno in to tudi lahko je, religiozna občutja pa morajo vse človekovo početje spremljati kot sveta glasba; ta naj vse počne z religijo, ne pa iz religije. Če ne razumete, da mora biti vse delovanje moralno, potem pristavljam, da to velja tudi za vse drugo. Človek mora delovati spokojno in vse, česar se loteva, naj se godi s preudarnostjo. Povprašajte npravstvenega človeka, povprašajte političnega, povprašajte umetnika, vsi Vam bodo dejali, da je to njihova prva zapoved; spokojnost in preudarnost pa gresta po zlu, če človek dopusti, da ga k dejanjem naganjajo silovita in pretresajoča ga občutja religije. Pa tudi nenaravno je, da se to sploh zgodi, saj religiozna občutja po

svoji naravi silo človekovega dejanja hromijo in ga vabijo k tihemu, predanemu užitju. Odtod so najbolj religiozni ljudje, ki jim je za delovanje primanjkovalo drugih pobud in ki niso bili nič drugega kot religiozni, zapustili svet in se povsem predali nedejavnemu zrenju. Človek mora šele posiliti sebe in svoja pobožna občutja, preden ta lahko iz njega iztisnejo dejanja, pri tem se mi je treba samo sklicevati na Vas, saj vendar spada k Vašim obtožbam, da se je po tej poti dogodilo toliko nesmiselnega in nenaravnega. A glejte, ne prepuščam Vam le teh občutij, temveč tudi tista najodličnejša in najbolj hvalevredna. Ali se izvajajo brezpomembni običaji ali pa opravljajo dobra dela, ali se ljudi kolje na krvavih oltarjih ali pa se jih osrečuje z dobrodejno roko, ali se življenje preživlja v otrpli nedejavnosti ali v čemerni urejenosti brez slehernega okusa, ali pa v vedrem, razkošnem užitku čutov, to so seveda – če je govor o morali oziroma o življenju in o svetnih odnosih – reči, ki se med seboj neznansko razlikujejo; če pa naj pripadajo religiji in izhajajo iz nje, potem so si vse enake, vse le suženjsko praznoverje, tako ena kot druga.

Vi grajate tistega, ki dopušča, da njegovo zadržanje do kakega drugega človeka določa vtis, ki ga je ta nanj naredil, želite, da nas tudi najpravilnejši občutek o odzivanju /Gegenwirkung/ tega človeka ne bo napeljal k dejanjem, za katera nimamo nobenega boljšega razloga. A potem je treba grajati tudi tistega, čigar dejanja, ki naj bi bila venomer usmerjena k celoti, določajo zgolj občutja, ki jih v njem vzbuja prav ta celota; kot tisti, ki je svojo častivrednost prepustil nečemu drugemu, ne bo označen le s stališča morale, saj pušča prostor tujim razlogom za svojo vzgibanost, temveč tudi religije same, saj preneha biti to, kar mu v njenih očeh edino daje samostalno vrednost – svobodni, iz lastne sile delujoči del te celote. Ves ta nesporazum, da naj religija deluje, ne more

biti nič drugega kot obenem tudi strašna zloraba in se mora – naj se ta dejavnost obrne v to ali pa v ono stran – končati v zlu in razdejanju.

Toda imeti ob spokojnem delovanju, ki mora izhajati iz svojega lastnega izvira, dušo, polno religije, to je cilj pobožnega. Le zli duhovi, ne pa dobri, obsedajo človeka in ga priganjajo, in legije angelov, s katero je nebeški Oče oskrbel svojega Sina, niso bile v njem, temveč krog njega¹; tudi mu niso pomagali v njegovem dejanju in nehanju in tega tudi niso smeli, zato pa so vlivali vedrino in spokojnost v njegovo, od dejanja in mišljenja izčrpano dušo; kdaj pa kdaj jih je najbrž izgubil spred oči, v trenutkih, ko je bila vsa njegova sila izzvana k delovanju, potem pa so ga zopet obdali v veselem vrvežu in mu stregli².

Preden pa Vas vpeljem v posamičnosti teh zrenj in občutij, kar vsekakor mora biti moje prvo opravilo, namenjeno Vam, mi privoščite, da za trenutek potožim nad tem, da o obojem ne morem govoriti nič drugače kakor ločeno; s tem se bo v mojem govorjenju izgubil najtanjši duh religije in njeno najnotrišnjo skrivnost Vam bom lahko razodel le opotekavo in negotovo. Toda neka nujna refleksija oboje razloči, in le kdo bi lahko o nečem, kar spada k zavesti, sploh govoril, ne da bi najprej moral preiti skozi ta medij? Ta neizogibna ločitev se ne godi le tedaj, ko komu sporočamo kako notranje delovanje čudi, temveč tudi tedaj, ko ga naredimo za snov motrenja le v sebi samih ter ga želimo dvigniti do razločne zavesti. To

1 Prim. Sveto pismo Stare in Nove zaveze, Ljubljana 1996, Evangelij po Mateju 26,53–54: „Ali misliš, da ne morem prositi svojega Očeta in bi mi takoj dal na voljo več kot dvanajst legij angelov, toda kako naj se potem izpolnijo Pisma, da se mora tako zgoditi?“ /Op. prev./

2 Prim. Evangelij po Mateju 4, 1–11.

dejstvo /Faktum/ se meša z izvorno zavestjo naše dvojne dejavnosti, tiste prevladujoče, navzven delujoče, in tiste, ki zgolj zarisuje in pooblikuje in za katero se zdi, da prej služi stvarjem. Že brž pri tem stiku se najenostavnejša snov razplati na dvoje nasprotnih si elementov: eni se strnejo v podobo objekta, drugi pa preniknejo do sredice našega bitja, tam vzkipijo skupaj z našimi izvornimi goni in razvijejo neko begotno občutje. Tej usodi se ne moremo izmakniti tudi pri najpristnejšem snovanju čuta za religiozno; njegovih proizvodov ne moremo zopet dvigniti na površje in jih sporočati prav nič drugače kakor v oni ločeni obliki. A nikar ne mislite – prav to je namreč ena od najnevarnejših zmot –, da smejo biti religiozna zrenja in občutja tako razločena, kakor jih moramo na žalost obravnavati tukaj, tudi izvorno, v prvem dejanju čudi. Zrenje brez občutenja ni nič in ne more imeti ne prave izvornosti ne prave moči; a tudi občutenje brez zrenja ni nič: oboje je nekaj le tedaj in zategadelj, ko je in ker je izvorno eno in nerazločeno. Oni prvi skrivnostni trenutek, ki nastopi pri sleherni čutni zaznavi, še preden se zrenje in občutje ločita, kjer se čut in njegov predmet tako rekoč prelivata drug v drugega in postaneta eno, še preden se vrneta na svoje prvotno mesto – vem, kako neopisljiv je in kako hitro preide, vendar bi želel, da bi ga Vi lahko zaustavili in ga ponovno razpoznali tudi v višji in božanski religiozni dejavnosti čudi. Ko bi ga le mogel in smel izreči, ga vsaj nakazati, ne da bi ga pri tem oskrnil! Begoten je in prosojen kot prvi poprh, ki ga rosa dahne na prebujeno cvetje, sramežljiv in nežen kot deviški poljub, svet in plodovit kot ženitovanjski objem; še več, ni kot to, on sam je vse to. Jadrno in čarodejno se kaka pojava, kaka prigoda razvije v podobo univerzuma. Brž ko se ljubljene in venomer iskani lik oblikuje, se moja duša zateče njemu naproti, ne zaobjamem ga kot kake sence, temveč kot sveto bistvo samo. Ležim na

prsih neskončnega sveta: v tem trenutku sem jaz njegova duša, saj vse njegove sile in njegovo neskončno življenje čutim kot svoje lastno, v tem trenutku je ta svet moje lastno telo, saj njegove mišice in ude prevevam tako kot svoje lastne, in njegovi najnotranjejši živci se vzgibavajo po mojem čutu in predvidenju /Ahndung/, tako kot moji. Najmanjši tresljaj in sveti objem odvéje – šele zdaj je ta zor pred menoj kot oddvojeni lik. Premerim ga in v odprti duši se odzrcalja kot podoba iz objema izvijajoče se ljubice v razprtem očesu zbudjenega mladeniča, in šele zdaj se občutje prekoplje iz notranjosti in se razstre, tako kot rdečica sramu in užitka na njegovem licu. Ta moment je najvišji razcvet religije. Ko bi Vam ga mogel ustvariti, bi bil bog – naj mi sveta usoda le ne šteje v zlo, da bi moral za to razkriti še kaj več kot elevzinske misterije –, to je rojstna ura vsega živega v religiji.

Toda s tem je kot s prvo človekovo zavestjo, ki se umakne v temino izvornega in večnega stvarstva, človeku pa za seboj zapusti le tisto, kar je ustvarila. Lahko Vam ponavzočim le zrenja in občutja, ki so se iz takšnih momentov razvila. Vendar Vam bodi povedano: če te še tako popolno razumete, če ste prepričani, da jih imate v najjasnejši zavesti v sebi, toda ne znate in ne morete pokazati, da so v Vas nastala iz takšnih trenutkov in da so bila prvotno eno in neločeno, potem sebe in mene o tem ne prepričujte še naprej, saj to vendar ni tako, Vaša duša jih nikoli ni nosila, to so le podtahnjeni otroci, proizvodi drugih duš, ki ste jih posvojili s skrivnim občutkom lastne šibkosti. Tiste, ki tako hodijo naokoli in se prsijo z religijo, Vam označujem kot nesvete in daljne vsemu božanskemu življenju. Tako nekdo poseduje zrenja sveta in obrazce, ki naj bi le-ta izražali, nekdo drug pa občutja in notranja izkustva, s katerimi prva dokumentira. Prvi spleta svoje obrazce, drugi pa iz svojih izkustev tke red odrešenja, in že je tu spor, koliko pojmov in pojasnil je

treba vzeti in koliko ganotij in občutkov, da bi iz tega sestavili pošteno religijo, ki ne bi bila ne hladna in ne sanjaška. Vi cepci in leniva srca! Mar ne veste, da vse to niso nič drugega kot razkrojki /Zersetzungen/ religioznega čuta, ki bi jih morala narediti Vaša lastna refleksija, in če se zdaj ne zavedate tega, da ste imeli nekaj, kar bi ta lahko bila razstavila, od kod pa potem to imate? Spomin imate in posnetek, ne pa religije. Niste ustvarili zorov, za katere veste obrazce, temveč ste se jih na izust naučili in jih ohranili, Vaša občutja pa so mimično posneta kakor tuje grimase in prav zato so karikature.

In iz teh odmrlih, uničenih delov bi radi sestavili religijo? Sokove organskega telesa pač lahko prav dobro razdenemo na njihove tesno spete sestavine; toda vzemite te izločene elemente, zmešajte jih v kakršnem koli že razmerju, z njimi postopajte kakor hočete: boste iz tega lahko zopet naredili srčno kri? Se bo to, kar je enkrat mrtvo, spet lahko gibalo v živem telesu in se z njim poenotilo? Stvaritve žive narave ponovno vzpostaviti iz njenih ločenih sestavin – pri tem pač spodleti sleherna človeška veščina in tako Vam tudi z religijo ne bo uspelo, pa če si boste njene posamezne elemente še tako popolno naslikali in umislili od zunaj – iziti mora od znotraj. Božansko življenje je kakor ljubko bilje, katerega cvetovi se oplajajo že v zaprtem popku, sveta zrenja in občutja, ki bi jih lahko posušili in spravili, pa so lepe čašice in kro-
ne, ki se razpro brž po onem skritem dejanju, a tudi brž odpadejo. Iz polnosti notranjega življenja pa vedno znova poganjajo nove – saj božansko bilje okoli sebe ustvarja rajsko podnebje, ki mu ne škodi nobena letna doba –, medtem ko se stare potresajo in hvaležno krasijo tla, ki zakrivajo korenine, katere so jih hranile, v ljubkem spominjanju pa še vedno dehtijo nasproti stebelu, ki jih je nosilo. Iz teh brstov in kron in čašic bi Vam zdaj rad spletel sveti venec.

K vnanji naravi, ki jo tako mnogi imajo za prvi in najizvrstnejši tempelj božanstva, za najpristnejše svetišče religije, Vas bom povedel le kot k njenemu najbolj vnanjemu preddverju. Prvega zora sveta in njegovega duha Vam ne morejo dati ne strah pred snovnimi silami, ki jih vidite delovati na tej Zemlji, ne veselje nad lepoto telesne narave. Ne v gromu neba ne v strašnem bučanju morja ne smete razpoznavati vsemogočnega bitja, in v ljubki mehkości /Schmelz/ rož in lesku večerne zarje ne ljubečega in dobrotljivega. Morebiti je tako, da sta strah in veselo uživanje surovejše sinove Zemlje sprva res pripravila na religijo, toda ta dva občutka sama nista religija. Vse slutnje nevidljivega, ki so nad človeka prišle po tej poti, niso bile religiozne, temveč filozofske, to niso zori sveta in njegovega duha – to so namreč samo pogledi na nedoumljivo in neizmerno posamično –, temveč iskanje in raziskovanje vzroka ter prve sile. S temi surovimi začetki v religiji je tako kakor z vsem, kar spada k izvorni enostavnosti narave. Le dokler je ta še tu, ima moč, vzgibavati čud. Morebiti do vrhunca svoje popolnosti – do katerega pa še nismo dospeli – ponovno pride tedaj, ko jo bosta umetnost in človekova samohotnost preobrazili v neko višjo podobo, po poti omike pa se neizogibno, in na srečo, izgublja, saj bi le zavirala njen korak. In na tej poti smo, zatorej prek teh vzgibanj čudi ne bomo prišli do religije. Saj je vendar veliki cilj vse prizadevnosti, ki jo uporabljamo pri omikanju zemlje³, da izničimo gospodstvo naravnih sil nad človekom in da poneha sleherni strah pred njimi. Le kako torej lahko v tem, kar si prizadevamo premagati in kar smo deloma že

3 Prim. misel nemškega romantičnega pesnika Novalisa iz njegovega dela *Blütenstaub* /Cvetni prah/: „Imamo poslanstvo: poklicani smo za to, da omikamo Zemljo /zur Bildung der Erde/. (Athänaum 1, str. 80. – Op. prev.)

storili, zremo univerzum? Jupitrovi bliski nas ne zgrozijo več, odkar nam je Vulkan skončal ščit zoper nje. Vesta to, kar je iztrgala Neptunu, ščiti zoper najbesnejše udarce njegovega trizoba, Marsovi sinovi pa so se združili z Eskulapovimi, da bi nas zavarovali pred hipno smrt prinašajočimi Apolonovimi strelicami. Tako med temi bogovi, kolikor jih je bil ustvaril strah, vsak uničuje vsakega, in odkar nas je Prometej naučil podkupiti zdaj tega zdaj onega, se je človek kot zmagovalec z nasmeškom dvignil nad njihovo vsesplošno vojno.

Ljubiti svetovnega duha in veselo zreti njegovo delovanje, to je cilj naše religije, in v ljubezni ni strahu⁴. In nič drugače ni tudi z onimi lepotami zemeljske oble, katere je s tako prisrčno ljubeznijo objemal otroški človek. Kaj je ona ljubka igra barv, ki zabava Vaše oko v vseh pojavih neba in s tolikšno dopadljivostjo zaustavlja pogled na najljubkejših stvaritvah vegetabilne narave? Le kaj je, ne v Vašem očesu, temveč v univerzumu in zanj? Tako se namreč vendarle morate spraševati, če naj to kaj velja za Vašo religijo. Razblini se kot naključni videz, brž ko ga premislite ob vserazširjeni snovi, katere razvitje spremlja. Zamislite si, da bi rastlino v temni kleti lahko oropali za vse te lepote, ne da bi pri tem uničili njeno naravo; pomislite torej, da ta veličastni videz, v katerega viticah in poganjkih sozaživi Vaša celotna duša, ni nič drugega kot to, da se taisti tokovi luči le drugače lomijo v večjem morju zemeljskih sparin, da se taisti opoldanski žarki, katerih bleska ne prenesete, tistim, ki živijo proti Vzhodu, že kažejo kot migotavi večerni somrak – in na to morate vendarle pomisliti, če hočete te reči videti v celoti. Tako boste uvideli, da ti pojavi, naj se Vas še tako močno dotaknejo, vendarle niso primerni za zore

4 Prim. prvo Janezovo pismo 4,18: „V ljubezni ni strahu, temveč popolna ljubezen prežene strah.“

sveta. Morda bomo nekoč na kaki višji stopnji to, kar si moramo tu, na Zemlji, podrediti, našli razprostranjeno in vladajoče /gebietend/ v celotnem svetovju, tako da nas bo tudi spričo enosti in vsepričujočnosti telesne sile napolnjevala sveta zona; morebiti, da bomo nekoč v čudenju tudi v tem videzu odkrili duha, ki oživlja celoto, toda to bo potem nekaj drugega in višjega kakor ta strah in ta ljubezen. Zdaj se junakom uma med Vami ni treba več rogati temu, da se jih želi do religije popeljati s poniževanjem pred mrtvo snovjo in s prazno poezijo, občutljive duše pa ne smejo misliti, da je do nje mogoče dospeti tako zlahka.

Kakopak je mogoče v telesni naravi uzirati nekaj bistvenejšega od tega. Njena neskončnost, neznanska tvarina, razprostrta v onem nepreglednem prostoru, ki teče po neizmernih tirnicah, mar človeka ne vrže na kolena v strahospoštovanju ob misli in pogledu na ta svet? Prosim Vas le, da mi tega, kar pri tem občutite, ne prištevate k religiji. Prostor in tvarina ne ustvarjata sveta in nista snov religije: v tem iskati neskončnost je otroško razmišljanje. Ko ni bila odkrita niti polovica teh svetovij, še več, ko sploh še nismo vedeli, da bi svetleče pike bila nebesna telesa, univerzuma tedaj kljub temu ni bilo nič manj veličastno zreti kot zdaj, in tudi opravičil za zasmehovalce religije ni bilo nič več kot zdaj. Mar ni v tem oziru tudi najbolj omejeno telo nič manj neskončno kot vsi oni svetovi? Nezmožnost Vaših čutov ne more biti ponos Vašega duha. In kaj le so duhu števila in veličine, ko lahko vso njihovo neskončnost strne v majhne oblike in potem z njimi računa tako kakor tudi z nečim, kar je najmanj pomembno? To, kar v vnanjem svetu dejansko nagovarja religiozni čut, niso njegove gmote, temveč njegovi zakoni. Dvignite se do pogleda, kako ti vse to zaobjemajo, tako tisto največje kakor tudi tisto najmanjše, vesoljske sestave, pa tudi zrno prahu, ki ga nestalno

vrtniči po zraku, in recite, ali mar res ne zrete božanske enosti in večne nepremenljivosti sveta. To, kar izmed teh zakonov navadno oko najprej zazna, namreč red, v katerem se vsa gibanja na nebu in zemlji povračajo, točno določene tirnice nebesnih teles in enakomerno vzhajanje in pojemanje vseh organskih sil, venomerno zanesljivost v pravilu mehanizma in večno enakoličnost v stremljenju telesne narave, vse to je prav tisto, kar je v tem zrenju najbolj malenkostno. Če motrite le posamezen kos kake velike umetnine in v posameznih delih le-tega zopet zaznate docela same po sebi lepe obrise in razmerja, ki so se sklenila v tem kosu in katerih pravilnost se da povsem razvideti iz njega, mar se Vam ta kos ne bo prej zdel delo zase kakor pa del kake umetnine? In mar ne boste presodili, da mora celoti, če je vseskozi izdelana v tem slogu, manjkati poletnosti in drznosti in vsega, kar daje slutiti velikega duha? Kjer naj bi zaslutili neko vzvišeno enotnost, velikopotezno zamišljeno sovisnost, tam mora poleg splošne težnje k redu in harmoniji v posamičnem razmerju nujno biti še nekaj, česar se ne da povsem razumeti iz njega samega. Tudi svet je delo, od katerega imate pregled le nad enim njegovim kosom, in če bi bil ta v sebi popolnoma urejen in dopolnjen, si ne morete ustvariti nobenega višjega pojma o celoti. Kot vidite, ima torej tisto, kar naj bi pogosto služilo zavračanju religije, zanj v zrenju sveta prejkone večjo vrednost kot pa red, ki se nam najprej ponuja na ogled in ki ga je mogoče razvideti iz kakega manjšega dela te celote. V religiji Starih so nadzor nad enakolično povračajočim se, katerega red je že bil odkrit, imela nižja božanstva, služeece device, odkloni, ki jih ne doumevamo, revolucije, za katere ne obstajajo nikakršni zakoni – prav ti pa so bili delo očeta vseh bogov. Perturbacije v teku zvezd nakazujejo neko višjo enotnost, neko drznejšo povezanost od tiste, ki se je zavedamo že iz pravilnosti njihovih tirnic, anomalije,

prostočasna igra plastične narave, pa nas silijo k uvidu, da ta svoje najdoločnejše forme obdeluje z nekakšno samohotnostjo, tako rekoč s fantazijo, katere pravila lahko razkrivamo le z nekega višjega gledišča.

A kako zelo smo še daleč od tistega, kar bi bilo najvišje, in kako nepopolno nam zatorej ostaja to zrenje sveta! – Presodite zakon, po katerem je vsepovsod v svetu, kolikor daleč imate nad njim pregled, živeče v odnosu do tistega, kar je glede nanj treba imeti za mrtvo, kako se vse hrani in mrtvo snov silovito priteguje v svoje življenje, kako nam z vseh strani naproti sili nakopičena zaloga za vse, kar je živo, zaloga, ki tod ne leži mrtva, temveč se, sama živeča, vsepovsod na novo ustvarja, kako vsaka življenjska oblika – ob vsej raznolikosti teh oblik in neznanski množini gradiva, ki ga vsaka od njih izmenično izrablja – slednjega vendarle ima v zadostni meri, tako da lahko preteče krog svojega bivanja, in kako vsaka od njih podlega le notranji usodi, ne pa vnanjemu pomanjkanju: kakšna neskončna polnost se tu razodeva – kakšno preobilno bogastvo! Kako nas zajameta vtis materinske skrbi in otroška zaupljivost, da se bo naše sladko življenje brezskrbno odigralo v polnem in bogatem svetu. Poglejte lilije na polju, ne sejejo in ne žanjejo, a Vaš nebeški Oče jih kljub temu hrani, le ne delajte si skrbi glede tega⁵. Ta veseli pogled, ta svetli, lahki čut, pa je bilo tudi tisto najvišje, še več, edino, kar je eden izmed največjih herojev religije lahko zanjo pridobil iz zrenja narave; v kako zelo veliki meri mu je torej narava morala biti ponujena že samo v njenem predverju!

5 Prim. Evangelij po Mateju, 6,28: „In za obleko, kaj skrbite? Poučite se od lilij na polju, kako rastejo. Ne trudijo se in ne predejo, toda povem vam: Še Salomon v vsem svojem veličastvu ni bil oblečen kakor ena izmed njih.“ Prim. tudi Evangelij po Luku, 12,27.

Večji izplen pa narava seveda jamči nam, katerim je bogatejša doba dala prodreti globoko v njeno notrino; njene kemične sile, večni zakoni, po katerih se telesa sama ustvarjajo in uničujejo, to je tisto, v čemer sami najjasneje in najsveteje uziramo univerzum. Glejte, kako vse določata nagnjenje in zoprvanje, kako sta ta dva vsepovsod venomer dejavna, kako sta vsa različnost in zoperstavljenost le navidezni in relativni, vsa individualnost pa le prazno ime; glejte, kako vse enako stremi po tem, da bi se skrilo za tisočermi raznolikimi podobami in se vanje delilo, kako nikjer ne najdete kaj enostavnega, temveč le vse umetelno sestavljeno in sprepletano; to je duh sveta, ki se v najmanjšem razodeva prav tako popolno in razvidno kot v največjem, to je zrenje univerzuma, ki se razvija iz vsega in ki zagrabí čud. In le tistemu, ki ta zor dejansko vidi, ki ne samo v spremembah, temveč v vsem bivanju samem ne nahaja nič drugega kot delo tega duha ter podajo in izpeljavo teh zakonov, le temu je vse vidljivo tudi dejansko svet, izobličen, prežet z božanstvom in enoten. Ob celotnem pomanjkanju vseh znanj, ki povečujejo naše stoletje, pa ta pogled na naravo že najstarejšim modrecem Grkov ni umanjkal. To je najjasnejši dokaz za to, kako vse, kar je religija, prezira sleherno zunanjo pomoč in zlahka shaja brez nje. In ko bi ta pogled od onih modrecev prodril k ljudstvu – kdo ve, katero vzvišeno pot bi potem ubrala njegova religija!

A kaj sta ljubezen in zoprvanje, kaj individualnost in enotnost? Ti pojmi, s katerimi narava za Vas šele v dejanskem pomenu postane zrenje sveta – jih imate iz narave? Mar prvotno ne izvirajo iz notranjosti čudi in šele od tam kažejo na naravo? Zato je čud tudi dejansko tista, h kateri pogleduje religija in od nje jemlje zore sveta; univerzum se odslíkava v notranjem življenju, in šele prek notranjega je razumljivo vnanje. Toda tudi čud, če naj proizvaja in hrani religijo, mora biti uzrta v nekem

svetu. Naj Vam razkrijem skrivnost, ki se skriva v enem najstarejših pričevanj pesniške umetnosti in religije. Dokler je bil prvi človek sam s seboj in z naravo, je nad njim seveda vladalo božanstvo, ga na različne načine nago-varjalo, on pa ga ni razumel, saj mu ni odgovarjal; njegov raj je bil lep in z lepega neba so mu bleščale zvezde, čut za svet pa v njem ni vzšel, tudi iz notrine njegove duše se ni razvil. Zato pa je njegovo čud vzgibavalo hrepenenje po svetu in tako si je predse prignal živalsko stvarstvo, da bi videl, ali si ga je morebiti mogoče oblikovati iz njega. Tedaj je božanstvo spoznalo, da njegov svet ni nič, dokler bo človek sam. Ustvarilo mu je družico, in šele tedaj so se v njem zganili živi in duhoviti toni, zdaj šele je pred njegovimi očmi vzšel svet. V mesu svojega mesa, v kosteh svojih kosti je odkril človeštvo in v človeštvu svet. Od tega trenutka dalje je bil zmožen prisluhniti glasu božanstva in mu odgovoriti, in tudi najbolj hudodelski prestop njegovih zapovedi ga odtlej ni več izključeval iz občevanja z večnim bitjem. V tej sveti bajki je izpovedana vsa naša zgodovina. Zaman obstaja vse za tistega, ki sebe postavlja samega zase.⁶ Da bi namreč človek lahko uziral svet in imel religijo, mora najprej najti človeštvo, tega pa najde le v ljubezni in skozi ljubezen. Zato je oboje tako tesno in neločljivo speto: hrepenenje po religiji je tisto, kar mu pomaga užiti religijo. Sleherni namreč najbolj vroče objema tistega, v katerem se najjasneje in najčisteje odzrcalja svet; sleherni najbolj ljubeče ljubi tistega, za katerega meni, da bo v njem našel zgoščeno vse, kar njemu samemu manjka, zato da bi lahko dopolnil človeštvo. Dopustite torej, da pristopimo k človeštvu, tu bomo namreč našli snov za religijo.

Tu pa ste tudi Vi sami v svoji najlastnejši in najljubši domovini, tu pred Vami vznikla Vaše najnotrišnje živ-

6 V izvorniku: „/.../ der sich selbst allein stellt.“ Op. prev.

ljenje, tu pred seboj vidite cilj vsega svojega stremljenja in početja, hkrati pa začutite notranje priganjanje svojih moči, ki Vas nenehno približuje temu cilju. Dejansko je za Vas univerzum človeštvo samo, vse drugo pa vanj prištevate le toliko, kolikor prihaja v stik s prvim in tega obdaja. Onstran tega gledišča Vas tudi sam nočem povesti, toda pogostokrat me je zelo bolelo to, da se ob vsej ljubezni do človeštva in vsej gorečnosti zanj z njim še vedno zapletate in ste si glede njega neenotni. Mučite se s tem, da bi ga izboljšali in omikali, vsak na svoj način, slednjič pa nejevoljni pustite obležati tisto, kar noče dospeti k nobenemu cilju. Reči smem, da tudi to izhaja iz Vašega pomanjkanja religije. Želite delovati na človeštvo, zrete pa v ljudi, posamičnike. Ti pa so Vam do skrajne mere odvrtni, in med tisočerimi vzroki za to je neizpodbitno najlepši in boljšim med Vami pripadajoči ta, da ste na svoj način celo preveč moralni. Ljudi jemljete posamič in tako imate tudi ideal posamičnika, kateremu pa ti ne ustrezajo. Vse to skupaj pa je napačen začetek – z religijo bi pri tem shajali veliko bolje. Ko bi le hoteli poskusiti, da bi zamenjali predmete svojega delovanja in zrenja! Delujte na posameznike, vendar s svojim motrenjem – na krilih religije se povzpnite više, k neskončnemu, nedeljenemu človeštvu; tega iščite v slehernem posamezniku, na bivanje slehernega med njimi glejte kot na njegovo razodevanje Vam, in lahko, da od vsega, kar Vas sedaj tlači in pritiska, ne bo ostala niti sled. Vsaj jaz se tudi baham z moralnim prepričanjem, tudi sam znam ceniti človeško odličnost in prostaško, vzeto zase, mi lahko skorajda zavda z neprijetnim občutjem prezira, religija pa mi na vse to ponuja veliko širnejši in veličastnejši pogled.

Genija človeštva si zamislite kot najpopolnejšega in najbolj univerzalnega umetnika. Ničesar ne more ustvariti, ne da bi to imelo samolastno bivanje. Tudi tam, ko-

der se zdi, da le preskuša barve in ostri čopič, nastajajo žive in pomenljive poteze. Tako si zamisli neštete like in jih oblikuje. Milijoni nosijo obleko dobe in so zveste podobe njenih potreb in okusa; v drugih se zopet kažejo spomini preteklega sveta ali pa slutnje daljne prihodnosti; eni so najbolj vzvišen in najbolj uspel odtis tistega najlepšega in najbolj božanskega, drugi pa so groteskne stvaritve virtuozone najbolj originalne in najbolj begotne muhavosti. A to je nereligiozni pogled, da namreč genij človeštva izdeluje posode častnosti in posode nečastnosti⁷; nikogar ni treba motriti posamič, razveselite pa se vsakega na tistem mestu, na katerem je. Vse, kar lahko zaznamo hkrati in kar je tako rekoč na eni sami karti, spada k veliki zgodovinski sliki, ki predstavlja moment univerzuma. Mar hočete zaničevati tisto, kar povzdiguje te poglobitne skupine in celoti daje življenje in polnost? Mar niso posamezni nebesni liki poveljani s tem, da se pred njimi priklanja tisoč drugih in da vidimo, kako vse pogleduje k njim in se nanaša nanje? V tej predstavi je dejansko nekaj več kot zgolj votla primera. Večna človeškost je neutrudno zaposlena s tem, da ustvarja samo sebe in se na najbolj mnogotere načine podaja v začasni in prehodni pojavi končnega življenja. Le kaj naj bo enolična ponovitev kakega najvišjega ideala, pri kateri so si ljudje vendarle – če ne upoštevamo časa in okoliščin – pravzaprav enotni, taisti obrazec, le da povezan z drugimi količniki, kaj naj bo to v primerjavi s to neskončno različnostjo človeških pojavov? Vzemite poljubni element človeštva, slehernega boste našli v slehernem možnem stanju, začeni od skorajda popolne čistosti – te namreč scela ne moremo najti nikjer –, preko sleherne

7 Prim. Pismo Rimljanom 9,21-2: »Mar lončar ne razpolaga z glino tako, da lahko iz iste mešanice naredi eno posodo v čast, drugo v nečast?«

mešanice z vsem drugim, pa vse do najtesnejše zasičenosti z vsem ostalim – tudi to je namreč nedosegljiva skrajnost –, in ta mešanica je pripravljena po sleherni možni poti, v kateri koli različici in sleherni redki kombinaciji. In četudi bi si lahko še zamislili povezave, ki jih še niste videli, bi bila tudi ta vrzel negativno razodetje univerzuma, naznaka, da v zahtevani stopnji pri zdajšnji temperaturi sveta ta mešanica ni mogoča. Vaša fantazija o tem pa je razgled prek zdajšnjih meja človeštva, pravi božanski navdih, nepoljubna in nezavedna prerokba o tistem, kar bo v prihodnje.

A tako kakor tisto, za kar se dozdeva, da se odmika od zahtevane mnogoterosti, v resnici ni neki »premalo«, tudi ni »zadosti« tisto, kar se Vam z Vašega gledišča kot takšno kaže. Ono preobilje najbolj prostaških oblik človeštva, nad katerim se tako pogosto toži in ki se vedno znova nespremenjeno povrača v tisočerih odtisih, religija razglaša za prazni videz. Večni razum nam veleva, in to lahko uvideva tudi končni razum, da morajo biti tiste oblike, v katerih je najteže razločiti posamično, najtesneje stisnjene druga ob drugo, da pa ima sleherni nekaj samolastnega. Nihče torej ni enak nobenemu drugemu in v življenju vsakega je neki moment, podoben srebrikastemu poprhu neplemenitih kovin, v katerem le-tega, bodisi zaradi tesnega približanja kakega višjega bitja bodisi zaradi kakšnega električnega udara, tako rekoč dvigne iz njega samega in ga postavi na skrajni vrhunec tistega, kar ta lahko jè. Za ta trenutek je bil ustvarjen in v njem je dosegel svojo določenost, po njem pa izčrpana življenjska sila zopet ponikne. Poseben užitek je, malim dušam pomagati do tega momenta ali pa jih v njem opazovati, tistemu, kateremu to nikoli ni uspelo, pa se mora vse njihovo bivanje seveda zdeti nekaj odvečnega in prezira vrednega. Tako ima eksistenca slehernega v odnosu do celote dvojni pomen. Če v mislih zavrem tek onega

neutrudnega pogona, po katerem je vse človeško medsebojno zavozlano in eno od drugega odvisno, potem je sleherni individuum po svojem notranjem bistvu nujno dopolnilo, ki privaja k popolnemu uzrtju človeštva. Eden mi kaže, kako se sleherni odtrgani delček le-tega – če le lahko v njem naprej deluje notranji oblikovalski gon /Bildungstrieb/, ki oživlja celoto – uobličuje v ljubke in pravilne oblike; drugi, kako zaradi pomanjkanja oživljajoče in združujoče toplote ni mogoče premagati trdote zemeljske snovi oziroma kako je v presilovito vzgibani atmosferi v svojem delovanju oviran najnotrišnji duh in kako zato vse postane neočitno in nespoznavno; eden se kaže kot surovi in živalski del človeštva, ki ga vzgibavajo le prvi nebogljeni impulzi humanosti, drugi kot najčisteje oborjeni duh, ki – ločen od vsega nizkega in ponižujočega – z le rahlim korakom zaplava nad zemljo. Vsi pa so tu, da bi s svojim bivanjem pokazali, kako ti različni deli človeške narave delujejo ločeno in v malem. Mar ni dovolj, če v tej nepreštevni množici vendarle obstajajo nekateri, ki kot odlikovani in višji predstavniki človeštva ubirajo – ta tega, drugi onega izmed melodičnih akordov, ki ne potrebujejo nikakršne tuje spremljave in nikakršnega kasnejšega stapljanja, temveč s svojo notranjo harmonijo v enem samem tonu prevzamejo in zadovoljijo celotno dušo? Če se zopet ozrem po večnem kolesju človeštva v njegovem teku, potem me mora ta nepregledna medsebojna zazobljenost koles, v kateri se nič gibljivega ne giblje le scela po sebi samem in kjer nič gibajočega ne vzgibava le sebe samega, mogočno pomirjati glede Vaših tožb, da se um in duša, čutnost in nravnost, razum in slepa sila pojavljajo v tako ločenih odmerkih. Zakaj na vse to gledate posamič, ko vendar ne deluje posamič in le zase? Saj se um enega in duša drugega medsebojno aficirata tako tesno, kot se to lahko zgodi le v enem samem subjektu. Nravnost, ki spada k

prej omenjeni čutnosti, je postavljena zunaj le-te. Ali je njena vladavina zategadelj bolj omejena in mar menite, da bi čutnosti bolje vladala, če bi bila slehernemu individuumu odmerjena v majhnih, komaj opaznih odmerkih? In slepa sila, ki je dodeljena veliki množici, sama v svojih učinkih na celoto ni prepuščena sebi in kaki surovi naključnosti, temveč jo pogosto, ne da bi vedel, vendarle vodi oni razum, ki ga Vi nahajate v tako veliki množini nakopičenega na drugih mestih, ta slepa sila pa po nevidnih vezeh prav tako nevede sledi razumu.

Tako se mi z mojega gledišča razblinjajo obrisi osebnosti, ki se Vam kažejo v taki določnosti; magični krog vladajočih mnenj in nalezljivih občutij obdaja in obigrava vse, kot kakšna atmosfera, polna raztapljajočih in magnetičnih sil, vse staplja in združuje in s svojim kar najbolj živim razprostiranjem postavlja v dejavni stik tudi tisto, kar je najbolj oddaljeno, emanacije /Ausflüsse/ onih, v katerih samostojno prebivata luč in resnica, pa prizadevno raznaša naokoli, tako da nekatere prežamejo, drugim pa bleščeče in varljivo osvetlujejo njihovo površino. To je harmonija univerzuma, to je čudovita in velika enotnost v njegovi večni umetnini. Vi pa to veličastnost skrunite s svojimi zahtevami po klavrni uposamljenosti, zato ker ste v prvem predverju morale, in še tam se ukvarjate z elementi, ki jih visoka religija zaničuje. Vašo potrebo sem zadosti jasno nakazal, ko bi jo le zmogli prepoznati in zadovoljiti! Med vsemi pripetljaji, v katerih se odslikava ta božanski red, raziščite, ali kateri od njih za Vas ne vznika kot božje znamenje. Pustite, da staro, zavrženo pojmovanje pade, in med vsemi svetimi možmi, v katerih se neposredno razodeva človeštvo, poiščite nekoga, ki bi lahko bil srednik med Vašim omejenim načinom razmišljanja in večnimi mejami sveta. In če ste ga našli, potem preletite celotno človeštvo in dopustite, da Vam vse, kar

se Vam je doslej zdelo drugačno, osvetli odsvit te nove luči.

S teh popotovanj skozi celotno okrožje človeštva se potem religija z izostrenim čutom in izoblikovano sodbo vrne v lastni jaz in nazadnje vse, kar je sicer napaberkovala iz najodročnejših predelov, najde pri sebi sami. V sebi samih ne boste, če boste tja dospeli, našli le temeljnih potez najlepšega in najnižkotnejšega, najplemenitejšega in najbolj zaničevanja vrednega, kar ste kot posamične plati človeštva zaznavali na drugih. V sebi ne boste odkrili le vseh raznolikih stopenj človeških moči iz različnih časov, temveč se Vam bodo tudi vse nepreštene mešanice različnih zasnov, ki ste jih uzirali v značajih drugih, pokazale le kot bolj ustaljeni in stanovitni momenti Vašega lastnega življenja. Bili so namreč trenutki, ko ste tako razmišljali, tako čutili, tako delovali, ko ste resnično bili ta in oni človek, navkljub vsem razlikam v rodovih, kulturi in vnanjih okoliščinah. V Vašem lastnem ustroju ste resnično prešli skozi vse te različne like, Vi sami ste kompendij človeštva, Vaša osebnost v nekem določenem smislu zajema celotno človeško naravo, ta pa v vseh svojih podajah ni nič drugega kot Vaš lastni pomnogoterjeni, jasneje izrisani in v vseh svojih premenah ovekovljeni jaz. Tisti, pri katerem se je religija na ta način zopet prekopala navznoter in tudi tam našla neskončno, je s te plati dopolnjen, nobenega srednika več ne potrebuje za katero koli uziranje človeštva, sam pa jè lahko to za mnoge.

A človeštva ne smete uzirati samo v njegovi biti, temveč tudi v njegovem postajanju; tudi ono ima svojo tirnico, ki je ne premerja povračajoč se, temveč napredujoč, in tudi njega notranje spremembe dooblikujejo v nekaj višjega in popolnejšega. Nikakor ni, denimo, tako, da bi religija ta napredek hotela pospeševati ali mu načelovati. Zadovoljuje se s tem, da končno lahko učinku-

je le na končno, zato ga samo opazuje in dovezema kot eno od največjih dejanj univerzuma. Povezati različne momente človeštva in iz njihovega sosledja zadeti duha, po katerem je vodena celota, to je njeno najvišje opravilo. Zgodovina v najsamolastnejšem smislu je najvišji predmet religije⁸, z njo se slednja začena in konča – v njenih očeh je namreč tudi prerokovanje zgodovina in zato obojega sploh ne gre ločevati –, vsa prava zgodovina pa je nasploh najprej imela religiozni smoter in je izšla iz religiozних idej. V njenem okrožju zato leže tudi najvišja in najbolj vzvišena religiozna zrenja.

V njej je popotovanje duhov in duš, ki se sicer zdi le nekakšna ljubka pesnitev, pred Vami v več kakor le v enem smislu kot čudovita predstava univerzuma, zato da bi različna obdobja človeštva lahko primerjali z zanesljivim merilom. Zdaj se denimo po dolgem meddobju, v katerem narava iz sebe ni mogla proizvesti ničesar podobnega, spet vrne kak odlikovani individuum, popolnoma isti; a razpoznajo ga le vidci, in le oni morajo iz učinkov, ki jih ta zdaj proizvaja, presojati znamenja različnih časov. Spet drugič se povrne kak posamičen moment človeštva, scela tak, kakršnega sliko Vam je zapustila daljna davnina, Vi pa morate iz različnih vzrokov, ki so ga zdaj ustvarili, razpoznati tek univerzuma in izraz njegovega zakona. Zdaj spet se iz dremeža prebudi genij kake posebne človeške zasnove, ki je tu in tam, vzpenjajoč se in padajoč, že končal svojo pot, in na drugem kraju in v drugačnih okoliščinah vsiije /erscheint/ v novem življenju, njegov hitrejši razcvet, njegovo globlje učinkovanje, njegova lepša, čvrstejša podoba pa naj bi nakazovali, za koliko se je izboljšalo ozračje človeštva

8 Prim. Schleiermacherjevo sentenco iz njegovih Misli /Gedanken I, št. 85): »Zgodovina je vedno religiozna, religija pa po svoji naravi mora biti zgodovinska.« (Op. prev.)

in za koliko so ta tla postala pripravnejše hranivo plemenitejšega rastja.

Tu se Vam kažejo ljudstva in rodovi smrtnikov na prav enak način, kakor so se Vašemu poprejšnjemu pogledu posamični ljudje. Nekatera častivredna in polna duha, silovito delujoča v neskončnost, ne da bi se ozirala na prostor in čas. Druga prostaška in nepomembna, določena le za to, da dajejo samolasten odtenek kaki posamični formi življenja ali združbi, resnično živeča le v enem trenutku in nenavadna, zato da bi podala le eno misel, ustvarila pojem, potem pa spešila nasproti uničenju, torej zato, da bi rezultat njihovega najlepšega razcveta lahko bil cepljen na druge. Tako kot vegetabilna narava iz zatona celih rastlinskih vrst in iz ruševin celih rastlinskih rodov proizvaja in hrani nove vrste in rodove, tako tu vidite, kako tudi duhovna narava iz podrtij veličastnega in lepega človeškega sveta ustvarja novega, ki svojo življenjsko moč srka iz razdejanih in čudovito preobličjenih elementov prvega.

Če tu, v zrenju te obče sovisnosti, Vaš pogled tako pogosto neposredno vodi od najmanjšega k največjemu in od tega zopet nazaj k prvemu in če se med obema giblje v živih nihajih, dokler ves vrtoglav ne more več ločevati ne velikega ne malega, ne vzroka ne učinka, ne ohranitve ne uničenja, potem se Vam prikaže podoba večne usode, katere poteze docela nosijo pečat tega stanja, čudovito mešanico toge samopridnosti in globoke modrosti, surove, brezsrčne sile in najprisrčnejše ljubezni, od katerih Vas zajame zdaj ta zdaj ona ter Vas vabi zdaj k nemočnemu kljubovanju zdaj k otroški predanosti. Če izdvojeno stremljenje posameznika, ki privira iz teh nasprotnih si pogledov, potem primerjate z mirnim in enoličnim tekom celote, potem spredite, kako visoki svetovni duh s smehom koraka mimo vsega, kar se mu razgrajajoč zoperstavlja; vidite, kako se vzvišena Nemezis, sledeč

njegovim korakom, neumorno sprejaja po zemlji, kako deli tepilo in kazen tistim preveč drznim, ki zoprjujejo bogovom, in kako z ledeno roko pokosi tudi tistega najbolj vrlega in izbranega, ki se s hvale in občudovanja vredno stanovitnostjo morda ni hotel upogniti meh-kemu pišu velikega duha. Če pa bi nazadnje radi zajeli pravi karakter vseh premen in vsega napredka človeštva, potem Vam religija kaže, kako živi bogovi ničesar bolj ne sovražijo kot smrt, kako ni ničesar, kar naj bi bilo treba preganjati in strmoglaviti, kakor prav njo, prvo in poslednjo sovražnico človeštva. Surovo, barbarsko, brezoblično mora biti použito in preoblikovano v organsko tvorbo. Nič ne sme biti mrtva tvar, ki jo premika le mrtvi sunek in ki se upira le z nezavedno frikcijo: vse mora biti samolastno, sestavljeno, raznoliko sprepletano in povzdignjeno življenje. Slepí instinkt, brezmiselna navada, votla poslušnost, vse inertno in pasivno, vsi ti žalostni simptomi dušenja⁹ svobode in človeštva, vse to mora biti uničeno. V to smer kaže delo trenutka in stoletij. To je veliko, vedno napredujoče odrešenjsko delo večne ljubezni.

Le v rahlih obrisih sem razvil nekatera izmed vse prekašajočih religioznih zrenj na področju narave in človeštva, toda tu sem Vas privedel do poslednje meje Vašega obzorja. Na tem mestu je konec religije za one, katerim človeštvo in univerzum veljata enako. Od tod bi Vas lahko povedel le nazaj k posamičnemu in manjšemu.

9 V izvorniku *Asphyxie*, asfiksija, tj. drget, ki je posledica motenj v delovanju centra za dihanje. Na tem in na številnih drugih mestih avtor pri prikazu, pa tudi dokazovanju svojih tez hote (kot v nadaljevanju sam omeni) uporablja izraze in primere iz naravoslovja, da bi se s tem svojim namišljenim sogovornikom približal, po drugi strani pa kar na njihovih domačih tleh spodbijal njihovo skepso do religije. Op. prev.

Vendar ne mislite, da je to obenem tudi meja religije. Nasprotno, še zlasti tu ne more obstati in šele na drugi strani te točke se prav zagleda v neskončno. Če je človeštvo samo nekaj gibljivega in obličljivega, kovnega, če se kot drugačno ne kaže le v posameznem oz. v posamezniku, temveč sem ter tja tudi postane drugačno, mar ne čutite, da potem ni mogoče, da bi samo lahko bilo univerzum? Prej je do slednjega v takšnem odnosu, kot so posamezni ljudje do njega samega; je le njegova posamična forma, podaja ene same modifikacije njegovih elementov. Obstajati torej morajo druge takšne forme, ki človeštvo zamejujejo in katerim je torej le-to zoperstavljeno. Človeštvo je le srednji člen med posameznikom in Enim, počivališče na poti k neskončnemu, in v človeku bi bilo treba najti še neki višji karakter od njegove človeškosti, da bi njega in njegovo pojavo lahko neposredno postavili v odnos do univerzuma. K taki slutnji nečesa, kar je zunaj človeštva in nad njim, stremi vsa religija, zato da bi jo zajelo tisto skupno in višje v obojem. To pa je tudi točka, kjer se njeni obrisi za običajno oko zabrisujejo, kjer se sama vedno bolj oddaljuje od posamičnih predmetov, ob katerih bi se lahko trdno držala svoje poti, in kjer imamo stremljenje po najvišjem v njej največkrat za bedarijo.

A bodi dovolj tega nakazovanja onega, kar Vam je tako neskončno daleč. Sleherna nadaljnja beseda o tem bi bilo nerazumljivo govorjenje, za katerega ne bi vedeli niti, odkod prihaja, niti, kam se podaja. Ko bi le imeli religijo, ki bi jo lahko imeli, in ko bi se zavedali tiste, ki jo resnično že imate! Ker zares, če bi le preudarili tistih nekaj religioznih zrenj, ki sem jih v skromnih potezah pravkar očrtal, bi odkrili, da Vam vsa še zdaleč niso tuja. Prej ko ne, da je nekaj podobnega že bilo prišlo v Vašo čud, vendar ne vem, kaj je hujša nesreča, prebiti čisto brez teh naziranj ali pa jih ne razumeti – tudi tako je

namreč njihov učinek na čud popolnoma zgrešen, pri tem pa ste prevarani še od sebe samih. Povračilo, ki zadene vse, kar hoče nasprotovati duhu celote, vsepovsod dejavno sovražstvo do vsega objestnega in predrznega, nenehno napredovanje vseh človeških stvari proti enemu cilju, napredovanje, ki je tako zanesljivo, da celo sleherno posamezno misel in osnutek, ki celoto približata temu cilju, po mnogih spodletelih poskusih nazadnje le vidimo uspeti, vse to so uziranja, ki tako bijejo v oči, da lahko prej veljajo za pobudo kot pa za rezultat motrenja sveta. Mnogi med Vami se jih tudi zavedate, nekateri jih tudi imenujejo religija, vendar bi radi, da bi religija bila izključno to. S tem hočejo zatreti vse drugo, ki vendar tudi izvira iz taistega načina delovanja čudi, in to scela iste vrste.

Le kako so torej prišli do teh, od religije odtrganih drobcev? Povedal Vam bom: teh sploh nimajo za religijo – to tako ali tako prezirajo –, temveč za moralo, in jim želijo to ime¹⁰ le podtakniti, zato da bi religiji sami – namreč tistemu, kar imajo sami za religijo – zadali poslednji sunek. Če tega nočejo priznati, potem jih le povprašajte, zakaj vse to – s kar najbolj nenavadno enostranstvo – nahajajo le v okrožju npravnosti? Religija ne ve nič o kaki takšni pristranski naklonjenosti; moralni svet zanjo tudi ni univerzum, in kar bi imelo veljavnost samo za svet morale, zanjo ne bi bilo nikakršno uziranje univerzuma. V vsem, kar spada k človeškemu početju, tako v igri kakor v resnobi, tako v najmanjšem kakor v največjem, zna odkrivati dejanja svetovnega duha in tem dejanjem slediti. To, kar naj religija dojema, mora biti zmožna dojemati povsod, saj bo to le na ta način tisto njeno. Tako neko vrsto božanske Nemezis nahaja celo v tem, da si prav oni, ki – prav zato, ker v njih samih

10 Namreč ime religije. Op. prev.

dominira le tisto nravstveno ali pa pravno – tudi iz religije delajo le nepomemben privesek morale in iz prve želijo povzeti le tisto, kar se iz nje da oblikovati za slednjo, da si prav s tem nepovratno uničujejo svojo moralo – naj je ta še tako prečiščena – in sejejo kal novih zablod. Zelo lepo zveni, če preminemo med kakim moralnim dejanjem, kolikor je to pač volja večnega Bitja; če tega ne bomo opravili mi, se bo pač izpolnilo kdaj drugič. Toda tudi ta vzvišena tolažba ne spada k nravnosti. V nravnost namreč ne smemo primešati niti kanca religije, če je nočemo tako rekoč spremeniti v izparljivi flogiston¹¹ ter je oropati njene čistosti.

Vsa ta nevednost glede religije pa se najjasneje razodeva pri njenih občutenjih, ki so med Vami še najdlje razširjena. Naj so ta občutenja še tako tesno speta z omejenimi zrenji, naj po še taki nujnosti pritekajo iz njih in naj jih je po taisti nujnosti mogoče tudi pojasniti le iz njih, se vendarle razumejo povsem napačno. – Če se nam je veličastno razodel svetovni duh, če smo prisluhnili njegovemu delovanju, ki se ravna po tako veličastno zamišljenih in izvrstnih zakonih, kaj je potem bolj naravnega kot to, da nas prevzame najpristnejše strahospoštovanje pred Večnim in Nevidnim? In če smo uzrli univerzum in od tod pogledali nazaj k svojemu jazu, kako se v primerjavi s prvim razblinja v neskončno majhnost – kaj je potem smrtniku najbližje kot prava, neizumetičena ponižnost? In če v uziranju sveta zaznavamo tudi svoje brate in če nam je jasno, kako je sleherni med njimi in brez razlike v tem smislu naravnost isto, kar smo mi, namreč samolastna podaja človeštva, in da bi brez bivanja slehernega izmed njih morali pogrešiti

11 Po prepričanju kemikov 18. stoletja sublimna snov, ki naj bi se izločala med gorenjem (to hipotezo je potem ovrigel Antoine Lavoisier).

uziranje človeštva, kaj je potem naravneje, kot da jih vse, ne glede na same razlike v nastrojenosti in duhovni moči, objamemo z najnotrišnjo ljubeznijo in naklonjenostjo? In če se potem od te njihove zveze s celoto zazremo nazaj v to, kako vplivajo na dogodke v zvezi z nami, in si potem predstavimo tiste, ki so opustili svoje lastno minljivo bivanje in stremljenje po tem, da bi le-tega razširili in izolirali, zato da bi ohranili našega, le kako bi se mogli tu ubraniti občutenja posebne sorodnosti z onimi, katerih dejanja so nekoč branila našo eksistenco in jo srečno popeljala skozi njene nevarnosti, onega občutja hvaležnosti, ki nas priganja k temu, da jih častimo kot tiste, ki so se že poenotili s celoto in ki se zavedajo svojega življenja v njej?

Če pa, nasprotno, motrimo običajno početje ljudi, ki o tej odvisnosti ne vedo nič, kako pograbijo in potem zadržijo zdaj to zdaj ono, zato da bi utrdili svoj jaz in ga obdali z raznovrstnimi vnanjimi stvaritvami, zato da bi svoje oddvojeno bivanje lahko vodili po svobodni volji, večni tok sveta pa jim ne bi mogel spodkopati nič od tega, in kako potem usoda vse to po nujnosti odplavi, njim samim pa na tisočero načinov zadaja rane in jih trpinči – kaj je potem naravnejše od najprisrčnejšega sočutenja vseh bolečin in trpljenja, ki prihaja iz tega neenakega spora, in vseh švrkov, ki jih strašna Nemezis deli na vse strani? In če smo raziskali, kaj neki je tisto, kar se v teku človeštva vsepovsod ohranja in pospešuje, in kaj tisto, kar mora biti prej ali slej neizogibno premagano in uničeno, kolikor se ne pusti preobličiti in preobraziti, in če se od tega zakona zazremo v svoje lastno delovanje v svetu, kaj je naravnejše od skrušenega kesa zaradi vsega tistega v nas, kar je sovražno temu geniju človeštva, od ponižne želje po spravi z božanstvom, od najbolj koprnečega hlepenja po spreobrnjenju in po tem, da bi se z vsem, kar nam pripada, rešili v ono sveto okrožje, v

katerem edino obstaja varnost zoper smrt in uničenje?

Vsa ta občutja so religija in prav tako vsa druga, v katerih je univerzum ena, kakršna koli vrsta našega lastnega jaza pa druga od obeh točk, med katerima niha naša čud. Stari so to dobro vedeli: vsa ta občutja so imenovali pobožnost¹² in jih neposredno navezovali na religijo, katere najplemenitejši del so jim bila. Tudi Vi jih poznate, toda če se s katerim od teh srečate, potem bi radi same sebe prepričali, da je to nekaj nrvnostnega, tem občutjem pa bi radi njihovo mesto odkazali v morali. Slednja pa po njih niti ne hrepeni niti jih ne trpi. Ne mara nobene ljubezni in naklonjenosti, temveč dejavnost, ki izhaja scela iz notranjosti in ki je ne ustvarja motrenje kakega njej vnanjega predmeta. Nobenega drugega strahospoštovanja ne pozna kot le tistega pred lastnim zakonom, kot nečisto in samopridno pa obsoja vse, kar se lahko dogodi iz sočutja in hvaležnosti. Sama ponižuje, še več, prezira ponižnost, in ko boste Vi govorili o kesu, bo ona samo o izgubi časa, ki jo s tem brez haska samo še pomnožujete. Tudi vaš notranji občutek ji mora dati prav v tem, da se z vsemi temi občutenji ne meri na delovanje, saj pridejo sama po sebi in se tudi končujejo v sebi kot funkcije Vašega najnotrišnjega in najvišjega življenja. Zakaj torej vijete roke in zanje prosite za milost tu, kamor ne spadajo? Če pa sebi le dopustite sprevideti, da so religija, potem zanje ni treba terjati ničesar drugega kot njihovo dosledno pravico, samih sebe pa ne boste

12 Frömmigkeit, ‚brumnost‘, pietas; prim. Cicero, ki v spisih De natura deorum, De divinatione, De fato razlikuje med pietas, religio in superstitio (praznoverjem). Ker prevedek ‚pobožnost‘ (v današnjem kontekstu) morda ne povzema vseh odtenkov pomena ‚Frömmigkeit‘, navedimo še prevedke ‚krotkost‘, ‚bogoljubnost‘ oz. ‚bogamarnost‘, ‚blagost‘ in ‚nrvitost‘ (po Cigaretovem Nemško-slovenskem slovarju). Op. prev.

sleparili z neutemeljenimi zahtevami, ki jih imate navado postavljati v njenem imenu. Najsi podobna občutenja nahajate v morali ali pa kjer koli drugje, ta so tam le uzurpirana; vnesite jih nazaj v religijo, saj ta zaklad pripada edino njej, ta kot njihova posedovalka pa npravnosti in vsemu drugemu, kar je predmet človekovega dejanja, ni služabnica, temveč nepogrešljiva prijateljica in njihova polnopravna zagovornica in srednica pri človeštvu.

To je stopnja, na kateri je religija in še posebej ono samodejno v njej, namreč njena občutenja. Da je edina, ki človeku daje univerzalnost, sem enkrat že nakažal, zdaj pa to lahko pojasnim поблиže. V vsem dejanju in učinkovanju, najsi bo npravnostno, ali filozofsko, ali umetniško, naj bi človek stremel po virtuoznosti, vsa virtuoznost pa omejuje, naredi te hladnega, enostranskega in trdega. Človekovo čud pred vsem drugim usmerja v eno točko, ta ena točka pa je vedno nekaj končnega. Mar človek, napredujoč od enega takega zamejenega dela k drugemu, lahko resnično izrabi vso svojo neskončno silo, mar ni tako, da bo večji del le-te obležal neizkoriščen in se zategadelj obrnil zoper njega samega ter ga použil? Koliko med Vami je takih, ki gredo po zlu le zato, ker so sami sebi premočni: preobilje sile in gona, ki jim sploh ne pustita priti do kakega dela, saj jima nobeno ne bi bilo primerno, jih nestanovitno naganja naokrog in predstavlja njihovo uničenje. Ali pa bi radi tudi to zlo odvrnili na ta način, da naj bi oni, kateremu bi bil eden od teh predmetov človekovega stremljenja premogočen, združil skupaj vse tri, če sami veste za še katerega, pa za povrh še te? To bi seveda bila Vaša stara želja, ki se venomer povrača – imeti človeštvo vsepovsod v enem kosu, a ko bi to le bilo mogoče! Ko le ne bi sleherni od teh treh predmetov, brž ko ga oko zajame posamič, čudi vzgibaval na tako zelo enak način, in si jo tudi prizadeval obvladati! Sleherni med njimi hoče izvajati dela,

sleherni ima ideal, proti kateremu stremi, in totaliteto, ki jo želi doseči: to rivalstvo se ne more končati drugače, kot da eden spodrinja drugega. Za kaj naj bi torej človek uporabil silo, katero mu, kot za povrh, prepušča sleherna urejena in večša raba njegovega oblikovalskega gona? Ne tako, da bi zopet hotel uobličiti kaj drugega in da bi dejavno deloval na kaj drugega končnega, temveč za to, da bi se brez določene dejavnosti pustil aficirati neskončnemu in skozi sleherno vrsto religioznega občutenja razodeval svoje odzivanje na to učinkovanje vanj. Katerega koli izmed predmetov Vašega svobodnega in veččega delovanja ste si že izbrali, je treba pri tem imeti samo malo smisla, da – izhajajoč od slehernega – najdete univerzum, v tem pa lahko odkrijete tudi druge kot zapoved, ali kot navdih, ali kot razodetje univerzuma. Da jih motrite tako, v celoti, ne pa kot nekaj oddvojenega in v sebi določenega, to je edini način, kako si pri že izbrani usmerjenosti čudi lahko prisvojite tudi tisto, kar je zunaj nje, a to zopet ne iz svobodne volje, tako kot umetnost, temveč iz instinkta za univerzum, tako kot religija. Ker pa je med temi predmeti tudi v religiozni formi rivalstvo, se tudi religija pogostoma kaže ločeno, kot naravna poezija, naravna filozofija ali pa naravna morala, ne pa kot v svojem celotnem liku dopolnjena in vse poenotujoča. Tako človek končnemu, h kateremu ga naganja njegova samohotnost, ob stran postavi neskončno, skupaj povzemajočemu, strnjujočemu stremljenju po nečem določenem in dopolnjenem pa razprostranjajoče nihanje v nedoločenem in neizčrpljivem. Tako svoji preobilni moči pripravi neskončen odvod /Ausweg/ in s tem zopet vzpostavi ravnotežje in harmonijo svojega bitja, ki gre nepovrnljivo v izgubo, če se – ne da bi hkrati imel religijo – prepusti posamični usmerjenosti. Človekova virtuoznost je tako rekoč melodija njegovega življenja, ta pa ostaja pri posameznih tonih, če se ji ne pridene

religija. Ta prvo spremlja v neskončno bogatejši menjavi vseh tonov, če ji ti le docela ne nasprotujejo, in enostavni spev življenja tako preobrazi v polnoglasno in razkošno harmonijo.

Če to, kar sem Vam, upam, da vsem dovolj razumljivo, nakazal, dejansko tvori bistvo religije, potem ni težko odgovoriti na vprašanje, kam potem pravzaprav spadajo dogme in teoreme, ki večidel veljajo za vsebino religije. Nekatero od teh so le abstraktni izrazi religioznih zrenj, druge so proste refleksije o izvornih doneskinih religioznega čuta, rezultati primerjave religioznega pogleda z navadnim. Da vsebino kake refleksije jemljemo kot bistvo dejanja, ki ga ta refleksija reflektira, pa je tako običajna napaka, da se ne smete čuditi temu, da nanjo naletimo tudi tukaj. Čudeži, navdihnjenja, razodetja, nadnaravna občutja – lahko imamo veliko religije, ne da bi zadeli na katerega od teh pojmov. Kdor pa o svoji religiji reflektira primerjajoč, ta jih bo na svoji poti neizogibno našel in jih tudi ne bo mogel zaobiti. V tem smislu vsi ti pojmi vsekakor spadajo v okrožje religije, in sicer brezpogojno, ne da bi niti najmanj smeli določati meje njihove rabe. Prepričajte se, kateri pripetljaj je dejansko čudež in v čem naj bi bil njegov karakter, kolikšna je pač v njem resnična mera razodetja ter koliko in zakaj smemo vanj verovati, obenem pa očitno prizadevanje, to zanikati in spraviti s poti – kolikor se to pač da postoriti dostojanstveno in obzirno – v bedastem prepričanju, da s tem delamo uslugo filozofiji in umu, to je ena izmed otročjih operacij metafizikov in moralistov v religiji. Ti vsa gledišča zmečejo na en kup, nato pa religijo spravijo na slab glas, češ da se je preveč približala totaliteti znanstvenih in empiričnih sodb. Prosim Vas, ne dopustite, da bi Vas njihovo sofistično disputiranje in licemersko prikrievanje tistega, kar bi še vse preradi oznanili, zmedlo v škodo religije. Ta Vam, naj še tako glasno terja nazaj vse one

zloglasne pojme, Vašo fiziko in, Bog daj, tudi Vašo psihologijo pušča nedotaknjeni.

Kaj neki je namreč čudež? Recite mi vendar, le v katerem jeziku – seveda ne govorim o onih, ki so, tako kakor naš, nastali po zatonu vse religije – pomeni kaj drugega kot znamenje, namig. Tako vsi ti izrazi ne povedo nič drugega kot neposredni odnos kakega pojava do neskončnega, do univerzuma. Ali mar to izključuje obstoj kakega, prav tako neposrednega, odnosa tega pojava do končnega in do narave? Čudež je le religiozno ime za pripetljaj; vsak, tudi najnaravnejši in najbolj običajen, brž ko je goden za to, da je religiozni pogled nanj lahko tisti, ki je prevladujoč, je čudež. Zame je vse čudež, po Vaši pameti pa je lahko zame čudež samo nekaj nepojasnjivega in tujega, torej to, kar nikakor ni po moji. Bolj ko bi bili religiozni, toliko več čudežev bi vsepovsod videli, in sleherno prepiranje gor in dol ter povprek o tem, ali si posamezni pripetljaji zaslužijo takšno poimenovanje, mi daje le boleč vtis, kako ubog in boren je religiozni čut prepirajočih se. Nekateri čudež dokazujejo tako, da vsepovsod protestirajo zoper njega, drugi tako, da jim pri tem gre za to in ono posebnost in da mora biti kak pojav prav čudežno oblikovan, da bi zanje bil čudež.

Kaj pomeni razodetje? Sleherno izvorno in novo zrenje univerzuma je razodetje in sleherni mora pač bržkone sam najbolje vedeti, kaj je zanj izvorno in novo, če pa je kaj od tistega, kar je bilo zanj izvorno, za Vas še novo, potem je njegovo razodetje razodetje tudi za Vas, zato bi Vam svetoval, da ga dobro preudarite.

Kaj pomeni navdahnjenje? To je zgolj religiozno ime za svobodo. Sleherno svobodno delovanje, ki postane religiozno dejanje, sleherno posredovanje kakega religioznega zrenja, sleherni izraz religioznega občutja, ki se zares prenaša, tako da to zrenje univerzuma preide tudi na druge, se je dogodil po navdahnjenju, šlo je namreč

za delovanje univerzuma prek enega na druge. Sleherno anticipiranje druge polovice religioznega pripetljaja, če je pri tem podana prva, je prerokba, in od starih Hebrejcev je bilo zelo religiozno to, da božanskosti kakega preroka niso merili po teži njegovih prerokb, temveč čisto preprosto po izidu. Ne moremo namreč vedeti, ali se kdo spozna na religijo, dokler ne vidimo, ali je tudi pravilno zajel religiozni vidik prav te določene reči, ki ga je aficirala.

– In kaj so učinki milosti? Vsa religiozna občutja so nadnaravna, saj so religiozna le toliko, kolikor nanje neposredno učinkuje univerzum, ali pa so religiozna v nekem, mora bržkone presoditi ta sam.

– Vsi ti pojmi so – če religija pač mora imeti pojme – prvi in najbolj bistveni. Najbolj samolastno označujejo človekovo zavest o njegovi religiji. Toliko pomembnejši so zategadelj, ker ne označujejo le nečesa, kar v religiji sme biti obče, temveč prav tisto, kar v njej mora biti obče. Zares, kdor ne vidi lastnega čudeža z gledišča svojega motrenja sveta, v čigar notrini ne vznikujejo lastna razodetja, ko njegova duša koprni po tem, da bi vsrkala lepoto sveta in da bi bila prežeta od njegovega duha, kdor sem ter tja in z najbolj živim prepričanjem ne začuti, da ga priganja neki božanski duh in da govori in deluje iz svete navdahnjenosti, ali kdor se ne zaveda vsaj tega – to je namreč dejansko najmanjša stopnja –, da so njegova občutja neposredni učinki univerzuma, in kdor v njih ne prepozna nečesa lastnega, nečesa, česar se ne da posneti, temveč jamči za njihovo izviranje iz svoje najgloblje notranjosti, ta nima religije.

– Verjeti, kakor to navadno poimenujemo, sprejemati to, kar je mislil in čutil kdo drug, hoteti misliti in čutiti za tistim, kar je mislil in čutil nekdo drug, to je trda in nečastivredna služba, in namesto da bi bila tisto najvišje v religiji, kot si umišljamo, jo mora sleherni, ki hoče pro-

dreti v njeno svetišče, naravnost opustiti. Če hočemo to verovanje imeti in ga obdržati, potem to dokazuje, da nismo zmožni religije; terjati ga od drugih pa kaže na to, da religije ne razumemo. Vi bi vsepovsod radi stali na lastnih nogah in šli lastno pot, toda ta Vaša častivredna volja naj Vas, strašeč, ne odvrne od religije. Ta ni nikakršna zaslužjenost in nikakršno ujetništvo; tudi v njej morate pripadati sebi samim, da, to je celo edini pogoj za to, da je lahko postanete deležni. Sleherni človek, če izvzamemo nekaj izbrancev, kajpak potrebuje nekega srednika, vodnika, ki njegov čut za religijo prebudi iz prvotnega dremeža in mu da prvo usmeritev, toda to mora biti le prehodno stanje, nato pa mora sleherni gledati s svojimi očmi in spraviti na svetlo svoj lastni prispevek k zakladom religije, sicer si ne zasluži mesta v njenem okrožju in ga zares tudi ne prejme. Prav imate, ko zaničujete bedne oponašavce, ki svojo religijo scela izvajajo od koga drugega ali pa visijo na mrtvi pisavi, nanjo prisegajo in iz nje dokazujejo. Sleherni sveti spis je le mavzolej religije, pomnik, da je tu nekoč bil neki veliki duh, ki ga zdaj ni več; če bi namreč še živel in deloval, le kako bi tako veliko vrednost prisojal mrtvim črkam¹³, ki so lahko le njegov blede odtis? Religije nima tisti, ki veruje v kak sveti spis, temveč tisti, ki ne potrebuje nobenega in ki bi si le-tega še kako lahko naredil sam iz sebe. In prav to Vaše preziranje teh ubogih in nemočnih častilcev religije, v katerih je ta zaradi pomanjkanja hraniva umrla, še preden se je rodila, prav to mi dokazuje, da je v Vas samih neka zasnova za religijo, in spoštovanje, ki ste ga vedno izkazovali vsem njenim resničnim junakom, naj ste se še tako upirali načinu, kako so jih zlorabljali in z malikovalstvom oskrunjali, me v tem prepričanju le potrjuje.

13 Prim. Drugo Pavlovo pismo Korinčanom, 3,6: „Črka namreč ubija, Duh pa oživlja.“ Op. prev.

– Pokazal sem Vam, kaj religija dejansko je, mar ste v tem odkrili kar koli takega, kar bi bilo nevredno Vaše in najvišje človeške omike? Mar ni tako, da morate po večnih zakonih duhovne narave toliko bolj tesnobno koprneti po vesolju in stremeti po samospodbujeni združitvi z njim, kolikor bolj ste zaradi najdoločnejše izoblikovanosti in individualnosti v njem izdvojeni in izolirani – in mar ni tako, da ste to sveto koprnenje občutili kot nekaj neznanega? Ozavedite se, rotim Vas, klica svoje najnotrišnje narave in mu sledite. Preženite napačni sram pred dobo, ki ne sme določati Vas, temveč jo morate določati in ustvarjati Vi! Vrnite se k onemu, kar Vam je, in to prav Vam, tako bližnje – nasilna ločitev od tega prav gotovo uničuje najlepši del Vaše eksistence.

Toda zdi se mi, kakor da mnogi med Vami niso prepričani, da bi si svoje pričujoče opravilo lahko želel končati na tem mestu, kakor da bi kljub temu še vedno menili, da o bistvu religije ni mogoče temeljito govoriti, dokler ni sploh nič rečenega o nesmrtnosti, o božanstvu pa skorajda toliko kot nič. Prosim Vas, spomnite se vendar, kako sem se že od začetka izrekel zoper to, da bi to dvoje bilo tečaj in poglavitni del religije. Spomnite se, ko sem zarisoval njene obrise, sem nakazal tudi pot, po kateri je mogoče najti božanstvo; kaj torej še lahko izgubite? In zakaj naj bi si z eno vrsto religioznega uziranja dal opraviti več kot z drugimi? Da pa ne bi pomislili, da se bojim izreči pošteno besedo o božanstvu zato, ker naj bi bilo želeti si govoriti o tem nevarno, dokler luči dneva ne bo ugledala takšna definicija boga in bivanja, ki bo obstala pred zakonom in sodnim tronom in ki jo bodo sankcionirali¹⁴ v nemškem kraljestvu. Oziroma, da ne bi po drugi strani menili, da se grem pobožno prevaro

14 Aluzija na t. i. „spor o ateizmu“, zaradi katerega je v marcu leta 1799 jensko univerzo moral zapustiti Fichte.

in da hočem, zato da bi bilo za vsakogar nekaj¹⁵, z navidezno ravnodušnostjo zmanjšati veljavo tistemu, kar mora zame imeti neprimerno večji pomen, kakor pa to želim priznati, bi Vam rad še za trenutek spregovoril in Vam skušal pojasniti, da zame božanstvo ne more biti nič drugega kot posamezni način religioznega zrenja, od katerega so vsi preostali načini neodvisni, tako kakor tudi od vsakega drugega. Z mojega stališča in po mojem, Vam poznanem pojmovanju do vere »če ni Boga, tudi religije ni« sploh ne more priti. Prav tako pa bi Vam rad odkrito povedal svoje mnenje o nesmrtnosti.

Najprej pa mi vendar recite, kaj so drugi menili o božanstvu in kaj s tem sploh želite meniti, saj o tem ni nobene pravnomočne definicije in na dlani je, da je v zvezi s tem prihajalo do kar največjih razlik. Večini ljudi Bog očitno ni nič drugega kot genij človeštva. Človek je prapodoba njihovega Boga in človeštvo jim je vse, in glede na to, kaj imajo za dogajanja in smernice človeštva, določajo tudi držo in bistvo svojega Boga. Jaz pa sem Vam dovolj jasno povedal, da človeštvo zame ni vse, da moja religija stremi po univerzumu, od katerega je človeštvo, z vsem, kar mu pripada, le neskončno majhen del, le posamična minljiva forma: Je torej Bog, ki bi bil le genij človeštva, lahko tisto najvišje moje religije? Morebiti pa obstajajo bolj pesniške čudi – in priznam, prepričan sem, da te zasedajo višjo raven –, katerim je Bog od človeštva scela različen individuum, edinstveni primerek neke posebne vrste, in če mi ti pokažejo razodetja, po katerih so takega Boga spoznali – eno ali več razodetij, saj v religiji ničesar tako zelo ne preziram kot prav številke –, potem bo to zame zaželeno odkritje in zagotovo se jih bo iz tega odkritja v meni razvilo še več. Toda sam stremim po še

15 Namig na Prvo pismo Korinčanom, 9,22: „Vsem sem postal vse, da bi jih nekaj zagotovo rešil.“

več vrstah individuumov zunaj človeštva ter nad njim, in ne le po eni, vsaka vrsta pa je s svojo individualnostjo podrejena univerzumu: Je torej Bog v tem smislu zame lahko kaj drugega kot le posamično uzrtje?

Toda, lahko da so to le nepopolni pojmi o Bogu. Če dovolite, da brž preidemo k najvišjemu med njimi, k pojmu o nekem najvišjem bitju, o duhu univerzuma, ki temu vlada s svobodo in razumom, potem religija tudi od te ideje pač ni odvisna. Imeti religijo namreč pomeni uzirati univerzum, in na načinu, kako ga zrete, na načelu, ki ga nahajate v njegovem delovanju, sloni vrednost Vaše religije. Če torej ne morete zanikati tega, da se ideja Boga prilega slehernemu zrenju univerzuma, morate pritrditi tudi temu, da je religija brez Boga lahko boljša od katere druge, ki ima Boga.

Univerzum se v svojih dejanjih surovemu človeku, ki ima o celoti in neskončnem le zmedeno idejo in nejasen instinkt, kaže kot enotnost, v kateri ni mogoče razločiti nič mnogovrstnega, kot kaos, enakoličen v tej zmedi, brez razdelkov, reda in zakona, iz katerega ni mogoče izdvojiti nič posameznega, razen tako, da ga samohotno in poljubno izrežemo v času in prostoru. Če ne čuti nuje po tem, da bi univerzum oživil, mu karakter celote reprezentira slepa usoda, z omenjeno nujo pa bo njegov bog bitje brez določenih lastnosti, malik, fetiš, in če jih privzema več, teh ni mogoče razlikovati po ničemer drugem kot le po samovoljno postavljenih mejah njihovega okrožja. Na drugi stopnji omike se univerzum kaže kot množstvo brez enotnosti, kot nedoločena mnogoterost heterogenih elementov in sil, katerih nenehni in večni prepir določa njene pojavnosti. Zdaj njegovega karakterja ne označuje več slepa usoda, temveč motivirana nujnost, v kateri se skriva naloga, poiskati temelj in sovisnost vsega tega, z zavestjo, da ju nikoli ne bomo mogli najti. Če se temu univerzumu pridene ideja boga, potem

ta seveda razpade na neskončno mnogo delov, sleherni od teh sil in elementov, v katerih ni nikakršne enotnosti, pa bo oživel posebej: tako bogovi nastajajo v neskončnem številu, razlikovati pa jih je mogoče po razlikujočih se objektih njihove dejavnosti, po različnih nagnjenjih in držah. Če mi morate pritrditi, da je to zrenje univerzuma neskončno častivrednejše kot ono prvo, mar ne boste morali priznati tudi tega, da ima tisti, ki se je povzpел do njega, večni in nedosežni nujnosti pa se priklanja brez ideje o bogovih, da ima ta kljub temu več religije kakor surovi častilec kakega fetiša? A dopustite, da se povzpne-
mo še više, tja, kjer se vse prepirajoče se zopet poenoti, kjer se univerzum kaže kot totaliteta, kot enotnost v različnosti, kot sistem, in si šele tako zasluži svoje ime. Mar ni tako, da mora tisti, ki univerzum uzira kot eno in vse, tudi brez ideje enega Boga imeti več religije kot najbolj omikani politeist? Mar ni tako, da mora Spinoza prav toliko stati nad pobožnim Rimljanom, kakor stoji Lukrecij nad malikovalcem? Vendar je stara nedoslednost, črno znamenje neomikanosti to, da najdlje zavračate tiste, ki so skupaj z Vami na isti stopnji, le da na kateri drugi od njenih točk. Katero od teh zrenj univerzuma si bo kak človek prisvojil, je odvisno od njegovega čuta za univerzum, to je dejansko merilo njegove religioznosti. Ali ima za svoje zrenje Boga, pa je odvisno od usmerjenosti njegove fantazije. V religiji uziramo univerzum, ta je postavljen kot izvorno delujoč na človeka. Če se Vaša fantazija drži zavesti Vaše svobode, tako da se ne more premagati, da onega, kar naj bi mislila kot izvorno delujoče, ne bi mislila v formi svobodnega bitja, potem bo duha univerzuma pač personificirala, Vi pa boste imeli Boga; če pa se drži razuma, tako da Vam je venomer jasno pred očmi, kako ima svoboda smisel le v posamezniku in za posameznika, potem boste pač imeli svet in nobenega Boga. Upam, da ne boste jemali za bogokletno

tega, da je vera v Boga odvisna od usmerjenosti fantazije. Vi boste pač vedeli, da je fantazija tisto najvišje in najizvirnejše v človeku ter da je vse zunaj nje zgolj refleksija o njej. Vedeli boste, da je Vaša fantazija tista, ki za Vas ustvarja svet, in da ne morete imeti nobenega Boga brez sveta. S tem Bog tudi za nikogar ne bo postal nekaj manj gotovega, prav tako pa se tudi skorajda nespremenljive nujnosti, da je Boga treba privzemati, nihče ne bo rešil toliko bolj zaradi tega, ker ve, od kod mu ta nujnost prihaja. V religiji ideja o Bogu torej ni postavljena tako visoko, kot menite Vi, med resnično religioznimi ljudmi tudi nikoli ni gorečnejšev, entuziastov oziroma sanjačev o božjem bivanju; z veliko mirnostjo /Gelassenheit/ so ob sebi gledali tisto, kar imenujemo ateizem, in vedno je bilo še kaj, kar se jim je zdelo bolj nereligiozno od slednjega. Tudi Bog se v religiji ne more pojavljati drugače kot delujoč, božanskega življenja in delovanja univerzuma še nihče ni zanikal; z bivajočim in ukazujočim Bogom pa religija nima kaj početi, prav tako kakor njen Bog prav nič ne hasne fizikom in moralistom, čeprav je prav to tisto njihovo žalostno napačno razumevanje, in vedno tudi bo ostalo. Delujoči Bog pa ne more jamčiti za našo srečo. Svobodno bitje pač na neko drugo svobodno bitje ne more želeti delovati drugače kot le tako, da se temu da razpoznati, vseeno, ali skozi radost ali skozi bolečino. Prav tako tudi ne more spodbuditi naše nrvnosti, saj ni motren drugače kot delujoč, na našo nrvnost pa se ne more delovati, saj si delovanja nanjo ni mogoče niti zamisliti.

Kar pa zadeva nesmrtnost, ne morem skriti tega, da je način, kako jo jemlje večina ljudi – njihovo hrepenenje po njej je scela nereligiozno –, duhu religije naravnost protiven. Njihova želja nima drugega razloga kot odpor zoper to, kar je cilj religije. Spomnite se, kako v njej vse stremi k temu, da bi se ostro prisekani obrisi naše oseb-

nosti razprostrli in se postopoma izgubili v neskončnem, da moramo s pomočjo zrenja univerzuma z njim postati kolikor se le da eno. Ti pa se sršijo zoper neskončno, nočejo iz sebe, nočejo biti nič drugega kot oni sami in tesnobo so zaskrbljeni za svojo individualnost. Spomnite se na to, kaj je bil najvišji cilj religije, odkriti univerzum nad človeštvom in onkraj njega, njena edina tožba pa ta, da to na tem svetu nikakor noče prav uspeti. Ti pa sploh nočejo zagrabit enkratne priložnosti, ki jim jo ponuja smrt, da bi se lahko povzpeli nad človeštvo. Tesno jim je zaradi skrbi, kako bodo to človeštvo ponesli s seboj onkraj tega sveta, in kvečjemu stremijo za daljnejšim vidom in boljšimi udi. Univerzum pa jim govori, kot je zapisano: Kdor bo svoje življenje pogubil zavoljo mene, ta ga bo obdržal, in kdor ga hoče obdržati, ga bo izgubil.¹⁶ Življenje, ki ga želijo obdržati, je klavrno, ker če jim gre za večnost njihove osebe, zakaj potem s prav takšno tesnobo kot za tisto, kar bodo, ne skrbijo tudi za tisto, kar so bili – in le kaj jim bo pomagalo tisto, kar je za naprej, če vendar ne morejo nazaj? Zaradi sle po nesmrtnosti, ki to ni in nad katero niso gospodarji, izgubljajo tisto nesmrtnost, katero bi lahko imeli, za povrh pa še smrtno življenje z mislijo, ki jih zaman trpinči in jim povzroča tesnobo. Poskusite iz ljubezni do univerzuma zastaviti svoje življenje. Že tu stremite po tem, da uničite svojo individualnost in živite v enem in vsem, stremite po tem, da ste več kot le Vi sami, zato da boste izgubili manj, ko boste izgubili sebe. In ko se boste zlili z univerzumom, kolikor ga nahajate tu, in bo v Vas nastalo večje in svetejše hrepenenje, se bomo voljni naprej pogovarjati o upih, ki nam jih ponuja smrt, in o neskončnosti, h kateri se bomo z njo nespodbitno zavihteli.

16 Prim. Evangelij po Mateju 10,39: „Kdor najde svoje življenje, ga bo izgubil, in kdor izgubi svoje življenje zaradi mene, ga bo našel.“

To je moje mnenje o teh predmetih. Bog v religiji ni Vse, temveč Eno, in univerzum je več. Prav tako vanj ne morete verjeti po svoji volji ali pa zato, ker bi ga hoteli potrebovati za tolažbo in pomoč, temveč zato, ker to morate. Nesmrtnost ne sme biti želja, če ni prej že bila naloga, ki ste jo razrešili. Sredi končnosti postati eno z neskončnim in biti večni v trenutku, to je nesmrtnost religije.

TRETJI GOVOR

O OMIKANJU¹ ZA RELIGIJO

To, za kar sem bil sam rade volje pripravljen priznati, da leži globoko v karakterju religije, namreč stremljenje po tem, da želiš iz neverujočega narediti prozelita, to pač ni tisto, kar me zdaj priganja k temu, da Vam bom spregovoril tudi o človekovem omikanju v smeri te vzvišene zasnove ter o pogojih zanj. Za ta končni smoter religija ne pozna nobenega drugega sredstva kot le to, da se svobodno izraža in posreduje.

Če se religija giblje z vso sebi lastno silo, če tokovanje tega gibanja s seboj odnese vse zmožnosti tvoje samolastne čudi in jih ponese v služenje sebi, potem tudi pričakuje, da bo preniknila do tistega, kar je najnotrišnje v slehernem individuumu, ki diha v njenem ozračju, da se bo dotaknila slehernega homogenega delca in da bo ta, ko bo – ponesen od istega nihaja – prihajal do zavesti o svojem bivanju, z odzivajočim se, sorodnim tonom razveselil pričakujoče uho kličočega. Tisto sebi slično pa želi vzbuditi le na ta način, torej prek naravnih izrazov lastnega življenja nekega individuuma. Kjer pa ji to ne uspe, ponosno zavrača sleherno sebi tujo spodbudo, sleherno nasilno postopanje, pomirjena v prepričanju, da še ni nastopila ura, ko bi se tu lahko zganilo kaj njej

1 V izvorniku Bildung, beseda, ki jo avtor v tem govoru v različnih kontekstih večkrat uporabi: tako kot ‚razvijanje‘, ‚vzgajanje‘ neke ‚zasnove‘ oz. ‚dispozicije‘ /Anlage/, v pomenu ‚pridobiti si neko obliko‘, kar je mdr. vsebovano tudi v prvotnem pomenu besede ‚izobrazba‘ (‚obraziti‘, tj. ‚oblikovati‘), kakor tudi v pomenu umetniškega ustvarjanja oz. oblikovanja. Op. prev.

sorodnega. Tak ponesrečen iztek zame ni nič novega. Kako pogosto sem ubiral glasbo svoje religije, zato da bi vzgibal navzoče, začenjajoč s tihimi posamičnimi toni, koprneče nadaljujoč z mladostno neučakanostjo vse do najpolnejše harmonije religioznih občutij: a v njih se ni nič premaknilo in odzvalo! Od kako mnogih se bodo tudi te besede, ki sem jih ravnokar zaupal širšemu in bolj razgibanemu ozračju, z vsem, kar naj bi dobrega ponujale, žalostno povrnile k meni, ne da bi bile razumljene, ne da bi prebudile le najrahljšo slutnjo o svojem namenu? In kako pogosto bomo jaz sam in vsi oznanjevalci religije še ponavljali to usodo, ki nam je bila določena že od samega začetka. A kljub temu nas ne bo težila, saj vemo, da se drugače pač ne sme pripetiti. Svoje religije nikoli ne bomo poskušali vsiljevati po nobeni poti, ne temu in ne prihodnjemu rodu.

Ker pri sebi samem pogrešam nemalo tega, kar spada k celoti človeštva, in ker tudi tako mnogi shajajo brez tako mnogega – ali je potem kak čudež, da je veliko tudi število onih, ki jim je bila religija odrečena? In to število mora biti veliko: le kako bi sicer prišli do zrenja religije same in meja, ki jih ta na vse strani zakoličuje siceršnjim človekovim zasnovam, od kod bi vedeli, kako daleč lahko človek dospe brez nje v to ali pa v kako drugi smer, tam pa, kjer ga nosi in podpira, od kod naj bi slutili, kako je – ne da bi ta to vedel – v njem na delu? Še posebno pa naravi stvari ustreza to, da v teh časih splošne zmede in prevratov njena dremajoča iskra v mnogih ne zažari. Naj jo negujemo še s tako ljubeznijo in potrpežljivostjo, ne bomo je priklicali v življenje, čeprav bi se sicer, v srečnejših okoliščinah, v njih prikopala na plan prek vseh ovir. Kjer ne ostaja nedotaknjena nobena izmed človeških stvari, kjer vsakdo prav tega, kar določa njegovo mesto v svetu in kar ga priklenja na zemski red stvari, sleherni trenutek ne zapopada le kot nečesa, kar njemu

samemu sicer ubega, a se bo pač pustilo ujeti komu drugemu, temveč kot nekaj, kar tone v vsesplošni vrtinec, v katerem nekateri svojim silam ne prihranjajo nobenega napora in na vse strani vpijejo na pomoč, da bi zadržali tisto, kar imajo za tečaje sveta in družbe, umetnosti in znanosti, a jih zdaj neka nedoumljiva usoda kot samodejno ruva iz njihovih najnotranjših temeljev in pusti pasti tisto, kar je tako dolgo krožilo okrog njih, drugi pa si s prav takšno neumorno gorečnostjo dajejo opraviti s tem, da spravljajo s poti ruševine sesedlih stoletij, zato da bi bili med prvimi, ki se bodo nastanili na rodovitnih tleh, oblikujočih se pod njimi iz hitro ohlajajoče se lave strašnega vulkana; kjer vsakega, tudi če ne bo zapustil svojega mesta, močni tresljaji celote tako silno vzgibavajo, da mora biti v vsesplošni vrtoglavosti vesel, če lahko njegovo oko dovolj trdno zajame kateri koli posamični predmet, da bi se ga potem lahko držal in samega sebe postopoma prepričal, da je nekaj vendarle še obstalo – v takem stanju bi bilo neumno pričakovati, da bi bili mnogi zmožni dovezemati neskončno. Pogled nanj je seveda bolj veličasten in vzvišen, kot je bil kadar koli, in v nekaterih trenutkih je mogoče bolje doslutiti njegove pomembnejše poteze kot v celih stoletjih poprej, a le kdo se lahko reši pred vsesplošnim gnanjem in pritiskanjem! Kdo lahko ubeži sili bolj omejenega interesa, kdo ima dovolj miru in trdnosti, da bi postal in se zazrl? In le kje je tak človek, ki bi lahko s svojim posredovanjem religije, tudi v srečnejših časih in z najboljšo voljo, zasnove zanjo ne vzgibal le tam, kjer ta že je, temveč jo tudi na novo vcepljal in uobličeval /einbilden/ po sleherni poti, ki bi lahko vodila k temu? Vse, kar lahko v človeku vzbudite z umetelnostjo in tujo dejavnostjo, je le to, da mu posredujete svoje predstave in ga naredite za skladišče svojih idej, da te tako daleč sprepletete z njegovimi, da se jih bo ob primernem času zopet spomnil, nikoli pa ne morete

doseči tega, da bi iz samega sebe iznašal prav tiste ideje, ki jih želite Vi.

Vidite torej, protislovje, ki ga že iz besed ni mogoče odstraniti. Človeka ne morete navaditi niti na to, da bo na določen vtis, vedno, ko se mu bo ta pojavil, odvrnil z natančno določenim odzivom, še toliko manj pa ga lahko pripeljete do tega, da bo to povezavo presegel in pri tem prosto proizvedel kako notranjo dejavnost. Skratka, lahko učinkujete na mehanizem duha, v njegovo organizacijo, v to sveto delovišče univerzuma, pa po lastni volji ne morete vdreti, tu niste zmožni ničesar spremeniti ali česar koli prestaviti, odrezati ali dopolniti, le zadržite lahko njegov razvoj in nasilno pohabite kak del tega rastja. Prav iz svoje najnotrišnje organizacije pa mora izhajati vse, kar naj bi spadalo k resničnemu življenju kakega človeka in kar naj bi v njem bilo vse bolj živo in učinkujoče gonilo. In prav take vrste je religija: v čudi, ki jo naseljuje, je nepretrgoma delujoča in živa, vse naredi za svoj predmet, sleherno mišljenje in delovanje pa za temo svoje nebesne domišljije. Vse, kar naj bi bilo v človekovi čudi kontinuum – tako kot ona sama –, leži daleč zunaj okrožja učenja in privzgajanja. Zato je za slehernega, ki na religijo gleda na ta način, poduk v njej omledna in nesmiselna beseda. Svoja mnenja in nauke drugim pač lahko posredujemo, za to potrebujemo zgolj besede, ti pa le dojemajočo in poustvarjajočo moč duha: vendar dobro vemo, da so to [tj. besede] le sence naših uziranj in občutij, in če si drugi z nami ne bodo delili tudi slednjih, potem tudi ne bodo razumeli, kaj govorijo in kaj menijo, da mislijo. Drugih ne moremo naučiti zrenja, iz sebe namreč vanje ne moremo prenesti sile in spretnosti, da v svoj organ iz vseh predmetov – ne glede na to, pred katerim predmetom že smo – vsrkavamo izvorno svetlobo univerzuma. Mimični dar njihove domišljije morda lahko vzdramimo v tolikšni meri, da bodo – če

jim bomo ta zrenja religije pričarali v močnih barvah – v sebi lahko proizvedli nekatere vzgibe, ki bodo na daleč podobni tistemu, s čimer vidijo napolnjeno našo dušo: toda mar vse to preveva njihovo bistvo, je to religija? Če čut za univerzum želite primerjati z onim za umetnost, potem teh posedovalcev pasivne religioznosti – če to še želimo tako imenovati – ne smete postavljati denimo ob tiste, ki so – ne da bi sami ustvarjali umetnine – vendarle ganjeni in prevzeti od vsake, ki jim pride v zor. Umetnine religije se namreč postavljajo na ogled povsod, celotni svet je galerija religioznih razgledov /Ansichten/ in sleherni človek je postavljen v njihovo sredo: primerjati jih torej morate z onimi, ki do občutenja sploh ne morejo priti, dokler kdo kot nekakšno zdravilo prednje ne razgrne komentarjev in fantazij o delih umetnosti, pa še tedaj bodo hoteli v slabo razumljeni izumetničeni govorici izbebljati le nekaj nepravšnih besed, ki niso njihove lastne. To je cilj vsega učenja in smotrnega omikanja v teh rečeh.

Pokažite koga, ki ste mu privzgojili in vcepili presodno moč, duha opazovanja, občutek za umetnost ali nraavnost; potem se bom sam začel udinjati za to, da bi poučevali tudi religijo. Seveda sta v njej tako mojstrstvo kot vajeništvo. So posamezniki, ki jim sledijo tisoči, toda to sledenje ni slepo posnemanje in učenci niso učenci zategadelj, ker jih je za to naredil njihov mojster, temveč je slednji njihov mojster zategadelj, ker so ga ti za to izbrali. Kdor je z izrazi svoje religije religijo prebudil tudi v drugih, ta teh nima več v oblasti, tako da bi jih zadržal pri sebi: tudi njihova religija je svobodna, brž ko zaživi, in gre svoja lastna pota. Brž ko v kaki duši zažari sveta iskra, se ta razprostre v svoboden in živ plamen, ki svoje hranivo srka iz lastnega ozračja. Ta plamen duši bolj ali manj osvetljuje celoten obseg univerzuma, sama pa se lahko po lastni volji nastani tudi daleč proč od točke,

na kateri se je prvič ugledala. Ker jo le občutek lastne nezmožnosti in končnosti naganjata k temu, da se ustali v nekem določenem okrožju, si zoper svojega prvega vodnika, a ne da bi zato bila nehvaležna, izbere sleherni podnebje, ki ji najbolj prija, tu si poišče neko središče, se s svobodnim samoomejevanjem giblje po svoji novi tirnici in svojega mojstra imenuje tistega, ki je to njeno najljubše okrožje prvi zaznal in ga predstavil v njegovi veličastnosti, ona, ki je njegova učenka po lastni izbiri in iz svobodne ljubezni.

Ni torej tako, da bi Vas ali koga drugega hotel omikati za religijo ali Vas poučiti, kako se morate za to smotrno oziroma vešče omikati sami: ne želim izstopiti iz okrožja religije – kar bi s tem tudi storil –, temveč se skupaj z Vami še dlje pomuditi v njem. Univerzum si sam omika /bildet/ svoje motrilce in občudovalce, sami pa želimo le uzreti – kolikor se to pač da –, kako se to godi. Veste, da je način, kako se vsak posamični element človeštva pojavi kot individuum, odvisen od tega, kako je ta zamejen oziroma sproščen po drugih. Le v tem splošnem sporu vse v slehernem zadobi svojo določeno podobo in velikost, ta spor pa zopet vzdržujeta le skupnost posameznikov in gibanje celote. Tako je vsak in vsako v vsakem delo univerzuma in le tako lahko religija motri človeka. Rad bi vas popeljal nazaj v ta temelj naše določene biti in religiozne zamejenosti naših sodobnikov. Rad bi Vam pojasnil, zakaj smo takšni in ne drugačni ter kaj bi se moralo pripetiti, če naj bi se naše meje v tem oziru razširile. Želel bi, da bi se ozavedeli, kako ste po svojem bivanju in delovanju hkrati orodja univerzuma in kako Vaše, na povsem druge reči usmerjeno početje vpliva na religijo in njeno trenutno stanje.

Človek je rojen z zasnovo za religijo, tako kakor je tudi z vsako drugo, in če njegov čut le ni nasilno zatrt, če le ni sleherna skupnostnost med njim in univerzumom

– ta dva sta po splošnem priznavanju elementa, ki sestavljata religijo – zavrta in zadelana z ovirami, potem se mora religija v vsakem z gotovostjo tudi razviti na njemu lasten način. A prav to oviranje je tisto, kar se v našem času v tako obilni meri dogaja vse od ranega otroštva. Vsak dan z bolečino opazujem, kako besnenje razumskosti temu čutu sploh ne dopusti vznikniti in kako se vse združuje v tem, da bi človeka prikovalo h končnemu, in to na kak zelo majhen del le-tega, samo zato, da bi se mu neskončno odmaknilo kar se da daleč spred oči. Kdo ovira razcvet religije? Ne dvomljivci in zaničevalci; četudi bi ti drugim radi dali vedeti, da religije ne želijo imeti, pa vendarle ne motijo narave, ki jo hoče privedi na plan. Tudi nenravneži to niso, kakor se sicer meni, saj je njihovo stremljenje in delovanje zoperstavljeno neki povsem drugi sili, kot je ta, temveč so razumni in praktični ljudje tisti, ki so v današnjem stanju sveta protitež religiji, to, da so ti danes tako zelo pretehtali, pa je razlog za njeno tako uborno in nepomembno vlogo. Ti človeka zdelujejo že od nežnega otroštva in zatirajo njegovo stremljenje po višjem.

Z veliko strahospoštljivostjo /Andacht/ lahko opazujem hrepenenje mladih čudi po čudežnem in nadnaravnem. Že hkrati s končnim in določenim iščejo nekaj drugega, kar bi lahko temu zoperstavili; na vse strani grabijo za tistim, kar bi morebiti segalo prek čutnih pojavov in njihovih zakonov. Naj njihove čute še tako napolnjujejo zemski predmeti, venomer je tako, kakor da bi poleg teh imeli še neke druge, ki pa bodo brez hraniva morali zamreti. To je prvi vzgib religije. Neka skrivnostna, nerazumljena slutnja jih poganja onkraj bogastva tega sveta, zato jim je dobrodošla sleherna sled kakega drugega sveta, zato se zabavajo ob pesnitvah o nadzemskih bitjih in vse, za kar jim je povsem jasno, da ne more bivati tu, zaobjemajo s kar najbolj ljubosumno ljubeznijo, kakršno

posvečamo predmetu, do katerega imamo očitno pravico, a te ne moremo uveljavljati. Seveda gre za zmoto, da neskončno iščemo prav zunaj končnega, tisto nasprotno zunaj onega, čemur je to zoperstavljeno, toda ali ni ta zmota še kako naravna pri tistih, ki končnega samega še ne poznajo, in mar to ni tudi zabloda celih ljudstev in celih šol modrosti? Če bi bili med onimi, ki jemljejo v skrb postajajoče ljudi, skrbniki religije, kako lahko bi bilo popraviti to zablodo, ki jo je pripravila narava sama, in kako željno bi se mlada duša v vedrejših časih prepuščala vtisom neskončnega v njegovi vsepričujočnosti. Nekoč so ji mirno pustili vladati; užitek ob groteskni figurah je, tako so menili, mladi domišljiji lasten tako v religiji kakor v umetnosti; zadovoljevali so ga v izdatni meri, še več, resno in sveto mitologijo, to, kar so sami imeli za religijo, so dovolj nebrižno neposredno navezovali na te vesele igre otroštva: Bog, Odrešenik in angeli so bili le neka druga vrsta rojenic in silfov. Seveda je bil tako s pomočjo pesništva že dovolj zgodaj postavljen temelj za metafizične uzurpacije religije: toda človek je vendarle ostajal bolj prepuščen sebi in zato je premočrtna, neskvajena čud, ki je znala ohraniti svobodo pred jarmom razumskosti in disputiranja, v poznejših letih lažje poiskala izhod iz tega labirinta.

Zdaj pa se to nagnjenje že od samega začetka nasiloma zatira, vse nadnaravno in čudežno je prepovedano, domišljije ne smemo polniti s praznimi podobami, saj medtem zmoremo vanjo prav tako zlahka vnašati resnične stvari in se pripravljati za življenje. Tako se uboge duše, ki jih žeja po nečem vse drugem, dolgočasijo z moralnimi zgodbami in se učijo, kako lepo je, in v kakšen prid, če si lepo priljuden in razumen; pridobivajo pojme o običajnih rečeh, in ne da bi se oziralo na to, kar jim primanjkuje, se jim še naprej molí vedno več tistega, česar že imajo v preobilju. Da bi bil čut vsaj ne-

koliko zavarovan pred prevzetnostjo drugih zmožnosti, je v slehernega človeka vsajen gon, da za trenutek zmiri sleherni drugo dejavnost in le odpre vse organe za to, da bi se pustil prežeti vsem vtisom. In po neki skrivni, skrajno dobrodejni simpatetičnosti je ta gon najmočnejši prav tedaj, ko se v lastnih prsih in v obdajajočem svetu najdovzvetneje razodeva splošno življenje. A da Vam le ne bi bilo dano, da bi se v prijetni, nedejavni zmirjenosti prepustili temu gonu, s stališča meščanskega življenja je to namreč lenobnost in brezdelje. V vsem morata biti namen in smoter, umni ljudje morajo venomer kaj početi, in če temu ne more več služiti duh, si lahko urijo telo: delo in igra, samo da ni nikakršnega zmirjenega, prepuščajočega se zrenja.

Poglavitna stvar pa je to, da morajo vse razumevati, z razumevanjem pa so popolnoma opeharjeni za svoj čut: tako namreč, kot se opravlja prvo, je to slednjemu naravnost protivno. Čut si išče objekte, gre jim nasproti in se ponuja njihovemu objemu; ti morajo na sebi nositi nekaj, kar jih karakterizira kot njegovo lastnino, kot njegovo delo, čut hoče najti in se pustiti najti. Njihovemu umevanju pa sploh ne gre za to, od kod ti objekti prihajajo – moj Bog, saj so vendar tu, pošteno pridobljeno in podedovano premoženje, koliko časa so že prešteti in definirani, samo vzemite jih, tako kakor jih prinaša življenje. Prav one namreč, ki jih to prinaša, morate razumevati. Da pa bi hoteli katerega ustvariti in si ga poiskati, saj to je vendar ekscentrično, to je prevzetno, zamansko početje – le kaj bo namreč obrodilo v človekovem življenju? Seveda ničesar – a brez tega ne boste našli univerzuma.

Čut stremi po tem, da bi zajel nedeljeni vtis nečesa celega; uzreti hoče, kaj in kako je nekaj samo zase, in sleherni spoznati v njegovem samolastnem karakterju. Njihovi razumskosti pa ni prav nič do tega: oni »kaj« in

»kako« sta jim preveč daljna, saj menijo, da obstajata le v »odkod« in »čemu«, v katerih nenehno kolobarijo. To jim je veliki cilj: mesto, ki ga kak predmet zavzema v nizu pojavov, njegovo začenjanje in nehanje sta jim vse. Tudi po tem se ne sprašujejo, ali in kako je to, kar hočejo razumevati, celota – to vprašanje bi jih seveda popeljalo daleč, pri taki težnji pa ne bi mogli kar tako scela shajati brez religije –, saj ga hočejo tako in tako razkosati in razčleniti. Na ta način ravnajo celo s tistim, kar obstaja prav zato, da bi zadovoljevalo čut v njegovi najvišji potenci, s tistim, kar je celota v sebi samem tako rekoč njim navkljub, s tem mislim na vse, kar je umetnost v naravi in v človekovih delih: uničijo jo, še preden lahko razvije svoj učinek – razumevala naj bi se v posamičnem, to in ono o njej pa bi se naučilo iz iztrganih kosov. Morali mi boste pritrditi, da je to dejansko praksa ljudi razuma, priznali boste, da k temu, da bi se vsaj nekaj malega izmaknilo tej sovražni obravnavi, sodi bogato in krepko preobilje čuta in da mora biti že zategadelj le majhno število tistih, ki se dvignejo do religije.

Še bolj pa religija skopneva zato, ker se dogaja samo še tisto, kar je mogoče, samo da se čut, kolikor ga še preostane, ne bi zaobrnil k univerzumu. Z vsem, kar je v njih, morajo biti ujeti v meje meščanskega življenja. Saj se mora vendar vse delovanje nanašati na to, s tem pa – tako menijo – tudi slavljena človekova notranja harmonija ni v ničemer drugem kot v tem, da se vse zopet navezuje na njegovo delovanje. Dovolj snovi ima, so prepričani, za svoj čut in bogato slikarijo pred seboj, četudi nikoli ne stopi onkraj tega gledišča, ki je obenem njegovo stojišče in osišče. Zato so vsi občutki, ki s tem nimajo nič opraviti, tako rekoč brezhasni potrošek, zavoljo katerega se izčrpavamo in od katerega moramo čud s pomočjo smotrne dejavnosti kar se da odvrčati. Zato je čista ljubezen do pesništva in umetnosti razpuščenost,

ki se trpi le zato, ker ni tako docela huda kot ona druga. Tako se tudi védenje izvaja v trezni zmernosti, da vendar ne bi prekoračilo teh meja, in zato da ne bi izpustili niti trohice tega, kar ima vpliv na tem področju, spravijo na slab glas tisto največje v njem, prav zato, ker meri dalje kot do česa čutnega.

Da obstajajo stvari, ki jih je treba izčrpati do določene globine, je zanje nujno zlo in hvaležni bogovom, da je še vedno nekaj takih, ki se v to spustijo iz nepremagljivega nagnjenja, na te s svetim sočutjem gledajo kot na prostovoljne žrtve. Da obstajajo občutja, ki se ne pustijo držati na vajetih njihove ukazujoče nujnosti in da po tej poti toliko ljudi postane nesrečnih ali pa nenravnih – k tej skupini namreč prištevam tudi one, ki nekoliko prekoračujejo raven marljivosti in katerim je nravstveni del meščanskega življenja vse –, to je predmet njihovega srčnega obžalovanja in to jemljejo za eno najhujših pomanjkljivosti človeštva, za katero si želijo, da bi se ji dalo kar se da hitro odpomoči. Največje zlo pa je to, da so ti dobri ljudje prepričani, da je njihova dejavnost univerzalna in da izčrpa celo človeškost. Če kdo počenja to, kar oni, ne potrebuje nobenega drugega čuta kot le čut za tisto, kar se počenja. Zato s svojimi škarjami pohablja vse in nočejo dopustiti vzniknjenja niti enega samega izvirnega pojava, ki bi lahko postal fenomen religije. Vse namreč, kar lahko vidijo in zajamejo s svojega gledišča, to pomeni vse, čemur hočejo dopustiti veljavo, je ozek in neploden krog brez znanosti, brez nravi, brez umetnosti, brez duha in zares tudi brez črke, skratka, brez vsega, iz česar bi se dal razkriti svet, pa četudi do vsega tega postavljajo veliko visokih zahtevkov. Sami pa seveda menijo, da posedujejo resnični in dejanski svet, in prav oni naj bi bili tisti, ki vse jemljejo v njegovi pravi sovisnosti.

Ko bi nekoč le lahko uvideli, da je treba sleherno stvar,

da bi jo uzrli kot element celote, nujno motriti v njeni samolastni naravi in v njeni najvišji dopolnjenosti. Nekaj je namreč lahko v univerzumu le prek totalitete svojih učinkov in povezav, od te je vse odvisno. Da pa bi se je ozavedeli, stvari ne smemo motriti iz točke zunaj nje, temveč iz njenega lastnega središča ter z vseh strani v odnosu do njega, to pa pomeni, v njenem ločenem, izdvojenem bivanju, v njenem lastnem bistvu. Vedeti le za eno gledišče, s katerega se motri vse, je naravnost nasprotno od tega, da imamo vse za vsako stvar: to je pot, po kateri se v premi črti od univerzuma oddaljuješ in, pogreznjen v najbolj klavrno omejenost, postaneš pravi tlačan (*glebæ adscriptus*) tiste krpe zemlje, na kateri ravnokar po naključju stojiš.

V človekovem razmerju do tega sveta obstajajo nekatere prehodi v neskončno, izkrčeni razgledi, pred katere privede vsakogar, zato da bi si njegov čut s tem našel pot do univerzuma. Ob pogledu nanje se vzbudijo občutja, ki sicer niso neposredno religija, zato pa so, če naj tako rečem, njen shematizem. Seveda so tako pametni, da tudi te razglede zadelajo in v to razprtino postavijo kaj od onega, s čimer sicer zakrivamo kako neugledno mesto, slabo sliko, filozofsko karikaturo. Če pa jim vmes – kdaj pa kdaj se vendarle pripeti, da se tudi njim razodene vseoblastvo univerzuma –, v oko posveti kak žarek, tako da se njihova duša ne more ubraniti šibkega vzgibanja onih čustev, tedaj neskončno ni cilj, h kateremu ta poleti, zato da bi se ob njem zmirila, temveč je, tako kakor znamenje na koncu dirkališča, le točka, okrog katere se, ne da bi se je dotaknili, s kar največjo hitrostjo obrnejo, da bi se lahko – kolikor prej, toliko bolje – vrnili na svoje staro mesto. Biti rojen in umreti sta takšni točki, ob katerih nam ne more uiti zaznava, kako je naš lastni jaz obdan od neskončnega, točki, ki slehernikrat vzbudita tiho hrepenenje in sveto strahospoštovanje. Neizmernost

čutnega zrenja je vendarle tudi vsaj naznačilo neke druge in višje neskončnosti, a njim ne bi bilo prav nič bolj ljubo kakor to, da bi največji premer vesoljskega sestava lahko uporabili za mero in utež v običajnem življenju, tako kakor zdaj uporabljajo najdaljši zemeljski poldnevnik.² Ko pa jih katerikrat zagradi uzrtje življenja in smrti – naj pri tem še toliko govorijo o religiji –, verjemite mi, da jim nič bolj ne leži na srcu kot to, da ob sleherni tovrstni priložnosti vsaj nekaj izmed mladih ljudi pridobijo za Hufelanda.³ Seveda so za to dovolj kaznovani. Ker namreč ne zavzamejo kakega višjega gledišča, s katerega bi vsaj to življenjsko modrost, na kateri visijo, uredili po principih samih, se suženjsko in spoštljivo gibljejo v starih formah ali pa se navdušujejo nad malenkostnimi izboljšavami. To je ta skrajnost koristnosti in rabnosti⁴, h kateri se je iz brezhasnosti sholastičnega besednega modrovanja z urnimi koraki podvizala naša doba. Novo barbarstvo kot vredni ustreznik staremu, to je ta lepi sad očetovske, evdajmonistične politike, ki je zavzela mesto surovega despotizma. V tem smo se znašli vsi, v zgod-

- 2 Namig na dejstvo, da so 7. 4. 1795 v Franciji uradno uvedli meter kot daljinsko mero, definirali pa so jo kot 40-milijoninko dolžine poldnevnik, ki poteka skozi observatorij v Parizu. Op. prev.
- 3 Christoph Wilhelm Hufeland (1762–1836), profesor medicine v Jeni, je leta 1800 postal glavni zdravnik v bolnišnici Charite, v kateri je Schleiermacher služboval kot bolnišnični kaplan. Hufeland je s svojim delom *Kunst, das menschliche Leben zu verlängern*, ki je izšlo v vseh večjih jezikih in doživelo kar osem izdaj, propagiral makrobiotiko in dietetiko kot pogoj bolj zdravega in daljšega življenja, na kar tudi namiguje omemba njegovega imena v besedilu. Op. prev.
- 4 S tem avtor kritizira prevladujoči utilitarizem v tedanji Prusiji, sicer pa to težnjo še posebno enači s pogledi v Angliji, npr. Benthamovimi *Principles of Morals and Legislation* (1789). Op. prev.

njem razcvetu tega pa je trpela zasnova za religijo, saj v svojem razvoju ni zmogla držati koraka z razvojem preostalega.

Ti ljudje – Vam, katerim govorim, jih nikakor ne morem pridružiti, saj religije ne zaničujejo, čeprav jo uničujejo, prav tako jih ni mogoče imenovati omikanci, čeprav ustvarjajo naš čas in prosvetlujejo ljudi in bi to tudi radi počeli vse do zoprne vsepresevnosti vsega –, ti so še vedno prevladujoči del, Vi in mi pa smo le majhna gručica. Po njihovih načelih se vzgajajo cela mesta in dežele, in ko to vzgojo pretrpimo, nanje zopet naletimo v družbi, v znanostih in v filozofiji. Da, tudi v tej, njihovo pravo prebivališče namreč ni le stara filozofija – kot Vam je poznano, namreč zdaj filozofijo z veliko historičnega duha delimo na staro, novo in najnovejšo –, temveč so se polastili celo nove. Zaradi njihovega močnega vpliva na sleherni svetni interes in zaradi lažnega videza filantropije⁵, s čimer preslepijo tudi nagnjenje k družbenosti, ima ta način razmišljanja religijo še vedno v primežu in se z vso močjo zoperstavlja slehernemu gibanju, v katerem bi ta hotela, kjer koli že, razodeti svojo živost.

Religija se torej dandanes lahko dvigne le ob najbolj krepkem opozicijskem duhu zoper to splošno tendenco, pojaviti pa se ne more v nobenem drugem liku kot prav tistem, ki mora biti le-tej najbolj protiven. Tako kakor namreč vse sledi zakonu sorodnosti, lahko čut zadobi

5 Namig na Johanna Bernharda Basedowa (1724–90), vodilno osebnost nemške razsvetljenske pedagogike, ki je v Dessauu l. 1774 ustanovil svojo šolo, t. i. Filantropijo. Ta je temeljila predvsem na praktični vzgoji, v svojem učnem načrtu pa je zajemala učenje modernih jezikov, telesno vzgojo in rokodelstvo. Basedow se je upiral cerkvenim in verskim vplivom na vzgojo, nasprotje njegovim rigidnim metodam in materializmu pa je bila nova humanistična pedagogika Pestalozzija, ki je enako kot Basedow izhajal iz Rousseauja. Op. prev.

prvenstvo le tam, kjer se je polastil predmeta, na katerega se njemu sovražno rezoniranje⁶ navezuje le majavo, katerega si torej lahko naredi za lastnega najlaže in iz preobilja svobodne moči. Ta predmet pa je notranji svet, ne vnanji: razlagalna psihologija, ta mojstrovina omenjene vrste razuma, je bila prva, ki je – potem ko se je zaradi svoje nezmernosti izčrpala in se skorajda izkazala za nepošteno – to polje zopet prepustila zrenju. Kdor je torej človek religije, ta je s svojim čutom zagotovo zabornjen vase, ozavedajoč se v zrenju samega sebe, vse vnanje, tako intelektualno kakor tudi fizično, pa – kot veliki cilj njihovega raziskovanja – za zdaj še prepuščajoč ljudem razuma. Prav tako bodo po taistem zakonu pot v neskončno najlaže našli tisti, katere je njihova narava pognala najdlje proč od središčne točke vseh nasprotnikov univerzuma. Zato torej prihaja do tega, da se zares religiozne čudi že od davna odlikujejo po nekem mističnem pridihu in da imajo vse fantastične nature, ki se ne zmorejo ubadati z realnim svetnih zadevščin, napade religije: to je značilnost vseh religioznih fenomenov našega časa, to sta obe barvi, ki le-te vedno, četudi v najrazličnejših mešanicah, sestavljata.

Pravim pa – fenomeni, saj v sedanjem stanju stvari več ni mogoče pričakovati. Fantastičnim naturam se zato zalomi zaradi pomanjkanja prenikavega duha, zmožnosti, da bi se polastile tistega, kar je bistveno. Lahkotna,

6 V izvorniku ‚Verständigung‘; podobno kot samostalnika iz istega besedne družine, ‚Verstehen‘, kar sicer prevajamo z ‚razumevanje‘, in ‚die Verständigen‘, ‚razumniki‘, ‚ljudje razuma‘, se v pričujočem kontekstu navezuje na razumsko razčlenjevanje, torej v polemični priostitvi zoper razsvetljsko zoženo rabo razuma, nikakor pa ne na pomen ‚razumevanja‘, kot se je uveljavil v hermenevitični tradiciji, saj so mu prvi trije pomeni naravnost nasprotni. Op. prev.

spreminjava igra lepih, pogosto očarljivih, a venomer le naključnih in scela subjektivnih kombinacij jim zadošča in je to, kar je zanje najvišje – zato pa se njihovim očem zaman ponuja globlje in bolj notrišnje sovisje. Pravzaprav iščejo le neskončnost in občost mikavnega videza – ki pa je veliko manj, ali pa tudi veliko več od tega, kamor v resnici sega čut –, katerega so se vajeni držati, zato vsi njihovi pogledi ostajajo nekaj pretrganega in bežnega. Njihova čud se brž vname, vendar le z nestanovitnim, tako rekoč lahkomiselnim plamenom: imajo le napade religije, tako kakor imajo tudi napade umetnosti, filozofije ter vsega velikega in lepega, katerega površina jih kakega dne pritegne nase. Nasprotno pa se onim, pri katerih religija spada k njihovemu notranjemu bistvu, katerih čut vedno ostaja zaobrnen vase – saj si v zdajšnjem položaju sveta ne ve domoči do česa, kar bi bilo še več od tega –, pri tem, da bi postali virtuozi oziroma heroji religije, vse prekmalu zalomi zaradi pomanjkanja snovi. Obstaja velika, silna mistika, ki je tudi najbolj frivolen človek ne more motriti, ne da bi ji izkazoval čast in ne da bi bil ob tem strahospoštljiv, in ki s svojo herojsko preprostostjo in ponosnim zametovanjem sveta izsili občudovanje tudi v najrazumnejšem. Ker tak človek ni ravno zasičen in obsut z vnanjimi zrenji univerzuma, neki skrivnostni vlek pa ga od slehernega takega zrenja naganja nazaj k sebi, in ker sebe nahaja kot temeljni očrt in kot ključ celote, ker ga velika analogija in drzna vera prepričujeta, da ni nujno, da bi zapustil sebe samega, temveč da ima sam v sebi dovolj duha, da se v sebi ozave tudi vsega onega, kar bi mu sicer lahko dajalo tisto, kar je vnanje, po prosti odločitvi za vedno zapre oči za vse, kar ni on sam. Vendar to zametovanje ni nikakršno nepoznavanje, to zapiranje čuta ni nikakršna nezmožnost.

A z našimi ljudmi je tako: ničesar se niso naučili gledati zunaj sebe, saj jim je bilo v slabi maniri običajnega

spoznavanja vse le bolj očrtano kakor pa pokazano. Zato jim od njihovega samozrenja ne preostaja niti dovolj čuta niti dovolj luči za to, da bi predrli ta stari somrak. In ker so jezni na svojo dobo in ker ji pripravljajo očitke, tudi nočejo imeti prav nič s tistim, kar je njeno delo v njih samih. Zato je univerzum v njih neizoblikovan in boren, premalo imajo za zreti, in kakor s svojim čutom ostajajo sami v sebi, prisiljeni, da se večno vrtijo v vse preozkem krogu, njihov religiozni čut po betežnem življenju zaradi pomanjkanja draži zamre od posredne šibkosti.

Onim, katerih čut za univerzum se ob veliki moči, a s prav tako malo omike, drzno podaja navzven in tudi tam išče še več nove snovi, pa je namenjen neki drug konec – ki še vse prejasno razodeva njihovo nesomernost z lastno dobo –, stenična smrt oziroma, če hočete, evtanazija, toda strahotne vrste – samomor duha, ki ne umè več, kako dojeti svet, kateremu njegovo notranje bistvo, njegov veliki smisel zaradi malenkostnih pogledov njegove vzgoje ostaja tuj, ki ga zamotijo zmedeni pojavi, ki je izročen neobzdrani fantaziji, iščoč univerzum in njegove sledove tam, kjer teh nikoli ni bilo, na koncu pa v gnevu docela razdre sovisnost med notranjim in vnanjim, prežene nemočni razum in konča v sveti blaznosti, katere vira skorajda nihče ne prepozna, sam pa je glasno kričeča in vendarle nerazumljena žrtev vsesplošnega zaničevanja in zlorabljanja tistega najnotrišnjega v človeku. A vendar je samo žrtev, ne pa junak. Kdor je poražen, po navadi je to v zadnjem poskusu, tega ne moremo šteti med one, ki so jim bili razkriti najnotrišnji misteriji.

Ta tožba, da med nami ni venomernih in od celega sveta priznanih reprezentantov religije, pa naj kljub temu ne pomeni, da vzamem nazaj tisto, kar sem, dobro vedoč, kaj govorim, zatrjeval poprej, da namreč tudi naša doba religiji ni nič bolj neugodna kot sleherna druga. Zagotovo, njena množina v svetu ni nič manjša, zato

pa je razkosana in razgnana na vse strani. Neki siloviti pritisk jo razodeva le v drobnih in lahkih, zato pa mnogih pojavih, ki prej povečujejo mnogovrstnost celote in razveseljujejo oko opazovalca, kot pa da bi sami zase delali veličasten in vzvišen vtis. V prepričanju, da je mnogo takih, ki v svetem hrepenenju in ljubezni do večnega in neminljivega iz sebe puščajo dah najbolj sveže sape mladega življenja in ki jih šele kasneje, morebiti da tudi nikoli v celoti, premaga svet, da ni nikogar, ki se mu ne bi vsaj enkrat prikazal visoki svetovni duh in mu, osramočenemu nad seboj, zardevajočemu zaradi lastne nedostojne zamejenosti, ne bi vrgel enega izmed onih globokosežnih pogledov, ki jih povešeno oko začuti, ne da bi jih tudi gledalo – v tem religija še enkrat obstane, o njej pa naj sodi zavest slehernega med Vami. Temu rodu primanjkuje in mora primanjkovati samo herojev religije, svetih duš, kakršne je bilo videti nekdej, katerim je religija vse in ki so z njo popolnoma prežeti. In vedno, ko pomislim, kaj bi se moralo zgoditi in katero smer bi morala ubrati naša omika, če naj bi se spet pojavili religiozni ljudje v nekem višjem slogu, sicer zopet kot redki, a vendarle kot naravni produkti svoje dobe, potem menim, da bi Vi z vsem Vašim stremljenjem – o tem, ali je zavestno, morate odločiti sami – nemalo pomagali palingenezi religije in da bi v ta končni smoter lahko deloma izrabili Vaše splošno delovanje, deloma prizadevanja kakega ožjega kroga, deloma vzvišene ideje nekaterih izjemnih duhov v zgodovini človeštva.

Obsežnost in resničnost zrenja je odvisna od ostrine in širine čuta – najmodrejši brez čuta ni religiji nič bližje kot najneumnejši, ki ima pravi pogled. Vse se torej mora začeti s tem, da naredimo konec suženjstvu, v katerega je človekov čut ujet v svojstvu tistih vaj razuma, s katerimi se v ničemer ne izurimo, onih pojasnil, ki ničesar ne osvetljujejo, onih razčlenjevanj, ki ničesar ne razre-

šijo. To bo smoter, proti kateremu boste z združenimi močmi kaj kmalu delovali vsi. Z izboljšavami vzgoje je bilo tako kakor z vsemi tistimi revolucijami, ki se niso začele iz najvišjih načel: postopoma človeka zopet speljujejo nazaj v stari tek stvari, in le nekatere spremembe v vnanjem ohranjajo pomnjenje na dogodek, ki so ga na začetku imeli tako za čudežnega kakor tudi za velikega. Razumna in praktična vzgoja se le malo – in to malo ni niti v duhu niti v učinku – razlikuje od stare mehanične vzgoje. To Vam ni ušlo, ta vzgoja Vam je večidel že tako in tako odurna. Neka njena čistejša ideja pa se širi iz svetosti otroške dobe in iz večnosti neprekršljive svobodne izbire /Willkür/, na izraze katerih moramo čakati in prežati že pri razvijajočem se človeku. Kaj kmalu bodo te pregrade prebite, zročna sila bo zaposedla svoje celotno kraljestvo, odprl se bo sleherni organ in predmeti bodo lahko na vse načine prišli v dotik s človekom. S to neomejeno prostostjo čuta pa gre lahko zelo dobro v korak obmejenost in trdna smer dejavnosti. To je velika zahteva, s katero zdaj boljši med Vami stopate pred sodobnike in potomce. Utrujeni ste od tega, da morate gledati brezplodno enciklopedično hlastanje za tem in onim. Sami ste postali to, kar ste, le po poti tega samoomejevanja, in veste, da za samooblikovanje ni nobene druge poti. Zato torej terjate, naj sleherni skuša postati nekaj določnega in naj nekaj počne s stanovitnostjo in polno dušo. Resnice tega sveta ne more nihče uvideti bolje od onega, ki je že dozorel do omenjene občosti čuta. Ta mora namreč vedeti, da ne bi bilo danih nobenih predmetov, če ne bi bilo vse razločeno in zamejeno. Tako se tudi sam veselim teh Vaših prizadevanj, želel bi si, da bi se bila še bolj razcvetela. Religiji bodo namreč prišla ravno prav. Prav ta zamejitev moči, če je le tako, da skupaj z njo ni zamejen tudi čut, slednjemu toliko zanesljiveje utira pot k neskončnemu in zopet razpira

tako dolgo zaprto skupnostnost. Kdor je veliko uziral in mnogokaj pozna, potem pa se zmore odločiti, da bo nekaj posamičnega počel in to razvijal z vso silo in zavoljo njega samega, ta tega ne more drugače, kakor da tudi vse preostalo posamično razpozna kot nekaj, kar se mora početi in kar mora bivati zavoljo sebe samega, saj bi si sicer sam oporekal. In če bo potem tisto, kar je izbral, prignal tako visoko, kot more, se mu bo prav na vrhuncu te spolnitve še najmanj izmikalo to, da ta stvar ni prav nič, kolikor ne obstaja tudi preostalo. To na človeka čuta vsepovsod navaljujoče pripoznanje tujega in uničevanje lastnega, ta ob taistem času zahtevana ljubezen in prezir do vsega končnega in zamejenega nista mogoča brez neke motne slutnje univerzuma in zato morata nujno pripeljati do jasnejšega in določnejšega hrepenenja po neskončnem, po enem v vsem. Sleherni iz lastne zavesiti pozna tri različne usmerjenosti čuta, eno navznoter, k lastnemu jazu, drugo navzven, proti nedoločenemu zrenja sveta, in tretjo, ki združuje oboje, v tem ko čut, postavljen v nenehno nihanje med prvo in drugo usmerjenostjo, svoj mir najde le v brezpogojnem privzetju njunega najnotrišnjega poenotenja: to pa je usmerjenost k onemu v sebi dopolnjenemu, k umetnosti in njenim delom. Le ena od teh usmerjenosti je lahko prevladujoča težnja v enem človeku, od sleherne med njimi obstaja pot k religiji, slednja pa privzema svojsko podobo glede na različnost poti, po kateri je bila najdena.

Zrite sebe same z osredinjenim naponom, izločite vse, kar ni Vaš jaz, in tako nenehno nadaljujte z vedno bolj izostrenim čutom – in bolj ko boste izginevali sami sebi, toliko jasneje bo pred Vami stal univerzum, toliko veličastneje boste poplačani za grozo samoizničanja skozi občutenje neskončnega v sebi. Zazrite se zunaj sebe, v kateri koli del, kateri koli element sveta, in ga zajemite v njegovem celotnem bistvu, toda vsega tistega, kar ta je,

ne iščite le v njem samem, temveč v sebi, v tem in onem ter v vsem naokrog, vedno pogosteje ponavljajte svojo pot od te obodnice k središču, in to v vedno daljših odmikih od njega: tisto končno se vam bo kaj kmalu izgubilo, našli pa boste univerzum. Želel bi si, če ne bi bilo bogokletno želeti si nekaj, kar te presega, da bi lahko s prav tako jasnostjo uziral, kako umetnostni čut sam po sebi prehaja v religijo, kako se čud, kljub zmirjenosti, v katero jo potaplja sleherno posamično uživanje, vendarle čuti gnana k nadaljnjim korakom, ki lahko vodijo k univerzumu. Le zakaj so tisti, ki bi zmogli iti po tej poti, tako molčeče nature? Sam te poti ne poznam, to je moja najbolj izrazita zamejenost, vrzel, ki jo globoko čutim v svojem bitju, a jo tudi spoštljivo obravnavam. Zadovoljujem se s tem, da ne vidim, vendar – verujem: možnost tega mi je jasno pred očmi, le da mora to zame ostati skrivnost. Da, če je res, da obstajajo hitra spreobrnjenja, pobude, s katerimi v človeku, ki ne misli na nič manj kot na to, da se bo dvignil nad končno, v nekem momentu kakor po kaki neposredni notranji razsvetlitvi vznikne čut za univerzum ter ga prešine s svojo veličastnostjo, potem sem prepričan, da ta čudež lahko bolj kot kar koli drugega priredi prav pogled na velike in vzvišene umetnine, le da tega ne bom nikoli dojel. A ta moja vera je bolj obrnjena v prihodnost kot pa v preteklost ali sedanost.

Najti univerzum po poti najbolj umaknjenegega, abstraktnega samozrenja je bil posel pradavnega jutrovskega mysticizma, ki je z občudovanja vredno drznostjo neskončno veliko neposredno navezoval na neskončno majhno, vse pa je nahajal tik ob meji ničā. Vem, da slehernā religija, katere shematizem je bilo nebo ali pa organska narava, izhaja iz zrenja sveta. Mnogoboštveni Egipt je bil dolgo časa popolni varovalec tega načina čutenja, v katerem se – to se da vsaj slutiti – načistejše zrenje izvorno neskončnega in živega zmore preobrni-

ti v ponižno potrpežljivost, ki je tik ob najmračnejšem praznoverju in najbolj nesmiselni mitologiji. O kaki religiji umetnosti, ki bi obvladovala ljudstva in dobe, nikoli nisem ničesar slišal. Vem le to, da se čut za umetnost obema omenjenima vrstama religije nikoli ni približal, ne da bi ju obsul z novo lepoto in svetostjo in prijazno blažil njuno izvorno zamejenost. Tako so starejši grški modreci in pesniki religijo narave preobrazili v lepši in veselejši lik in tako je njihov božanski Platon najsvetejšo mistiko povzdignil na najvišji vrh božanskosti in človeškosti. Naj se poklonim meni nepoznani boginji*, da je tako skrbno in nesebično bdela nad njim in njegovo religijo. Občudujem najlepšo samopozabo v vsem, kar je v sveti gorečnosti rekel zoper njo, kot pravični kralj, ki ne prizanaša niti dobrosrčni materi, saj vse, kar je izrekel, velja le njenemu prostovoljnemu služenju nepopolni religiji narave. Zdaj ta ne služi nikakršni religiji, in vse je drugačno in slabše. Religija in umetnost sta druga ob drugi kot dve spoprijateljeni duši, katerih notranja sorodnost, naj jo slutita v enaki meri ali ne, jima je še nepoznana. Vedno imata na ustih prijazne besede in izlive srca, in ti se vedno znova vračajo, saj še vedno ne moreta najti pravega načina in poslednjega vzroka svojega snovanja in hrepenenja. Čakata nekega pobližnjega razodetja in, trpeč in vzdihujoč pod taisto pezo, vsaka izmed njiju vidi, kako trpita druga drugo, morda z notranjo naklonjenostjo in globokim občutjem, a vendar brez ljubezni. Bo ta skupni pritisk le pripeljal do srečnega trenutka njune združitve? Oziroma, če boste v to smelo zasekali v prid eni, ki Vam je tako dragocena, se bo ta zagotovo podvizala ter se z vsaj sestrsko zvestobo zavzela za drugo.

* Z (njemu), „nepoznano boginjo“ avtor meri na to, kar je malo prej zapisal o umetnosti in njeni zvezi z religijo. Op. prev.

Za zdaj pa, ne le da obe vrsti religije pogrešata pomoč umetnosti, tudi na sebi sta v slabšem stanju kot sicer. Oba vira zrenja neskončnega⁷ sta veličastno in razkošno tokovala v času, v katerem znanstveno tuhtanje brez pravih principov zaradi svoje preprostosti še ni škodilo čistosti čuta, četudi nobeden od njiju zase ni bil dovolj bogat, da bi lahko sam privedel na dan tisto najvišje. Zdaj ju zapovrh kalita izguba enostavnosti in kvarljivi vpliv umišljenega in napačnega uvidevanja. Kako naj ju očistimo, kako naj jima priskrbimo dovolj moči in polnosti, da zemeljskih tal ne bi oplajala le z efemernini proizvodi? Speljati ju skupaj in ju združiti v eni strugi, to je edino, kar lahko religijo po poti, ki jo ubiramo, privede do dopolnitve, to bi bil trenutek, iz poganjkov katerega bi v novem in veličastnejšem liku brž šla boljšim časom naproti. Vidite, cilj Vaših sedanjih skrajnih prizadevanj je obenem tudi vstajenje religije! Vaš trud je tisti, ki mora pripeljati do tega dogodka, in slavim Vas kot, četudi nenamerne, rešitelje in skrbnike religije. Ne umaknite se s svojega mesta in od svojega dela, dokler spoznanju ne boste odklenili tistega najnotrišnjega in v duhovniški ponižnosti odprli svetišča prave znanosti, kjer bo vsem, ki bodo pristopili, tudi sinovom religije, nadomeščeno vse, kar je zaradi polovične vednosti in prevzetnega šopirjenja postalo izgubljeno.

Morala v svoji krepostni nebeški lepoti, daleč od ljubosumja in despotske napihnjenosti, jim bo pri vhodu sama podala nebeško liro in magično zrcalo, zato da bi njeno resno, mirno izobličevanje /Bilden/ pospremili z božanskimi zveni in da bi ga skozi vso neskončnost ugledovali v neštetih likih, vedno taistega. Filozofija, ki človeka dvigne do pojma njegovega vzajemnega učinkovanja s svetom, ki ga uči samega sebe spoznavati ne

7 Tj. samozrenje in zrenje sveta. Op. prev.

le kot stvaritev, temveč hkrati kot stvariteljja, ne bo več dlje trpela, da bi pred njenimi očmi, ubožen in boren – zato ker je zgrešil svoj smoter – gineval oni, ki oko svojega duha stanovitno drži obrnjeno vase, zato da bi tam poiskal univerzum. Razrušena je strašna stena pregrade⁸, vse zunaj njega je namreč le neko drugo v njem, vse je odsvit njegovega duha, tako kakor je njegov duh odtis vsega. V tem odsvitu se lahko išče, ne da bi se izgubil ali izstopil iz samega sebe, nikoli se ne more izčrpati v samozrenju, saj je vse v njem. Fizika onega, ki se ozira krog sebe, zato da bi ugledal univerzum, z drznimi koraki postavlja v središče narave in ne trpi več tega, da bi se le-ta brezplodno raztresal in ostajal le pri posamičnih, majhnih potezah. Sledi le igri njenih sil vse v njihovo najskrivnejše okrožje, v katerem je vse, od nedostopnih shramb gibljive snovi pa do umetelne delavnice organskega življenja, njeno moč premerja od meja prostora, ki porojeva svetove, pa do središča lastnega jaza in – z njo povsod v večnem sporu – sebe nahaja v nerazločljivi poenotenosti z njo, sebe kot njeno najnotrišnje središče in obenem skrajno mejo. Videz se je razbežal in bistvo je izbojevano; njegov pogled je trden in njegov razgled jasen – vsepovsod, pod vsemi preoblekami spoznava taisto in ne zmiri se nikjer drugje kot v neskončnem in enem. Že vidim nekaj pomenljivih likov, kako se, posvečeni v te skrivnosti, vračajo iz svetlišča. Le še očistiti se morajo in okrasiti, da bi iz njega izstopili v duhovniški opravi.

Naj boginja še dolgo odlaša s svojo pripomočniško pojavitvijo, tudi za to nam naš čas prinaša veliko in bogato nadomestilo. Največja umetnina je tista, katere snov je človeštvo, ki ga neposredno oblikuje univerzum. Za to mora kaj kmalu vznikniti čut mnogim. Narava namreč

8 Prim. Pavlovo Pismo Efežanom, 2,14. Op. prev.

prav zdaj obličuje z drzno in krepko umetniškostjo, Vi pa boste postali kariatide, ko bodo v tempelj dobe postavljena nova uobličjenja /Gebilde/. Razlagajte tega umetnika z močjo in duhom, iz prejšnjih del razlagajte kasnejša in ta z onimi. Naj nas zaobjamejo preteklost, sedanost in prihodnost, neskončna galerija najvzvišenejših umetnin, večno pomnogoterjenih v tisočeri bleščečih ogledalih. Kot se spodobi onim, katerim so na razpolago svetovi, poplačajte zgodovino z bogato hvaležnostjo religije kot njene prve negovalke, in dopustite, da se prebudijo pravi in sveti priproševalci večne moči in modrosti. Glejte, kako sredi Vaših nasadov uspeva nebeško rastje, ne da bi Vi sami pri tem kar koli pomagali. Ne motite ga in ne ruvajte! Je dokazilo o dopadenju bogovom in o neminljivosti Vaše zaslužnosti, je namreč okras, ki jo krasi, in talisman, ki jo varuje.

ČETRTI GOVOR

O DRUŽNOSTNEM V RELIGIJI ALI O CERKVI IN DUHOVNIŠTVU

Oni med Vami, ki so na religijo vajeni gledati kot na bolezen čudi, imajo bržda tudi navado gojiti idejo, da je ta zlo, ki ga je mogoče zlahka trpeti, še več, morda ga je mogoče tudi ukrotiti, dokler se z njo sem ter tja ločeno ubadajo posamezniki, da pa bi ta splošna nevarnost narasla do konca in bi bilo vse izgubljeno, brž ko bi med več tovrstnimi nesrečniki obstajala vse preveč tesna skupnost. V prvem primeru lahko s smotrnim ravnanjem, tako rekoč z dieto, ki se bo uprla temu vnetju, in s svežim zrakom omilimo paroksizme, svojsko bolezensko snov pa, če je že ne docela premagamo, vsaj toliko razredčimo, da ni več nevarna. V drugem primeru pa moramo opustiti sleherni up na rešitev – zlo bo veliko bolj pustošilo in pospremili ga bodo nevarnejši simptomi, kolikor ga bo v slehernem posamezniku še bolj pospeševala in ostrila njegova prevelika bližina drugim. Potem jih bo le nekaj kaj kmalu zastrupilo celotno ozračje, našla se bodo tudi najbolj zdrava telesa, uničeni bodo vsi kanali, po katerih naj bi tekkel proces življenja, vse sokove bo razkrojilo in cele generacije in ljudstva bo nepovratno zajela enaka vročična blodnost.

Zato je Vaša gnevnost do cerkve, do sleherne ustanove, ki se ozira za posredovanjem religije, še vedno večja kot do religije same, zato so Vam duhovniki, kot oporniki in zares dejavni udi takih ustanov, najbolj osovraženi med ljudmi. A tudi tisti med Vami, ki imate o religiji nekolikanj blažje mnenje, saj je ta za Vas bolj nekakšno čudastvo kot pa razrvavanje čudi, prej nepomemben kakor

pa nevaren pojav, prav tako docela negativno pojmuje vse njene družnostne ustanove. Hlapčevsko žrtvovanje samolastnega in svobodnega, brezdušni mehanizem in prazni običaj, vse to so, tako menijo, neločljive posledice teh ustanov in domiselno delo tistih, ki si z neverjetnim uspehom kujejo dobiček iz stvari, ki so ali ničeve ali pa bi jih bil sposoben enako dobro opraviti vsakdo drug. Le kaj malo bi Vam razodel svoje srce glede tega, zame tako pomembnega predmeta, če si ne bi prizadeval, da Vas tudi v zvezi s tem skušam umestiti na pravilno gledišče.

Ni mi treba ponavljati, za koliko skaženih stremeljenj in žalostnih usod človeštva krivite religiozna združenja, saj se to razodeva v tisočeri izjavah tistih, ki med Vami veljajo največ. Prav tako se ne bi želel muditi s tem, da bi tem obdolžitvam posamič oporekal in to zlo prevalil nazaj na druge vzroke: raje ta celotni pojem podvrzimo drugačnemu motrenju in si ga – izhajajoč iz same sredice te zadeve – pridobimo na novo, ne da bi si belili glavo s tem, kaj od doslejšnjega je resnično in kaj nam v roke polaga izkušnja.

Če religija enkrat obstaja, potem mora nujno biti družnostna: to ni le v človekovi, temveč še prav posebno tudi v njeni naravi. Priznati si morate, da je nekaj skrajno protinaravnega, če želi človek tisto, kar je ustvaril in izdelal v sebi, vase tudi zapreti. V nenehnem, ne le praktičnem, temveč tudi intelektualnem vzajemnem učinkovanju, znotraj katerega je postavljen skupaj z drugimi svojega rodu, mora izraziti in posredovati vse, kar je v njem. In bolj silno, kot ga kaj vzgibava, kolikor bolj notrišnje to preveva njegovo bistvo, toliko močnejši je tudi gon po tem, da bi silo le-tega uzrl tudi zunaj sebe, na drugih, da bi se na ta način sam pri sebi legitimiral, da se mu ni pripetilo nič drugega kot le nekaj človeškega. Lahko vidite, da tu sploh ni govor o onem prizadevanju, s katerim skušamo druge pripodobiti sebi, niti o veri, da

je to, kar je v nas, neizogibno tudi za vse druge, temveč le o tem, da bi se ozavedeli razmerja posebnih dogodkov, ki so v zvezi z nami, do skupne narave. Najsamolastnejši predmet te želje je nespodbitno tisti, ob katerem se človek izvorno občuti kot trpen, torej so to zrenja in občutenja. Tu človeka nekaj sili k temu, da bi izvedel, ali v tem ni kake tuje in nevredne oblasti, kateri bi se moral izogniti.

Prav zato lahko vidimo, kako se človek že od otroštva ukvarja predvsem s podajanjem oz. posredovanjem zrenj in občutenj: prej bo v sebi pustil obmirovati svoje pojmovanje, o izvoru katerega se mu že tako ali tako ne more poroditi kak pomislek, kar pa prihaja v njegove čute, kar vzgibava njegova občutja – o tem želi imeti priče in soudeležence. Le kako naj bi potlej zase prihranjal prav učinkovanje univerzuma, ko pa se mu to kaže kot tisto najvišje in najbolj neubranljivo? Le kako naj bi v sebi hotel zadržati prav tisto, kar ga najsilneje poganja iz sebe samega in kar ne vtiskuje vanj nič drugega kot najbolj prav to, da sebe ne more spoznati le iz sebe samega? Ko se mu zjasni kak religiozni pogled oziroma ko njegovo dušo prešine kako pobožno občutenje, je njegovo prvo prizadevanje, da na ta predmet napoti tudi druge in da nihaje svoje čudi, če se le da, presadi še nanje. Če torej religiozni človek nujno spregovori, ker je v to gnan po svoji naravi, potem je prav ta narava tista, ki mu priskrbi tudi poslušalce. Pri nobeni drugi vrsti mišljenja in čutenja človek nima tako živega občutka o svoji popolni nezmožnosti, da bi njun predmet lahko kadar koli izčrpal, kot prav pri religiji. Njegov čut zanjo ne vznikne, dokler ne občuti tudi njene neskončnosti in svojih meja. Zaveda se, da lahko zaobseže le mali del religije. To, česar ne zmore neposredno doseči, pa bi rad zaznal vsaj po kakem tujem sredniku. Zato ga zanima njen sleherni izraz, in s tem ko išče svojo dopolnitev,

prisluhne slehernemu tonu, ki ga razpozna za njenega. Tako se organizira vzajemno posredovanje oz. podajanje /Mitteilung/, tako je za vsakogar enako neizogibno tako govorjenje kakor tudi poslušanje. Posredovanja religioznega pa ne gre iskati v knjigah, tako kakor, denimo, druge pojme in spoznanja. V tem mediju se izgubi vse preveč prvotnega vtisa, saj pogoltne vse, kar se ne prilega enoličnim znakom, v katerih naj bi ta zopet postal razviden. V njem vse potrebuje dvojen ali pa trikratni prikaz, s tem ko mora biti v znakih zopet prikazan tudi tisti, ki prvotno prikazuje, a vendar je učinek na celotnega človeka v svoji veliki enotnosti lahko prek tako pomnogoterjene refleksije samo slabo zaznamovan. Le tedaj, ko je religija pregnana iz družbe živih, mora svoje raznoliko življenje skrivati v mrtvih črkah.

Prav tako tega občevanja /Verkehr/ z najnotrišnjim človeku tudi ni mogoče izvesti v navadnem pogovoru. Veliko tistih, ki so polni dobre volje za religijo, Vam je očitalo, zakaj o vseh pomembnih predmetih govorite tako prijazno kramljaje, samo o tistih v zvezi z Bogom in božjih stvareh ne. Glede tega bi Vas rad vzel v bran, iz tega namreč ne govorita ne prezir ne ravnodušnost, temveč srečen in zelo pravilen instinkt. Kjer prebivata tudi veselje in smeh, kjer se mora resnoba sama popustljivo spajdašiti s šalo in domisljico, tam ne more biti prostora za tisto, kar morata skozinskoz obdajati sveti strah in spoštovanje. Religioznih pogledov, pobožnih občutij in resnih refleksij o tem drug drugemu tudi ne moremo navreči v drobtincah, tako kakor snov lahkotnega pogovora; kjer bi bil govor o svetih predmetih, bi bilo prej bogokletnost kot pa uglajenost, če bi na sleherni vprašanje imeli brž pripravljen odgovor, na sleherni nagovor pa repliko. V taki maniri lahkotne in hitre izmenjave primernih domisljic božanskih zadev ne moremo obravnavati – podajanje religije se mora goditi

v veličastnejšem slogu, iz tega pa mora nastati tudi drugačna družba, taka, ki je posvečena le njej.

Spodobi se, da za tisto najvišje, kar lahko jezik doseže, uporabimo tudi vso polnost in razkošje človeškega govora: ne kot da bi šlo za kak okras, brez katerega religija ne bi mogla shajati, temveč zategadelj, ker bi bilo nesveto in lahkomiselnost, ko ne bi pokazali, da je treba zbrati skupaj vse, da bi jo lahko podali v primerni silnosti in častivrednosti. Zato religije ni mogoče izrekati in podajati drugače kot govorniško, z vsem naponom in umetnostjo jezika, pri tem pa voljno sprejemati službo vseh umetnosti, ki lahko pomorejo tekočemu in gibkemu govoru. Zato se usta tistega, čigar srce je polno, ne odprejo drugače kot pred zborom, ob katerem lahko to, kar stopa predenj tako izvrstno opravljeno, razvije raznotere učinke.

Želel bi, da bi Vam zmožnel naslikati sliko o bogatem, razkošnem življenju v tem Božjem mestu¹, ko se zberejo njegovi meščani, sleherni med njimi poln lastne sile, ki jo želi izžarevati na prosto, in poln svete strasti, da bi dojel in si prisvojil vse, kar mu lahko ponudijo drugi. Če kdo stopi pred ostale, mu polnomočja za to ne dajeta služba ali dogovor, niti nista ponos ali ošabnost tista, ki bi mu za to vlivala predrznost: to je svobodni vzgib duha, občutenje najprisrčnejše enosti slehernega z vsemi in najpopolnejše enakosti, skupnostnega izničenja slehernega »najprej« in »nazadnje« in vsakega zemskega reda. Prednje stopi, da bi pred nje postavil svoje lastno zrenje, kot objekt za druge, jih popeljal v tisto okrožje religije, v katerem je doma, in svoja sveta občutenja vcepil vanje. Izreka univerzum, občestvo pa v svetem molčanju sledi njegovemu navdušenemu govoru. Bodisi da

1 Stadt Gottes, kar se navezuje tako na Avguštinovo Božje mesto (Civitas Dei) kot tudi na Apd 3,12: »Mesto mojega Boga, novi Jeruzalem«. Op. prev.

razgrinja kak zakrit čudež ali pa v preroški zanesljivosti prihodnost veže na sedanost, bodisi da z novimi zgledi utrjuje stare zaznave ali pa da ga njegova goreča domišljija v vzvišenih vizijah zanese v druge dele sveta in v neki drugi red stvari: vajeni čut občestva povsod spremlja njegovega, in ko se s svojih popotovanj skozi univerzum povrne nazaj vase, je njegovo srce, in srce slehernega, le skupno prizorišče taistega občutja.

Na to pa se mu potem odzove glasna izpoved ubranosti njegovega pogleda s tistim, kar je v njih. In tako se snujejo in slavijo sveti misteriji, ne le pomenljivi emblemi, temveč, če prav pogledamo, naravne naznake /*Andeutungen*/ neke čisto določene zavesti in določenega občutja. Gre tako rekoč za neki višji zbor, ki pozivajočemu glasu odgovarja v lastni vzvišeni govorici. Vendar ne le tako rekoč: tako kakor je vsak tovrstni govor glasba tudi brez speva in tonov, je tudi glasba med svetimi, ki postane govor tudi brez besed, najdoločnejši in najrazumljivejši izraz tistega najnotrišnjega. Muza harmonije, katere zaupno razmerje do religije še spada k misterijem, najrazkošnejša in najpopolnejša dela svojih najbolj posvečenih učencev religiji že od davna prinaša na njene oltarje. V svetih himnah in zborovskih pesmih, ki se jih le rahlo in begotno držijo besede pesnikov, je izdahnjeno to, česar določni govor ne zmore več zajeti. In tako se medsebojno podpirajo in izmenjujejo toni misli in toni občutenja, dokler ni vse nasičeno in polno svetega in neskončnega. To je medsebojni učinek religioznih ljudi, njihova naravna in večna povezanost. Ne zamerite jim, da jim je ta nebeška vez, najpopolnejši rezultat človeškega druženja /*Geselligkeit*/, ki ga le-to sploh lahko doseže le, če je z najvišjega gledišča razpoznano v svojem najnotrišnjem bistvu, če jim je torej ta vredna več kot Vaša zemška politična vez, ki je vendarle izsiljeno, minljivo in začasno delo.

Le kje je v vsem tem ono nasprotje med duhovniki in laiki, ki ga imate navado označevati kot vir tako mnovega zla? Zaslepil Vas je napačni videz: ne gre za razliko med osebami, temveč zgolj za razliko v stanju in opravilih. Vsakdo je duhovnik, s tem ko druge priteguje k sebi, na polje, katero si je še posebej naredil za svoje in na katerem se lahko predstavi kot virtuoz. In vsakdo je laik, v tem ko umetnosti in vodilu drugega sledi tja, koder je sam tujec v religiji. Tu ni one tiranske aristokracije, ki jo tako sovražno popisujete: ta združba je duhovniško ljudstvo, popolna republika, v kateri je vsakdo izmenično vodja in ljudstvo, v kateri sleherni v drugih sledi taisti sili, ki jo čuti tudi v sebi in s katero tudi sam vlada drugim. – Le kje je tu duh razdora in razcepov, v katerem Vi vidite neizogibno posledico vseh religioznih združenj? Sam ne vidim nič drugega kot to, da je vse eno in da se vse razlike, ki v religiji sami dejansko obstajajo, prav po tej družbenjski zvezi mehko stekajo druga v drugo. Sam sem Vas opozoril na različne stopnje v religioznosti, pokazal sem na dve vrsti religioznega čuta in različne smeri, v katerih si domišljija individualizira najvišji predmet religije. Mar menite, da morajo iz tega nujno nastati sekte, da to mora zavreti svobodno druženje v religiji? Če gledamo idealno, pač velja, da si vse, kar je postavljeno narazen in zajeto v različne razdelke, da si vse to mora biti tudi zoperstavljeno in da si mora nasprotovati. A rešite se tega – če zrete realno samo, se v njem vse steka skupaj. Seveda se bodo oni, ki so si v eni od teh točk najbolj podobni, tudi najmočneje privlačevali, ni pa potrebno, da bi zategadelj morali sestavljati ločeno celoto: stopnje te sorodnosti namreč neopazno rastejo in upadajo, in pri tako mnogih prehodih tudi med najbolj oddaljenimi elementi ni absolutnega odbijanja, nikakršne popolne ločenosti. Vzemite katero koli od teh tvarin, ki se kemično posamič oblikujejo: če jih s kakšno

mehansko operacijo ne boste nasilno osamili, nobena od njih ne bo samolasten individuum, njeni najvnanjši deli bodo hkrati sovpadali z drugimi, ki dejansko že pripadajo neki drugi tvarini. Če se tesneje povezujejo oni, ki stojijo na taisti nižji stopnji, pa jih je med njimi tudi nekaj, ki imajo slutnjo boljšega – in sleherni, ki je dejansko postavljen višje, prve razume bolje kot ti sami sebe, zaveda se namreč tiste točke združevanja, ki je tem zakrita. Če se združujejo oni, v katerih prevladuje ena vrsta čuta, jih bo vendarle nekaj takih, ki bodo razumeli obe vrsti čuta in obema pripadali. Tistega, v čigar naravi je, da univerzum personificira, v bistvenem, v snovi religije, vendarle sploh ni mogoče razločevati od onega, ki tega ne počenja. Nikoli ne bo primanjkovalo takih, ki se zmorejo z mislijo z lahkoto vživeti v nasprotno formo. Če je neomejena univerzalnost čuta prvi in izvorni pogoj religije, s tem pa samoumevno tudi njen najlepši in najzrelejši sad, potem lahko dobro vidite, da ni mogoče drugače, kot da – kolikor bolj napredujete v religiji, toliko bolj se vam mora celotni religiozni svet kazati kot nedeljiva celota: le v njegovih nižjih okrožjih morebiti lahko zaznate neki določeni gon po oddvajanju. Tisti najvišji in najbolj omikani pa vidijo vesplošno združenost, in prav s tem, ko jo vidijo, jo tudi ustanavljajo. V tem ko je sleherni sicer le v stiku z bližnjim, vendar pa ima bližnjega tudi na vse strani in v vse smeri, je dejansko neločljivo zvezan s celoto. Mistiki in fiziki v religiji, teisti in panteisti, tisti, ki so se dvignili do sistematičnega pogleda /Ansicht/ na univerzum, in tisti, ki še zrejo samo v njegove elemente ali pa v temni kaos, vsi morajo vendarle biti eno, ena vez jih zaobjema vse in lahko se jih loči le nasilno in po samovolji. Sleherni posamezna združitev je le tekoči, integrirajoči del celote, ki se v nedoločenih obrisih izgublja v njej in sebe tako tudi občuti.

Le kje je tu razvpita divja sla po spreobračanju v po-

samezne forme religije in kje tisto strašno geslo Ni zveličanja zunaj nas²? Tako kakor sem Vam družbo religioznih predstavil jaz in kakršna po svoji naravi tudi mora biti, je namenjena le vzajemnemu posredovanju oz. podajanju /Mitteilung/, obstaja le med takšnimi, ki religijo že posedujejo, kakršna koli ta že je: kako naj bi torej njeno delo moralo biti spreobračanje onih, ki so se za neko religijo že izrekli, oziroma novačenje in posvečevanje tistih, ki jim vse to še scela manjka? Religija družbe, povzeta skupaj, je celotna religija, neskončna, ki je ne more docela zaobjeti noben posameznik in do katere se torej tudi nikogar ne da izoblikovati /bilden/ in dvigniti. Če si je torej nekdo kak delež od tega, naj bo kakršen koli, že izbral, mar ne bi bilo nesmiselno postopanje, če bi mu družba hotela iztrgati tisto, kar je primerno njegovi naravi, saj pač mora sama v sebi zaobjemati tudi to in torej mora to obliko religije pač nekdo nujno posedovati? In čemu naj bi hotela vzgajati one, katerim je religija nasploh še tuja? Saj jim svoje svojine, neskončne celote, tudi sama ne more podati, torej, denimo, občega, nedoločenega, kar bi se morda pokazalo, če bi iskali to, na kar je na primer mogoče naleteti pri vseh njenih udih. Toda saj veste, da nasploh ne more biti prav nič dejansko dano in podano kot nekaj občega in nedoločenega, temveč le kot nekaj posamičnega in v vseskozi določenem liku, saj sicer ne bi bilo nekaj, temveč prav zares nič. Pri tem podjetju bi torej družbi umanjalo sleherno merilo in sleherno pravilo. In le kako naj bi sploh prišla na to, da bi hotela iti preko sebe same, ko pa potreba, iz katere je nastala, načelo religiozne družnosti, ne napoteva k prav ničemur podobnemu. Kar se tovrstnega v religiji dogaja, je vedno privatno početje posameznikov samih zase.

- 2 Namig na izrek sv. Ciprijana (škofa v Kartagini v letih 248–58) *Extra ecclesiam nulla salus*. Op. prev.

Ko se je kdo prisiljen iz kroga religiozne združenosti, kjer mu zrenje univerzuma omogoča najbolj vzvišeno uživanje, njegov duh, ki ga prežemajo sveta občutenja, pa lebdi na najvišjem vrhu življenja, umakniti v nižja okrožja življenja, je njegova tolažba v tem, da bo lahko vse, s čimer se mora ukvarjati tu, hkrati navezoval na tisto, kar za njegovo čud venomer ostaja tisto najvišje. Ko tako sestopi med one, ki se omejujejo na katero koli že zemsko stremljenje in početje, zlahka verjame – in to mu le oprostimo –, da je bil iz občevanja z bogovi in muzami prestavljen med rod barbarov. Počuti se kot oskrbnik religije med nevernimi, kot misijonar med divjaki, in kot novi Orfej upa, da bo marsikaterega med njimi pridobil z nebeškimi zvoki, med njimi pa se predstavlja v duhovniški podobi, jasno in svetlo izražajoč svoj višji smisel v vseh dejanjih in v svojem celotnem bitju. Če ta vtis svetega in božanskega potem vzbudi kaj podobnega, kako rad potem neguje prve slutnje religije v kaki novi čudi, saj je to lep dokaz uspevanja tega vtisa tudi v tujem in surovem podnebjju. S kakšnim zmagoslavjem povleče novinca s seboj k vzvišeni združbi! Ta vnema pri širjenju religije je le pobožno hrepenenje tujca po svoji domovini, prizadevanje, da bi svojo domovino popeljal s seboj in njene zakone in običaje, njeno višje, lepše življenje uziral vsepovsod, domovina, sama v sebi blažena in sebi dovolj popolna, pa tudi tega stremljenja ne pozna.

Po vsem tem boste morda dejali, da sem z Vami po vsem videzu docela enoten. Cerkev sem konstruiral iz pojma njenega smotra in s tem, ko sem ji odrekel vse tiste lastnosti, ki jo označujejo danes, sem torej njeno zdajšnjo obliko prav tako pograjal kot Vi sami. A zagotavljam Vam, da nisem govoril o tem, kar naj bi bilo, temveč o tem, kar je, razen če želite zanikati, da je nekaj dejanskega že ono, za kar je le omejenost prostora ovira, da se ne prikaže tudi bolj grobemu pogledu. Resnična

cerkev je dejansko vedno bila takšna in je takšna še naprej, če pa je takšne ne vidite, potem je krivda za to pravzaprav na Vas in na nekem dokaj očitnem napačnem razumevanju. Prosim Vas, pomislite samo na to, da nisem govoril – če naj si pomagam z nekim starim, vendar zelo smiselno bogatim izrazom – o cerkvi spora, temveč o zmagoslavni cerkvi, ne o tisti, ki se še bojuje zoper vse ovire religiozne omike, ki ji jih na pot postavljata doba in stanje človeštva, temveč o tisti, ki je že preseгла vse, kar ji nasprotuje, in se vzpostavila sama.

Predstavil sem Vam družbo ljudi, ki so se svoje religije ozavedeli in katerim je religiozni pogled na življenje postal eden od prevladujočih. In ker upam, da sem Vas prepričal, da to morajo biti ljudje z nekaj omike in z veliko moči in da more takih torej vedno biti le zelo malo, njihove združitve seveda ne smete iskati tam, kjer se v velikih svetiščih zbirajo mnoge stotnije, njihova pesem pa že od daleč pretresa Vaše uho: tako blizu drug ob drugem si ljudje te vrste, to dobro veste, ne stojijo. Morda je kaj podobnega, zbranega skupaj na določenem prostoru, mogoče najti le v posameznih, iz velike cerkve tako rekoč izdvojenih skupnostih: zagotovo pa velja, da vsi zares religiozni ljudje – kolikor jih je kadar koli bilo – s seboj ne nosijo le vere, temveč tudi živo občutenje takšnega združenja, da so v njem dejansko živeli in da so vsi ti znali to, kar običajno imenujemo cerkev, zelo dobro ceniti po njegovi vrednosti, to se pravi, ne prav posebno visoko.

Ta velika zveza, na katero se pravzaprav nanašajo Vaše hude obtožbe, je namreč daleč od tega, da bi bila družba religioznih ljudi, prej je združenje takšnih, ki religijo šele iščejo. Zato se mi zdi zelo naravno, da je ta prvi nasprotna v skoraj vseh sestavinah. Da bi Vam to predstavil prav tako jasno, kakor je meni, bom na žalost moral sestopiti k vrsti zemskih, svetnih stvari in se pre-

viti skozi labirint najbolj čudnih zablod – tega ne delam brez odpora, vendar naj bo, zategadelj, da bi se morali z menoj kljub vsemu strinjati. Morda Vas bo glede mojega mnenja v bistvenem prepričala že popolnoma različna forma druženskosti, če bom Vašo pozornost napeljal nanjo. Upam, da se, izhajajoč iz poprej rečenega, z menoj strinjate glede tega, da je v pravem religioznem druženju vsaka komunikacija obojestranska, da je načelo, ki nas naganja k izražanju lastnega, tesno sorodno tistemu, kar nas naredi nagnjene do navezovanja na tuje, tako da sta tu učinek in protiučinek kar najbolj nerazločljivo medsebojno zvezana. Tu pa, nasprotno, brž naletite na vseskozi drugačno formo: vsi hočejo le sprejemati in le eden je tu za to, da naj bi dajal; popolnoma trpno puščajo, da se nanje na en sam način vpliva skozi vse organe, sami pa pri tem kvečjemu pomagajo od znotraj – kolikor imajo nad seboj oblast –, ne da bi pri tem sploh le pomislili na to, da bi sami učinkovali na druge. Mar to ne kaže dovolj jasno, da mora biti tudi načelo njihovega druženja povsem drugačno? V zvezi z njimi pač ne moremo govoriti o tem, da samo želijo dopolniti svojo religijo z religijo drugih. Če bi namreč v njih katera religija tudi dejansko bila, bi se ta pač – ker je tako v njeni naravi – na kakršen koli že način dokazovala z učinkovanjem na druge. Ti pa se ne odzivajo, ker niso zmožni nobenega odziva, nobenega odziva pa niso zmožni le zato, ker v njih ni nobene religije. Če smem uporabiti prisposodbo iz znanosti, od katere si v zadevah religije najraje sposojam, potem bi rekel, da so negativno religiozni in da zdaj v velikih gručah tiščijo k tistim redkim točkam, na katerih slutijo pozitivni princip religije, zato da bi se z njim združili. Ko tega enkrat sprejmejo vase, pa jim zopet primanjkuje kapacitete, da bi ta novi produkt zadržali. Pretanjena snov, ki lahko tako rekoč le obdaja njihovo ozračje, se jim izmuzne, tako da z nekakšnim občutkom praznine gredo zopet za

trenutek dlje, dokler se ponovno negativno ne napolnijo. To je, v nekaj besedah, zgodba njihovega religioznega življenja in značaj njihovega religioznega nagnjenja, ki je v le-to vtakano. Ne religija, temveč le nekaj čuta zanjo in mučno stremljenje – ki je na klavrn način brez haska –, da bi prišli do nje same, to je vse, kar lahko priznamo tudi najboljšim med njimi, tistim, ki to počnejo z duhom in gorečnostjo. V teku njihovega zasebnega in javnega, državljanskega življenja, na katerega velikem prizorišču nastopajo kot gledalci njegovih dogodkov, se seveda dogodi marsikaj takega, kar mora aficirati tudi skromni delež religioznega čuta, a ostaja le motna slutnja, šibak vtisk v vse premehko tvarino, katere obrisi se brž raztečejo v nedoločnost. Valovi praktičnega življenja to vse kaj hitro odplavijo v najbolj zakotno okrožje spomina, pa še tam ga brž povsem zasujejo svetne reči. Toda iz pogostejše ponovitve tega majhnega dražljaja nazadnje kljub temu nastane potreba: motna pojava v čudi, ki se venomer povrača, želi na koncu le biti zjasnjena. Seveda, bi morali pomisliti, najboljše sredstvo za to bi bilo, da bi si vzeli trud in tisto, kar nanje učinkuje, sproščeno in natančno premotrili. Toda tu učinkuje univerzum, v njem pa so med drugim pač tudi vse tiste posamične stvari, na katere morajo misliti in s katerimi imajo opraviti v drugih predelih svojega življenja. Njihov čut se bo iz stare navade nehote usmeril nanje in tisto vzvišeno in neskončno se bo v njihovih očeh zopet razdrobilo v čisto posamičnost in malenkostnost. To čutijo, zato samim sebi ne zaupajo in iščejo tujo pomoč. V zrcalu tujega prikaza bi radi uzrli to, kar bi sami v neposredni zaznavi zgolj uničili.

Tako iščejo religijo: nazadnje pa vse to stremljenje napak razumejo. Če so namreč izjave kakega religioznega človeka prebudile vse omenjene spomine in če od njih družno aficirani odhajajo z nekim močnejšim vtisom,

potem menijo, da je njihova potreba potešena, nakazovanju narave naj bi bilo zadoščeno in zdaj imajo v sebi religijo samo. A ta je do njih – prav toliko kot poprej, le da v še večji meri – pač prišla le kot bežna pojava od zunaj. Tej prevari so venomer podvrženi, saj o pravi in živi religiji ne posedujejo ne pojma ne zrenja, in zato – zaman upajoč, da bodo nazadnje prišli do pravega pojma – tisočkrat ponavljajo isto opravilo in venomer ostajajo tam, kjer so, in to, kar so bili. Če bi dospeli dlje od tega, potem bi jim bila religija po tej poti vsajena samodejno in živo in brž bi zapustili tisto religijo, katere enostranskost in trpnost njihovemu stanju hitro ne bi več ustrezali, saj tudi ne bi bili več vzdržni. Zgodilo bi se vsaj to, da bi si ob njej poiskali kak drug krog, v katerem bi se njihova religija lahko tudi dejavno kazala in delovala navzven, to pa bi moralo kaj kmalu postati njihovo poglobljeno delo in njihova izključna ljubezen. In tako so ljudje do cerkve tudi zares toliko bolj ravnodušni, kolikor bolj napredujejo v religiji, najpobožnejši med njimi pa se ponosno in hladno izločijo iz nje. Dejansko, nič ne more biti bolj jasnega: v tej zvezi si le zato, ker nimaš religije, v njej vztrajaš le tako dolgo, dokler nimaš nobene religije.

Prav to pa se kaže tudi v načinu njihove obravnave religije. Tudi če bi namreč postavili, da bi bila med resnično religioznimi ljudmi možna enosmerna komunikacija ter stanje prostovoljne trpnosti in povnanjenosti /Entaeussserung/, bi v njihovem skupnem početju za povrh vseskozi vladala kar največja sprevrnjenost in nepoznavanje zadeve. Če bi se na religijo razumeli, potem bi jim bila poglobljena stvar pač to, da bi jim oni, ki so si ga postavili za organ religije, podajal svoja najjasnejša in najbolj individualna zrenja in občutja; vendar pa tega nočejo, temveč izrazom njegove individualnosti na vse strani postavljajo meje in hrepenijo po tem, da bi

jim osvetlil predvsem pojme, mnenja in učne obrazce, skratka, namesto dejanskih sestavin religije le njihove abstrakcije. Če bi se razumeli na religijo, bi iz lastnega občutenja vedeli, da tista simbolna dejanja, za katera sem dejal, da so za pravo religiozno družnost bistvena, po svoji naravi ne morejo biti nič drugega kot znamenje enakosti rezultata, ki privira na dan v vseh, naznaka vrnitve k skupnemu središču: nič drugega kot polnoglasna sklepna zborovska pesem, ki se oglasi po vsem tistem, kar so na čist in umetelen način podajali posamezniki. A o tem ne vedo nič, zanje so ta dejanja nekaj, kar obstaja za sebe in kar zavzema poseben čas. Le kaj drugega izhaja iz tega kot to, da njihovo skupno početje na sebi nima prav nič značilnosti vzvišenega in svobodnega navdušenja, ki je religiji vseskozi lastno, temveč je le nekakšen šomoštrski, mehanski stvor, to pa spet ne napotuje na nič drugega kot na to, da bi religijo želeli najprej prejemati od zunaj. To želijo poskušati na vse načine. Zato tako visijo na mrtvih pojmih, na rezultatih refleksije o religiji in te željno vsrkavajo, v upanju, da bodo ti v njih opravili vzvratno pot svoje dejanske geneze in se zopet preobrazili v živa zrenja in občutenja, iz katerih so bili prvotno izpeljani. Zato simbolna dejanja, ki so v religiozni komunikaciji pravzaprav tisto zadnje, potrebujejo kot dražila, da bi vzbudili tisto, kar mora tem v resnici predhajati.

Če sem o tem večjem in veliko dlje razširjenem združevanju, primerjajoč ga z onim izvrstnejšim, ki je po moji ideji edino prava cerkev, če sem o prvem govoril le zelo podcenjevalno, kot o nečem preprostem in nizkem, to seveda temelji v naravi stvari, in tega svojemu čutu nisem mogel prikrivati: svečano pa zavračam sleherni sum, ki bi ga Vi pač lahko gojili, češ da pritrjujem vedno bolj vesplošnim željam po tem, da bi to ustanovo docela razdejali. Ne, četudi bo prava cerkev pač vedno

odprta le onim, ki religijo že posedujejo, pa mora vendarle obstajati nekakšno vezivo med njimi in onimi, ki religijo še iščejo, in to naj bo prav omenjena ustanova, saj mora po svoji naravi svoje vodnike in duhovnike vedno jemati iz prve. Naj bo prav religija edina izmed vseh človekovih zadev, v kateri naj ne bo nikakršnih ustanov, namenjenih tistim, ki se učijo in uvajajo? Seveda pa bi morala biti ta ustanova v celoti ukrojena drugače in njeno razmerje do prave cerkve bi moralo dobiti povsem drug videz. O tem mi ni dopuščeno molčati. Te želje in izgledi vse preveč tesno sovpadajo z naravo religiozne družnosti, boljše stanje stvari, ki si ga zamišljam, pa tako služi njenemu poveličanju, da svojih domnev ne smem tiščati vase. S tem ko smo med obe postavili rezko ločnico, smo pridobili vsaj to, da lahko zelo mirno in složno skupaj razmislimo o vseh zlorabah, ki vladajo v cerkveni družbi, in o vzrokih zanje. Priznati namreč morate, da moramo religijo – saj sama ni proizvedla take cerkve – že vnaprej oprostiti vsake krivde za sleherno nesrečo, ki naj bi jo ta zakrivila, in za zavrženo stanje, v katerem naj bi ta bila, in to tako docela oprostiti, da ji ne moremo očitati niti tega, da bi se v kaj takšnega lahko izrodila: nemogoče je namreč, da bi se bila lahko izrodila tam, kjer je sploh še ni. Priznavam, da v tej družbi obstaja kvarljivi sektaški duh, in da mora nujno obstajati. Kjer se religiozna mnenja uporabljajo tako rekoč kot metoda zato, da bi dospeli do religije, tam jih je seveda treba spraviti v določeno celoto: metoda namreč mora biti vseskozi določena in končna. Kjer religijo privzemamo kot nekaj, kar je lahko dano le od zunaj, glede na avtoriteto podajalca, se mora na slehernega drugače mislečega gledati kot na kazivca mirnega in zanesljivega napredovanja, saj to avtoriteto slabi že s svojim golim bivanjem in z njim povezanimi zahtevami.

Priznavam celo to, da je bil ta duh v starem mnogo-

boštvu, ko celota religije ni bila sama po sebi zaobjeta v eno in ko se je voljno ponujala sleherni delitvi in razločevanju, veliko milejši in humanejši in da je svojo celotno moč organiziral in razvil šele zdaj, v sicer boljših časih sistematične religije. Kjer namreč vsakdo meni, da poseduje celoten sistem in še njegovo središče za povrh, tam mora biti vrednost, ki jo polagamo v vsakega posameznika, neprimerno večja. Oboje priznavam, toda pripomnili boste, da prvo nikakor ne more služiti kot očitke religiji, drugo pa ne more biti dokaz zoper to, da pogled na univerzum kot na sistem ne bi bil najvišja stopnja religije. Strinjam se s tem, da se v tej družbi več da na razumevanje oziroma verovanje ter na delovanje in izvajanje običajev kot pa na zrenje in občutenje, zato se ta družba, naj je njen nauk še tako prosvetljen, venomer približuje mejam praznoverja in se obeša na kako mitologijo – toda strinjali se boste: zaradi tega je le toliko bolj daleč od sleherne prave religije. Priznavam, da omenjene zveze ne more biti brez nenehne razlike med duhovniki in laiki; kdor izmed teh namreč pride do tega, da je lahko sam duhovnik, to pomeni, da ima v sebi pravo religijo, ta nikakor ne more ostati laik in se še dlje nositi tako, kot da je ne bi imel. Prej bi bil svoboden in zavezan temu, da to družbo zapusti in poišče resnično cerkev: toda zagotovo obvelja, da ta razločitev z vsem, kar ima na sebi nečastnega, in z vsemi posledicami, ki bi ji lahko bile lastne, ne izvira iz religije, temveč je sama nekaj docela nereligioznega.

Prav tu pa znova zaslišim Vaš ugovor, za katerega se dozdeva, da bi vse te očitke lahko ponovno prevalil na pleča religije. Spomnili me boste na to, da sem sam rekel, kako mora velika cerkvena družba, mislim na ono ustanovo za vajence v religiji, da mora ta po naravi stvari svoje vodnike, duhovnike, jemati le izmed članov prave cerkve, saj njej sami resničnega principa religije primanj-

kuje. Če je tako, boste rekli, le kako naj virtuozi religije tu, kjer imajo vladati, kjer vse posluša njihov glas in kjer morajo sami poslušati le glas religije, trpijo, da, še več kot trpijo – le komu se pač ima cerkev zahvaliti za vso svojo ureditev, če ne duhovnikom? – tako mnogo tega, kar naj bi bilo duhu religije scela nasprotno? Oziroma, če ni tako, kot naj bi bilo, če so si morda pustili iztrgati upravljanje te svoje hčerinske družbe, kje je potem visoki duh, ki ga upravičeno iščemo pri njih, zakaj so to svojo pomembno provinco upravljali tako slabo, le zakaj so trpeli, da so nižje strasti naredile za talca človeštva ono, kar bi v rokah religije ostalo blagoslov? In to oni, katerim bi moralo biti vodenje tistih, ki so tako zelo potrebni njihove vsestranske pomoči – kot si sam potrdil –, najbolj veselo in najsvetejše opravilo.

Seveda na žalost ni tako, kot sem zatrjeval, da naj bi bilo. Le kdo sploh hoče reči, da vsi tisti, oziroma da le večji del le-teh, oziroma, potem ko je prišlo do takšnih delitev in podrejanj, da so vsaj prvi in najodličnejši med tistimi, ki so vladali veliki cerkveni družbi, bili virtuozi religije oziroma vsaj udje resnične cerkve? Prosim Vas le to, da tega, kar moram reči v njihovo opravičilo, ne bi jemali za zvijačno retorzijo. Ko se izrekate zoper religijo, to navadno počnete v imenu filozofije; ko cerkvi pripravljate očitke, pa govorite v imenu države: politične umetnike vseh časov želite zagovarjati, češ da je zaradi vtikanja cerkve njihova umetnina zadobila toliko nepopolnih in nespametnih mest. Če bom zdaj jaz, ki govorim v imenu virtuofov religije in zanje, krivdo za to, da svojega posla niso opravljali uspešneje, prisodil državi in državniški večini, mar me ne boste osumili omenjene zvijače? Kljub vsemu pa upam, da mi ne boste mogli odreči, da imam prav, če boste prisluhnili mojemu razmisleku o dejanskem nastanku vsega tega zla.

Sleherni novi nauk in razodetje, sleherni pogled na univerzum, ki vzbudi čut zanj na tisti strani, s katere univerzum doslej še ni bil zajet, za religijo pridobi tudi nekaj čudi, za katere je bila prav ta točka edina, prek katere so bile lahko uvedene v ta novi in neskončni svet. Večini prav to zrenje seveda povsem naravno ostane središčna točka religije, okrog svojega mojstra izoblikujejo lastno šolo, oddvojeni delec resnične in obče cerkve, ki šele tiho in počasi sega proti duhovni združitvi s to veliko celoto. A še preden do tega pride, jih običajno – potem ko nova občutja najprej prežamejo in zasičijo njihovo celotno čud – silovito zagradi potreba po tem, da bi to, kar je v njih, izrazili, zato da jih ne bi použil notranji ogenj. Tako sleherni – kjer in kakor le more – oznanja novo odrešenje, ki je vzniknilo v njem. Od slehernega predmeta najde prehod k na novo odkritemu neskončnemu, sleherni govor se preobrazi v zaris njihovega posebnega religioznega pogleda, sleherni nasvet, sleherna želja, sleherna prijazna beseda pa v navdušeno slavljenje edine poti, ki jo poznajo do templja religije. Kdor ve, kako religija učinkuje, temu se zdi naravno, da vsi ti govorijo, saj se bojijo, da jih bodo v tem prehiteli kamni.³ Kdor pa ve, kako učinkuje tak novi entuziazem, temu se bo zdelo naravno, da ta živi ogenj začena silovito segati krog sebe, da nekatere použije, mnoge ogreje, tisočim pa posreduje napačen, površen sij notranjega žarenja. In prav ti tisoči so skvarilo /Verderben/. Mladostni ogenj novih svetih tudi nje jemlje za svoje resnične brate. »Le kaj naj bi bilo ovira za to,« vse prehitro izustijo, »da tudi ti ne bi prejeli Svetega Duha.« Ti se tudi sami zavzamejo za to in v veselem triumfu se pustijo vpeljati v okrilje pobožne družbe. Ko pa je opojnost prvega navdušenja mimo, ko

3 Prim. Lk 19,40: »Odgovoril jim je: ‚Povem vam, če ti umolknejo, bodo kamni vpili.‘«

žareča povrhnjica dogori, se izkaže, da stanja, v katerem so drugi, ne morejo zdržati in ga deliti z njimi. Oni prvi pa se sočutno spustijo k njim in se odrečejo svojemu lastnemu višjemu in bolj notrišnjemu uživanju, zato da bi jim zopet pomagali. In tako vse zadobi nepopolno podobo. Na ta način se brez zunanjih vzrokov zaradi vsem človeškim stvarjem skupne skvarjenosti in ustrezno večnemu redu, po katerem ta skvarjenost najprej zagrabí prav najbolj goreče in najbolj vzgibano življenje, na ta način se okrog slehernega posameznega drobca resnične cerkve, ki izolirano nastaja kje v svetu, izoblikuje napačna in izrojena cerkev, in to ne ločeno od prvega, temveč v njem in z njim. Tako se je godilo v vseh časih, med vsemi ljudstvi in v sleherni posebni religiji. Če pa vse to stanje mirno prepustimo njemu samemu, nikakor ni mogoče, da bi kjer koli trajalo dlje časa. Vlijte snovi različne teže in gostote, med katerimi je le malo medsebojne notranje privlačnosti, v eno posodo. Tudi če jih kar najbolj pretrese, tako da se vse zdi eno, boste videli, kako se bo vse – če boste mešanico le pustili stati na miru – polagoma zopet razločilo in kako se bo enakemu pridružilo le enako. Tako bi se godilo tudi tu, saj je to naravni tek stvari. Resnična cerkev bi se tiho zopet izločila, zato da bi lahko užila bolj zaupno in višje druženje, katerega drugi niso bili zmožni. Medsebojna vez slednjih bi se potem tako rekoč razpustila in njihova naravna pasivnost bi morala čakati na kaj vnanjega, da bi to določilo, kaj naj iz njih nastane. Toda oni prvi jih ne bi zapustili: le kdo razen teh pa bi še imel najmanjši interes za to, da se zavzame zanje, le kako vabo naj bi njihovo stanje ponujalo nameram drugih ljudi? Le kaj bi lahko z njimi pridobili oziroma kakšno slavo bi lahko z njimi dosegli? Nemoteno bi torej ostalo v posesti udov resnične cerkve to, da bi med slednjimi, v novi in bolj primerni podobi, zopet nastopili svojo duhovniško službo. Sleherni bi krog sebe

zbral one, ki najbolj razumejo prav njega, na katere je s svojim načinom lahko kar najbolj vplival, in namesto neznanske zveze, nad katere bivanjem zdaj vzdihujete, bi nastala velika množica manjših in bolj nedoločenih združb, v katerih bi se ljudje na vse vrste načinov zdaj tu zdaj tam poskušali glede religije, njihovo zadrževanje v teh združbah pa bi bilo le prehodno stanje, pripravljeno za tistega, v katerem bi se vzbudil čut za religijo, in odločilno za onega, ki bi se čutil nezmožnega, da bi ga to kakor koli zajelo. O, zlati vek religije, le kdaj bodo prevrati in prekucije človeških stvari umetno pripeljali do tebe, potem ko smo te po enostavnejši poti narave zgrešili! Blagor onim, ki bodo tedaj poklicani! Bogovi so jim milostni in bogat blagoslov bo nasledil njihova prizadevanja, da na poti svojega poslanstva pomagajo začetnikom, negodnim pa ravnajo pot do templja Večnega, prizadevanja, ki nam, današnjim, v neugodnih okoliščinah prinašajo tako pičel sad.

Prav gotovo gre za nesveto željo, vendar se ji skorajda ne morem odreči. Da bi vsem glavarjem države, vsem virtuozom in veščakom politike za vedno ostala tuja tudi najdaljnješa slutnja religije! Da le ne bi koga med njimi zagrabila silnost onega nalezljivega navdušenja, saj svoje individualnosti pač ne znajo ločiti od svojega poklica in svoje javne narave! To je namreč za nas postalo vir vse skvarjenosti. Le zakaj so morali malenkostno nečimrnost in nenavadno prevzetnost, da so prednosti, ki bi jih lahko podelili drugim, nekaj pomembnega vsepovsod in brez razlike, prinašati s seboj v zbor svetih? In le zakaj so morali strahospoštovanje pred služabniki svetišča od tam prinašati nazaj v svoje palače in sodne sobane? Prav imate, ko si želite, da se obšiv duhovniškega oblačila nikoli ne bi dotaknil tal kraljeve sobane: toda samo zaželimo si, da njegov škrlat nikoli ne bi poljubil prahu na oltarju – če se namreč ne bi zgodilo slednje, tudi do

prvega ne bi moglo priti. Še več, da v tempelj nikoli ne bi spustili nobenega kneza, dokler ta pred vrati ne bi odložil najlepšega kraljevskega okrasja, razkošnega roga obilja vseh svojih ugodnosti in znamenj časti! A ti so ga jemali s seboj, domišljali so si, da lahko enostavno visokost nebeške zgradbe okrasijo z nepovezanimi capami svojega zemskega visočanstva in namesto posvečenega srca so v njem kot zaobljubna darila Najvišjemu pustili svetne darove.

Kadar koli kak knez cerkev razglasi za korporacijo, za skupnost s predpravnicami, za ugledno pravno osebo v meščanskem svetu – in to se nikoli ni dogodilo drugače, kot da je tedaj že nastopilo ono nesrečno stanje, ko sta bili družba verujočih in družba željnih vere, resnično in nepravdo, ki bi se kaj hitro za vedno razločili, ko je bilo to oboje že medsebojno pomešano, saj pred tem nobena religiozna združba ni bila dovolj velika, da bi vzbudila pozornost vladarja – kadar koli se kak knez, Vam pravim, pusti napeljati na to najnevarnejše in najbolj kvarno vseh dejanj, je nepreklicno sklenjeno in uvedeno uničenje te cerkve. Tak ustanovitveni akt politične eksistence na religiozno združbo deluje kot strašna meduzina glava: vse okamni, brž ko vznikne. Vse, kar si je nesopripadno, kar je bilo med seboj sprevito le za trenutek, je zdaj neločljivo priklenjeno eno na drugo; vse naključno, kar bi zlahka bilo zavrženo, je zdaj za vedno utrjeno; oblačilo je skupaj s telesom iz enega kosa in sleherna njegova neprimerna guba je zdaj tu za celo večnost. Zdaj se obsežnejše in nepravde združbe ne da več ločiti od one višje in manjše, kakor bi to vendarle moralo biti: te družbe se ne da več ne deliti ne razpustiti, spremeniti ne more več niti svoje forme niti členov svoje vere; njeni uvidi, njeni običaji, vse je obsojeno na to, da skrepeni v stanju, v katerem se pravkar nahaja. A to še ni vse: udje prave cerkve, ki so vključeni v sredo druge, so odslej nasilno tako rekoč

izključeni od sleherne udeležbe pri njenem vladanju in nimajo moči, da bi zanjo naredili vsaj malo tistega, kar bi še lahko bilo postorjeno. Zdaj je namreč treba upravljati več, kot bi ti to hoteli in zmogli: zdaj je treba urejati in oskrbovati svetne reči, in četudi se v svojih privatnih in državljanskih zadevah trenutno na to tudi razumejo, pa jih vendarle ne morejo obravnavati kot zadevo svoje duhovniške službe. To je protislovje, ki jim ne gre v glavo in s katerim se ne morejo nikoli spraviti; ne gre namreč skupaj z njihovim visokim in čistim pojmom religije in religiozne družbenosti. Ne v zvezi z resnično cerkvijo, ki ji pripadajo, ne v povezavi z ono večjo družbo, ki naj bi jo vodili, ne morejo doumeti, kaj le naj bi počeli s hišami in njivami, ki so jih pridobili, ter z bogastvi, ki bi jih lahko posedovali, in kaj naj bi to pripomoglo k njihovemu smotru. To protinaravno stanje jih je spravilo s tira in jih zmedlo.

In če ta zgoda hkrati primami vse tiste, ki bi sicer vedno ostajali zunaj cerkve, če zdaj interes vseh ponosnih, častiželjnih, pohlepkih in kovarskih postane to, da se vdrenjajo v cerkev, v skupnosti katere bi sicer občutili le najbolj trpko dolgočasje, če zdaj ti začnejo hliniti udeležnost v svetih rečeh in izvedenost v njih, zato da bi iz tega potegnili svetno plačilo, le kako naj jim oni prvi ne bi podlegli? Kaj torej nosi krivdo za to, da mesto virtuozov svetosti zavzemajo nečastni ljudje in da se pod njihovim pregledništvom v cerkev sme vtihotapljati in se v njej ugnezdevati vse tisto, kar je duhu religije kar najbolj nasprotno? Le kdo drug kakor država s svojim slabo razumljenim velikodušjem. A ta je tudi na bolj neposreden način vzrok za to, da se je vez med resnično cerkvijo in vnanjo religiozno družbo razvezala. Potem ko je namreč izkazala to, za omenjeno družbo nesrečno dobrodejnost, meni, da ima pravico do tega, da ji je cerkev dejavno hvaležna – tako ji je dodelila tri skrajno

pomembne naloge v zadevah države. Na cerkev je bolj ali manj prenesla skrb in nadzor nad vzgojo; država želi, da bi se pod okriljem religije in v podobi verske skupnosti ljudstvo vzgajalo v tistih dolžnostih, ki jih njeni zakoni ne zajemajo. Od moči religije in cerkvenega pouka terja, da njene državljane naredita za verodostojne v njihovih izjavah. In v povračilo za te usluge, ki jih terja, religijo oropa – tako je vendar skoraj v vseh delih omikanega sveta – njene svobode. Obravnava jo kot ustanovo, ki jo je vzpostavila in zasnovala, in seveda so vse napake in zlorabe iznajdba države, in samo ona si lasti odločanje o tem, kdo bodi v tej družbi vreden nastopati kot zgled in kot duhovnik religije. In kljub temu bi Vi hoteli pozivati religijo na odgovornost za to, če v tej družbi ni samih svetih duš!

A s svojimi obtožbami še nisem pri koncu: država svoje interese vnaša celo v najnotrišnje misterije religioznega druženja in jih s tem onečaja. Ko cerkev v pre-roški pobožni zbranosti /Andacht/ novorojence posveča božanstvu in stremljenju po najvišjem, jih država hkrati želi iz njenih rok prejeti v spisak svojih varovancev. Ko cerkev odraščajočim da prvi poljub bratstva, kot tistim, ki so zdaj prvič pogledali v svetišča religije, naj bi to bilo tudi spričevalo prve stopnje njihove civilne samostojnosti za državo. Ko cerkev s skupnimi pobožnimi željami posveča spojitve dveh oseb, s čimer ti postaneta orodji ustvarjajočega univerzuma, naj bi to obenem bilo tudi državno sankcioniranje njune državljske zveze. Celo tega, da je kak človek izginil s prizorišča tega sveta, država noče verjeti prej, dokler ji cerkev ne zagotovi, da je njegovo dušo ponovno izročila neskončnemu, njegov prah pa zaklenila v okrilje svete zemlje.

Država izpričuje strahospoštovanje pred religijo in prizadevanje, da bi se venomer zavedala svojih meja, ko se slehernikrat priklanja pred cerkvijo in njenimi čas-

tilci, ko kaj prejme iz rok neskončnosti ali pa jih vanje zopet odda: a zadosti jasno je, da vse to vpliva le na kvarjenje religiozne družbe. V vseh opravilih slednje ni ničesar, kar bi se nanašalo samo na religijo oz. v čemer bi ta bila vsaj poglobitna stvar. Tako v svetih govorih in podučevanjih kakor v tajinstvenih in simbolnih dejanjih je vse polno nanašanja na moralno in politično, vse je odvrnjeno od svojega izvirnega namena in pojma. Zato je med vodniki cerkve mnogo takih, ki o religiji ničesar ne razumejo, med njenimi udi pa dosti takih, ki jim niti na pamet ne pade, da bi religijo iskali.

Da družba, ki se ji lahko primeri kaj takega, ki ponižno sprejema dobra dela, ki ji za nič ne služijo, ki s klečeplazno pripravljenostjo prevzema bremena, ki jo bodo pahnili v uničenje, ki se pusti zlorabljeni tuji moči, ki za prazen nič pušča iz rok svojo svobodo in neodvisnost, ki sta ji vendar prirojeni, ki opušča svoj visoki in vzvišeni namen, zato da bi sledila stvarem, ki so scela zunaj njenih pota – da to ne more biti združba ljudi, ki imajo neko določeno stremenje in ki natanko vedo, kaj hočejo, to – tako mislim – bije v oko. In to kratko opozorilo na prigode cerkvene družbe je, mislim, najboljši dokaz tega, da ni prava družba religioznih ljudi, da so se z njo pomešali kvečjemu nekateri njeni delci, premešani s tujimi sestavinami, in da je celota, zato da je vase sprejela prvo snov tega neizmernega skvarjenja, že morala biti v stanju bolezenskega gnitja, v katerem je tistih nekaj zdravih delov kaj hitro docela izginilo. Polna svetega ponosa bi resnična cerkev odklonila darove, ki ji ne bi mogli biti v rabo, dobro vedoč, da oni, ki so našli božanstvo in se ga skupno razveselili, v svoji čisti družnosti, v kateri želijo posredovati in izstaviti na odprto le svoje najbolj notrišnje bivanje, pravzaprav nimajo skupnega ničesar, česar posedovanje bi morala varovati svetna moč, da na zemlji ne potrebujejo in tudi ne morejo potrebovati nič

drugega kot govorico, da bi se razumeli, in prostor, da bi bili drug ob drugem, stvari, za kateri ne potrebujejo nobenega kneza in njegove dobrotljivosti.

Če pa naj že obstaja kaka sredniška ustanova, prek katere bi resnična cerkev prihajala v nekakšen stik s profanim svetom, s katerim neposredno nima kaj početi – torej tako rekoč nekakšno ozračje, v katerem se obenem čisti in nase priteguje ter oblikuje novo snov: kakšno podobo naj ta družba privzame in kako bi jo lahko osvobodili kvarnosti, ki jo je vsrkala vase? Odgovor na to vprašanje prepustimo času. Do vsega, kar se mora nekoč zgoditi, obstaja tisoče različnih poti in za vse bolezni človeštva mnogoteri načini zdravljenja: sleherni od njih bo skušan na svojem mestu in sleherni bo pripeljal do cilja. Naj mi bo dovoljeno nakazati le sam cilj, zato da bi Vam toliko jasneje pokazal, da tudi tu religija in njeno stremljenje nista tisto, na kar se je vrgel Vaš gnev.

Pravi poglobitni zapopadek tega sredništva je vendar to, da onim, ki do neke mere imajo čut za religijo, ki pa – ker ta v njih še ni dospela do izbruha in do zavesti – še niso zmožni, da bi se utelesili v resnično cerkev, da bi tem namerno pokazali toliko religije, da bi se s tem njihova zasnova zanjo nujno morala razviti. Poglejmo, kaj pravzaprav preprečuje, da se v sedanjem stanju stvari to ne more dogoditi.

Ne bi vas hotel zopet spomniti na to, da država zdaj po lastnih željah izbira tiste, ki so v tej združbi učitelji in vodniki – le nerad in zaradi pomanjkanja izrazov se poslužujem poimenovanja, ki temu opraviu nikakor ne pristoji – in ki se prej ko ne usmerjajo v pospeševanje drugih zadev, ki jih je država povezala s to ustanovo, in da si lahko skrajno razumen pedagog in zelo čist, izvrstten moralist, ne da bi vsaj za trohico razumel religijo ter da zato lahko mnogim, ki jih država šteje med svoje najbolj častivredne služabnike v tej ustanovi, zlahka popol-

noma umanjka. A naj predpostavim, da bi bili vsi tisti, ki jih država nastavi, resnično virtuozi religije: vendar bi Vi pripomnili, da noben izvedenec svoje veščine šoli ne more posredovati z vsaj nekaj uspeha, če med učenci ni neke določene enakosti predznanj. In vendar je ta v sleherni umetnosti, v kateri učenec napreduje z vajo in kjer je učitelj predvsem koristen s svojo kritiko, manj nujna kot v religiji, kjer mojster ne more početi drugega kot le kazati in podajati. Tu mora vse njegovo delo biti zaman, če vsem ni taisto le razumljivo, temveč tudi primerno in odrešilno. Sveti govorec svojih poslušalcev torej ne more dobiti postrojenih po vrsti, kot se mu odštevajo po kaki stari razdelitvi⁴, ne tako, kakor druga ob drugi stojijo njihove hiše ali kakor so zavedeni v policijske spiske, temveč po neki podobnosti njihovih zmožnosti in njihovega načina mišljenja.

A tudi če dopustite, da se pri mojstru zberejo le takšni, ki so religiji enako blizu, pa to vendarle niso na enak način, in skrajno nesmiselno bi bilo, če bi hoteli kakega učenca omejiti na prav določenega učitelja, saj nikjer ne more biti takega virtuoza religije, ki bi bil zmožen s svojim podajanjem in govorjenjem v slehernem, ki bi prišel predenj, izvabiti na svetlo skrito kal religije. Njeno okrožje je vse preveč obsežno. Spomnite se na različne poti, po katerih človek od zrenja končnega preide k zrenju neskončnega, in na to, da njegova religija s tem privzame samolasten in čisto določen karakter. Pomislite na različne modifikacije, v katerih lahko uziramo

- 4 Cerkevna ureditev v tedanji Nemčiji je temeljila na sistemu župnij, ki so jim verniki pripadali glede na svoje stalno prebivališče, kar je bilo zelo podobno sistemu prijave prebivališča pri lokalnih policijskih oblasteh. To je seveda v nasprotju z avtorjevim pojmovanjem religiozne skupnosti, kakor ga razlaga v nadaljevanju. Op. prev.

univerzum, in na tisočere posamezne zore ter na različne načine, kako se ti lahko sestavijo, zato da bi se vzajemno osvetljevali. Pomislite, da mora sleherni, ki išče religijo, nanjo zadeti v prav določeni formi, ki mora biti primerna njegovi zasnovi in gledišču, če naj bi se s tem resnično prebudila religija v njem. Potem boste spoznali, da za nobenega mojstra ne more biti mogoče, da bi vsem postal vse in slehernemu to, kar ta potrebuje, saj je nemogoče, da bi bil en človek hkrati mistik, teolog narave /*physischer Gottesgelehrter*/ in sveti umetnik, deist in panteist hkrati, obenem mojster v prerokbah, videnjih in priprošnjah, pa tudi v prikazih zgodovine in občutenj ter še mnogo drugega, ko bi le bilo mogoče naštetih vse veličastne veje, v katere svojo krošnjo razvejuje nebeško drevo duhovniške umetnosti. Mojstru in učencu mora biti dopuščeno, da drug drugega iščeta in izbirata v popolni svobodi, sicer sta drug za drugega izgubljena. Slehernemu mora biti dopuščeno, da išče tisto, kar mu hasne, in nihče ne sme biti prisiljen dajati več od tistega, kar ima in kar umeva.

A četudi naj bi sleherni učil le to, kar umeva, tudi tega ne more, brž ko mora obenem – s tem mislim, v taistem dejanju – početi še nekaj drugega. Sploh ne more biti vprašanje, ali duhovski človek lahko podaja svojo religijo, jo podaja prizadevno in veščče, tako kot pritiče, obenem pa lahko zvesto in z veliko popolnostjo opravlja še kako državljansko opravilo. Le zakaj torej ne bi – če se ravno tako nakloni – tisti, ki opravlja poklic duhovništva, ob istem času smel biti moralist v službi države? Nič ne govori zoper to: le da mora biti drugo ob drugem, ne pa drugo v drugem in eno čez drugo. Ob istem času v sebi ne more nositi obeh narav in v istem dejanju opravljati obeh opravil hkrati. Če se država – kolikor se ji tako zdi dobro – zadovoljuje z religiozno moralno, pa religija zanikuje slehernega moraličnega preroka in duhovnika;

kdor hoče oznanjati njo, mora to početi čisto. To, da se resnični duhovnik želi z državo spustiti v tako nevreden in nedosleden dogovor, oporeka vsemu občutku za čast, ki ga ima tisti, ki je v nečem virtuoz. Če država najema druge umetnike, bodisi zato, da bi bolje skrbela za svoje talente, bodisi zato, da bi pritegovala učence, jih odmakne od vseh njim tujih opravil in jim prav za dolžnost postavi to, da se jih vzdržijo; svetuje jim, naj predvsem jemljejo v mar tisti posebni del svoje umetnosti, za katerega menijo, da v njem lahko največ postorijo, in v tem njihovem geniju pušča popolno svobodo. Le pri umetnikih religije država počne ravno nasprotno.

Ti naj bi zaobjemali celotno področje svojega predmeta, pri tem pa jim država še predpisuje, iz katere šole naj so, ter jim za povrh nalaga še prav nespodobna bremena. Ali naj država tudi njim da spokojni svobodni čas /Musse/, da se posebej izobrazijo v katerem od posameznih delov religije, za katerega menijo, da so najbolj ustvarjeni, in jih oprusti vsega drugega, ali pa naj – potem ko si je zase postavila svojo moralno vzgojno ustanovo, kar v tem primeru tudi mora storiti – dopusti, da ti svoje bivanje ženejo naprej sami zase, in naj se sploh ne ubada z deli duhovnikov, ki so jih ti dokončali v tem okrožju, saj jih ne potrebuje ne za razkazovanje in ne za kakšno prid, tako kakor druge umetnosti in znanosti.

Proč torej s sleherno takšno povezavo med cerkvijo in državo – to bo ostal moj katonski svèt vse do konca ali pa do trenutka, ko bom doživel, da bom to zvezo v resnici videl strto –, proč z vsem, če je le videti podobno vase sklenjeni zvezi laikov, duhovnikov ali pa obojih skupaj! Učenci že tako ne smejo tvoriti nikakršnih teles. Kako malo namreč ta hasnejo, vidimo pri mehanskih obrteh in pri gojencih muz. Vendar menim, da tudi duhovniki kot takšni med seboj ne smejo sestavljati nobene bratovščine, ne smejo si po cehovsko deliti ne svojih poslov

ne svojih strank, temveč naj sleherni počne svoje, ne da bi si delal skrbi z drugimi in ne da bi bil v tej zadevi z enim tesneje zvezan kot pa z drugim. Tudi med učitelji in občestvom naj ne bo nikakršne trdne vezi. Po načelih resnične cerkve naj bo duhovnikovo poslanstvo v svetu zasebno opravilo; prostor zasebnosti naj bo tudi tempelj, v katerem se dviga njegov govor, zato da bi izrekel religijo; pred njim naj bo zbor, ne pa občestvo.⁵ Naj bo govornik vsem, ki hočejo slišati, ne pa pastir prav določene črede.

Le v takšnih razmerah lahko resnično duhovniške duše jemljejo v skrb tiste, ki iščejo religijo: le tako ta pripravljalna zveza lahko resnično vodi k religiji in sebe naredi vredno tega, da jo motrimo kot dodatek resnične cerkve in kot njeno preddverje. Le tako se namreč izgubi vse, kar je v njeni zdajšnji obliki nesveto in nereligiozno. Splošna svoboda izbire, prepoznanja in sojenja bo blažila vse pretrdo in rezko razliko med duhovniki in laiki, dokler najboljši med slednjimi ne dospejo do tja, koder bodo hkrati tudi duhovniki. Na vse strani razgnano in razpršeno bo vse, kar so držale skupaj nesvete vezi simbolov, če ne bo več nobene tovrstne točke poenotenosti, če iščočin nihče ne bo ponujal sistema religije, temveč vsakdo le en njen del – in to je edino sredstvo, da se ta škandal /Unfug/ enkrat konča. Le slabo pomagalo prejšnjih časov je bilo to, da so cerkev – če naj to besedo uporabim tudi v tem, najslabšem od vseh pomenov – razsekljali: ima namreč naravo hobotnice,

5 V izvorniku ‚Privatgeschäft‘, tj. ‚zaseben‘ v prvotnem smislu tistega, kar zadeva vsakega zase, kot posameznika, kar nakazuje tudi razlikovanje v nadaljevanju povedi med ‚Versammlung‘, ‚zborom‘ tistih, ki so se zbrali, ker jih nekaj pri-zadeva, in bolj institucionalno mišljeno ‚Gemeine‘, cerkvenim občestvom oz. občino. Op. prev.

in iz slehernega kosca je zopet zrasla nova celota; in če tako pojmovanje nasprotuje duhu religije, potem je pač tako, da ni nič bolje, če je več [takih] individuumov, kot pa če jih je manj. Vnanja religiozna družba bo splošni svobodi in vzvišeni enosti resnične cerkve bliže le tako, da bo postala tekoča gmota, v kateri ni nobenih robov, v kateri je sleherni del zdaj tu zdaj tam in v kateri se vse spokojno medsebojno meša. Mrzki duh sekt in prozelitstva, ki nas speljuje vedno dlje od bistvenega religije, bo uničen le s tem, če nihče ne bo več mogel občutiti, da pripada nekemu določenemu krogu, drugače verujoči pa drugemu.

Vidite, glede te družbe imamo taiste želje: kar je spotikljivo za Vas, je na poti tudi nam, le da – dopustite mi, da to venomer izrekam – se vse to sploh ne bi znašlo v takšnem sosledju stvari, če bi nam pustili, da bi se sami ukvarjali s tistim, kar je dejansko bilo naše delo. Naš skupni interes je, da vse to zopet odpravimo. Ne vem, kako se bo to dogodilo pri nas, ali tudi le tako, da bo prišlo do velikega pretresa kakor v nam sosednji deželi⁶, ali bo država – z nekim dobrim soglasjem in ne da bi morali obe najprej umreti, zato da bi lahko zopet vstali – svojo ponesrečeno zakonsko zvezo s cerkvijo razdrla, ali pa bo le trpela, da se bo ob oni cerkvi, katera se ji je nekoč prodala, pojavila neka druga, bolj deviška: dokler pa se ne bo pripetilo kaj tovrstnega, bodo vse duše, ki tudi v širšem krogu profanega sveta – prežarjene z žarom religije – podajajo tisto njeno najsvetejše in hočejo s tem nekaj storiti, upognjene pod trdo usodo. Onih, ki so povzeti v red, ki mu je naklonjena država, ne bi želel napeljevati k temu, da bi se glede najbolj notrišnje želje svojega srca kaj veliko nadejali od onega, kar bi v tej zvezi lahko denimo storili z govorjenjem. Varujejo naj se tega, da o

6 Avtor misli na francosko revolucijo. Op. prev.

religiji in samo o njej, torej brez drugih primesi, ne bi vedno, ali pa vsaj pogostokrat, spregovarjali le ob slavnostnih priložnostih, zato da ne bi bili nezvesti svojemu moraličnemu poklicu, za katerega so postavljeni. To jim bo pač treba dopustiti, da duha religije lahko oznanjajo z duhovniškimi življenjem, to jim bodi tolažba in najlepše plačilo! Na sveti osebi je vse pomembno, na priznanem duhovniku religije ima vse kanonični pomen. Zato naj bistvo religije podajajo v vseh svojih vzgibanjih, naj prav noben izraz pobožnega čuta ne gre v nič tudi v običajnih razmerjih življenja, naj sveta poglobljenost /Innigkeit/, s katero vse obravnavajo, kaže, da glasba vzvišenih občutij v njih zazveni tudi ob malenkostnih stvareh, mimo katerih lahko miselno zdrzne profana čud; visokostni mir, s katerim veliko enačijo z malim, naj dokaže, da vse navezujejo na ono nespremenljivo in da v vsem na enak način uzirajo božanstvo; nasmejana vedrina, s katero prehajajo prek sleherne sledi minljivosti, naj vsakomur razodeva, kako živijo nad časom in nad svetom; kar najbolj privajeno samozatajevanje naj nakaže, koliko ograd osebnosti so že izničili; in vedno gibki in odprti čut, ki mu ne uide ne tisto najbolj nenavadno, niti to, kar je najbolj običajno, naj pokaže, kako neumorno iščejo univerzum in prisluškujejo njegovim izrazom. Če bo njihovo celotno življenje in sleherni gib njihovega notranjega in vnanjega lika duhovniška umetnina, bo morda s pomočjo te neme govornice v marsikom vzniknil čut za to, kar domuje v njih.

Ker pa jih ne zadovolji le to, da izražajo bistvo religije, morajo prav tako izničevati njen napačni videz, s tem ko z otroško prostodušnostjo popolne nezavednosti, ki ne vidi nikakršne nevarnosti in kateri se dozdeva, da ji ni potreben pogum, stopajo prek vsega, kar so surovi predsodki in pretanjeno praznoverje obdali z nepravo glorio božanstva. Ali pa s tem ko – kot Heraklej v ra-

ni dobi svojega otroštva – puščajo, da krog njih sikajo kače svetega obrekovanja, ki bi jih lahko enako tiho in mirno v enem samem hipu strli. Naj se posvetijo tej sveti službi vse do prihoda boljših časov. Sam menim, da boste pred to skromno častivrednostjo tudi sami občutili strahospoštovanje in da boste njihovemu vplivu na ljudi prerokovali samo dobro.

Kaj pa naj porečem onim, katerim Vi odrekate duhovniško opravo, ker niso na prav določen način prešli skozi določen krog nečimrnih znanosti? Kam naj jih napotim, ko pa ima njihova religija gon po druženju, ko se torej ne usmerja le nasproti višji cerkvi, temveč tudi v svet? Ker jim manjka večjega prizorišča, na katerem bi lahko vzsijali na odlikovan način, naj se zadovoljijo z duhovniškim služenjem svojim hišnim bogovom. Družina je lahko najbolj izoblikovana prvina in najzvestejša slika univerzuma. Če vse v njej tiho in mogočno sega eno v drugo, potem tu delujejo sile, ki oživljajo tisto neskončno; če v njej vse napreduje rahlo, a zanesljivo, potem vzvišeni duh vlada tako tu kakor tam. Če vsak gib spremljajo zvoki ljubezni, potem ima družina v sebi glasbo sfer. To svetišče naj ustvarjajo, urejajo in negujejo, naj ga jasno in razločno prikažejo v njegovi nravni moči, naj ga razlagajo z ljubeznijo in duhom – tako se bo marsikateri izmed njih – pa tudi marsikateri, ki bo med njimi – naučil zreti univerzum v majhnem, umaknjenem prebivališču, to pa bo postalo tisto najsvetejše, v katerem bo marsikdo sprejel posvetitev religije. To duhovništvo je bilo prvo v svetem in otroškem svetu prednikov in bo tudi zadnje, potem ko več ne bo potrebno nobeno drugo.

Da, na koncu našega umetelnega omikanja pričakujemo čas, ko ne bo potrebna nobena druga družnost, ki bo pripravljala za religijo, kot le pobožna domačnost /Haeuslichkeit/. Zdaj milijoni ljudi stokajo pod pezo me-

hanskega in nevrednega dela. Starejša generacija gnevno omaga in z brezvoljno težkobnostjo, ki jo je mogoče oprostiti, mlajšo v vseh rečeh malodane prepušča naključju, le v tem ne, da mora to tudi sama posneti in se naučiti istega ponižanja. To je razlog, zakaj ne morejo zadobiti prostega in odprtega pogleda, s katerim edino lahko najdemo univerzum. Ni je večje ovire za religijo, kot je to, da moramo biti svoji lastni sužnji – suženj je namreč sleherni, ki mora opravljati nekaj, kar bi lahko opravljale mrtve sile. Od spopolnitve znanosti in umetnosti pričakujemo to, da nam bodo te mrtve sile naredile služne, da bodo telesni svet in vse tisto od duhovnega sveta, čemur se da vladati, preobrazile v vilinski dvor, v katerem bo treba bogu Zemlje izreči le čarobno besedo, mu pritisniti le na gumb, da naj bi se zgodilo to, kar je ukazal. Šele potem bo sleherni človek po rojstvu svoboden, potem bo sleherni življenje hkrati praktično in uzi-rajajoče, nad nikomer se ne bo dvigala palica priganjača in sleherni bo imel mir in spokojnost, da bo v sebi motril svet. Le za one nesrečneže, katerim te spokojnosti manjka, saj so njihovim organom bile odtegnjene sile, ki jih morajo v svoji službi nenehno uporabljati njihove mišice, le za one je nujno, da pristopijo posamezni srečneži in jih zberejo krog sebe, zato da bi bili njihovo oko in da bi jim v nekaj bežnih minutah podali zrenja življenja. V srečni dobi, v kateri bo lahko sleherni svobodno uporabljal in udejanjal svoj čut, bo – ob prvem prebujenju vzvišenih sil v sveti mladosti, pod skrbništvom očetovske modrosti – vsak deležen religije, ki je je zmožen. Potem se bo končalo sleherni enostransko podajanje in posredovanje in poplačani oče svojega krepkega sina ne bo povedel le v veselejši svet in lažje življenje, temveč tudi neposredno v sveti, zdaj številčnejši in podjetnejši zbor priprošnjikov večnega.

Dovolite mi, da Vas z občutkom hvaležnosti, ker ste

k temu, da bo ta boljša doba nekoč nastopila, pa četudi je še tako daleč, nekaj pripomogli tudi Vi, s prizadevanji, katerim posvečate svoje dneve, dovolite mi, da Vašo pozornost še enkrat usmerim na ta lepi sad tudi Vašega dela. Naj Vas še enkrat povedem v vzvišeno skupnost resnično religioznih čudi, ki je zdaj sicer razpršena in skorajda nevidna, njen duh pa vendarle vlada povsod, kjer se jih vsaj nekaj zbere v imenu božanstva. Le kaj na tem Vas ne bo napolnjevalo s spoštovanjem in občudovanjem, Vi prijatelji vsega lepega in dobrega!

Ti so med seboj akademija duhovnikov. Religijo, ki jim je tisto najvišje, sleherni med njimi obravnava kot umetnost in študij, ona pa iz svojega neskončnega bogastva za to slehernemu podeli njegov samolastni delež. S splošnim čutom za vse, kar spada v njeno sveto okrožje, sleherni – tako kakor se umetniku spodobi – povezuje stremljenje po tem, da bi se spolnil v enem izmed njenih delov. Tu vlada plemenita tekmovalnost, želja, prispevati nekaj, kar bi bilo vredno takega zbora, pa dopušča slehernemu z zvestobo in marljivostjo vase vsrkati vse, kar spada v njegovo zamejeno področje. To bo shranjeno v čistem srcu, urejeno z zbrano čudjo, okrašeno in dopolnjeno z nebeško umetnostjo. In tako iz slehernega takega izvira in na vsakršen način doni blagrovanje in spoznanje neskončnega, s tem ko sleherni z veselim srcem v to doprinaša najzrelejše sadeže svojega čutenja in zrenja, svojega zapopadanja in občutenja.

Med seboj so zbor prijateljev. Sleherni ve, da je tudi sam delo in del univerzuma, da se tudi v njem razodeva njegovo božansko delovanje in življenje. Samega sebe torej gleda kot vredni predmet zrenja drugih. Kar v sebi do vzema o odnosih univerzuma, kar se v njem na samolasten način oblikuje izmed prvin človeštva, vse to razgrinja s svetim sramom, a tudi z radovoljno odprtostjo, da v to vstopi tudi sleherni drugi in zre. In le zakaj naj

bi drug pred drugim kaj skrivali? Vse človeško je sveto, zato ker je vse božansko.

Med seboj so zveza bratov – ali pa imate morebiti Vi kak približnejši izraz za to popolno stapljanje njihovih natur, in to ne z ozirom na bivanje in hotenje, temveč z ozirom na čutenje in umevanje? Bolj ko se sleherni približuje univerzumu, bolj ko se sleherni posreduje drugim, toliko popolneje postajajo eno, nihče nima zavesti za sebe, saj ima namreč obenem tudi zavest drugega – s tem niso več samo ljudje, temveč tudi človeštvo; in s tem ko prehajajo prek samih sebe, s tem ko triumfirajo nad seboj, so na poti k resnični nesmrtnosti in večnosti.

Če ste sami na drugih področjih človeškega življenja ali pa v kateri drugi šoli modrosti odkrili kaj bolj vzvišenega, mi to povejte: sam sem vam svoje že dal.

PETI GOVOR

O RELIGIJAH

Da mora človek, zajet v zrenju univerzuma, biti predmet cenjenja in strahospoštovanja Vas vseh, da se omenjenih občutij ob motrenju tega stanja ne more vzdržati nihče, ki ga je zmožen še vsaj nekoliko razumeti: to je onstran vsakega dvoma. Lahko zaničujete slehernega, čigar čud zlahka in scela zapolnijo malenkostne stvari – zaman pa boste poskušali omalovaževati tistega, ki vase srka tisto Največje in se z njim hrani.

Slehernega lahko ljubite ali pa sovražite, glede na to, ali po zamejeni strugi dejavnosti in omike korači skupaj z Vami ali pa Vam nasprotno. A tudi najlepše občutje med onimi, ki se utemeljujejo v enakosti, v Vas ne bo moglo obstati v odnosu do tistega, ki je nad Vami tako zelo vzvišen, kot je uziralec univerzuma nad slehernim, ki z njim ni v taistem stanju.

Saj morate – tako pravijo tisti najmodrejši med Vami – tudi zoper svojo voljo častiti tistega krepostneža, ki skuša, po zakonih moralne narave, opredeliti končno v skladu z neskončnimi zahtevami. A četudi bi za Vas bilo mogoče, da bi kaj smešnega našli tudi v sami kreposti, namreč v kontrastu med končnimi močmi in neskončnim pričenanjem /Beginnen/, pa kljub temu ne boste mogli odreči priznanja in strahospoštovanja onemu, čigar organi so odprti za univerzum, ki je daleč od slehernega spora in kontrastnosti, dvignjen nad slehernostremljenje, prežet z učinki univerzuma, z njim postal eno in ki – če ga motrite v tem izbornem trenutku človeškega bivanja – v Vas neponarejeno odbija žarek z neba.

Ali Vas je ideja o notrišnjem religije, ki sem Vam jo podal, prinujala k onemu strahospoštovanju, ki ste se mu – zato ker ste izhajali iz svojih napačnih predstav in ker ste se zadrževali le pri naključnih in postranskih rečeh – tako pogosto odrekli, ali so Vas moje misli o sovisnosti te zasnove, ki je v nas vseh, z onim izvrstnim in božanskim, ki je naši naturi že sicer dodeljeno, spodbudile k bolj notrinskemu zrenju naše biti in postajanja, ali ste torej z višjega gledišča, ki sem Vam ga pokazal, v tej tako napak razumljeni vzvišeni skupnosti duhov, v kateri se sleherni – ne da bi se oziral na ugled samohotnosti, na izključno posedovanje svoje najnotrišnje samolastnosti in njene skrivnosti – proste volje izroča, zato da bi se pustil uzirati kot delo večnega in vse oblikujočega svetovnega duha – ali zdaj v njej občudujete tisto najsvetejše vse druženskosti, ki je neprimerljivo višja od sleherne zemске povezanosti, svetejša kot celo najbolj prisrčna prijateljska vez nraavnih čudi, ali Vas je torej celotna religija v svoji neskončnosti, v svoji božanski silnosti zamaknila v priprošnjo – vsega tega Vas ne sprašujem, saj sem sam prepričan o moči tega predmeta, ki je smel biti sproščen le zato, da bi lahko deloval na Vas.

Zdaj pa moram postoriti novo delo in premagati nov odpor. Rad bi Vas povedel tako rekoč do boga, ki je postal meso; rad bi Vam pokazal religijo, tako kot se je ta povnanjila /*entaeussert*/ od svoje neskončnosti in se pojavila med ljudmi, pogostokrat v uborni podobi. V religijah naj bi odkrili religijo, v onem, kar je pred Vami zemsko in ponesnaženo, poiskali posamezne poteze taiste nebeške lepote, katere lik sem Vam poizkušal podobiti /*nachbilden*/.

Če vržete oko na zdajšnje stanje stvari, kjer se cerkve in religije v svojem mnoštvu skorajda vsepovsod stikajo in kjer se zdi, da so v svoji razločenosti neločljivo povezane, kjer je prav toliko v sisteme urejenih nauk

in izpovedi vere, kot je cerkva in religioznih skupnosti: potem Vas zlahka zapelje v prepričanje, da moja sodba o množstvu cerkva obenem izreka tudi sodbo o množstvu religij. A s tem bi moje mnenje razumeli povsem napak. Mnoštvo cerkva sem obsodil: toda ravno s tem, ko sem iz same narave stvari pokazal, kako se tu izgublajo vsi obrisi, da izginjajo vsi razdelki in da mora biti vse – ne le po duhu in udeleženi, temveč tudi v svoji dejanski sovisnosti – nedeljena celota, sem torej množstvo religij in njihovo najdoločnejšo različnost nasploh predpostavil kot nekaj nujnega in neizogibnega. Zakaj namreč mora biti notranja, resnična cerkev eno? Zato, da lahko sleherni uzira in si daje posredovati religijo drugega, ki je ne more uzirati kot svojo lastno – ki je torej mišljena kot od nje docela različna. In zakaj mora biti eno tudi vnanja cerkev, ki je s tem imenom poimenovana na nepravšen način? Zato da bi si lahko sleherni poiskal religijo v tisti podobi, ki je homogena dremajoči kali, ki leži v njem. In ta kal mora biti posebne, določne vrste /bestimmte Art/, saj jo lahko oplaja in prebuja le nekaj, kar je take posebne vrste. Tako s temi pojavi religije ne moremo meniti, denimo, le kakih dopolnjujočih se kosov, ki so si različni le numerično in po veličini, ko pa bi jih stavili skupaj, bi tvorili enakolično in šele s tem dopolnjeno celoto. Če bi bilo tako, bi namreč sleherni človek v svojem naravnem napredovanju sam po sebi dospel do tistega, kar je svojskost drugega; religija, ki bi si jo dal posredovati, bi se tako preobrazila v njegovo religijo in z njo postala eno, cerkev pa, ki se – glede na podano gledanje – slehernemu religioznemu človeku kaže kot nepogrešljiva skupnostnost z vsemi drugimi verujočimi, cerkev pa bi bila zgolj prehodna ustanova, ki bi jo njeno lastno delovanje toliko hitreje spet odpravilo. Take pa je nikakor nisem hotel ne prikazati ne misliti. Zato sem predpostavil množstvo religij, to množstvo pa po mojem

prav tako temelji v samem bistvu religije.

Toliko pač zlahka uvideva sleherni med Vami, da religije nihče ne more docela posedovati. Človek je namreč končen in religija neskončna. A tuje Vam ne more biti niti to, da ta med ljudi ni denimo razdrobljena le po delih, kolikor je pač lahko sleherni med njimi zajame, temveč da se mora organizirati v pojavih, ki so si med seboj bolj različni. Spomnite se le na različne stopnje religije, na katere sem vas opozoril, da namreč religija onega, ki univerzum motri kot sistem, ni golo nadaljevanje pogleda tistega, ki tega uzira šele v njegovih na videz nasprotnih si prvinah, in da torej tja, kjer stoji prvi, po svoji poti ne more dospeti oni, za katerega je univerzum še kaotična in nerazločna predstava. Te različnosti lahko imenujete vrste ali pa stopnje religije, vendar boste morali pritrčiti, da so tudi sicer povsod, kjer obstajajo take oddelitve, po navadi tudi individualnosti. Sleherni neskončna moč, ki se deli in razločuje šele v svojih prikazih /Darstellungen/, se razodeva v samolastnih in različnih si likih. Torej je z množtvom religij nekaj povsem drugega kot z množtvom cerkva. Slednje so v svoji množtenosti le drobci enega, enotnega individuuma, ki je za razum povsem določen kot eno in je v svoji enosti nedosegljiv le čutnemu predstavljanju. To, kar je te posamezne drobce vzgibavalo, da so nase gledali kot na posebne individualnosti, je bil vedno le nesporazum, ki je moral temeljiti na učinku nekega tujerodnega principa: religija pa je po svojem pojmu in bistvu tudi za razum nekaj neskončnega in neizmernega. Torej mora imeti princip individuacije v sebi sami, saj sicer sploh ne bi mogla obstajati in biti zaznatna. Torej moramo postulirati in iskati neskončno množino končnih in določnih form, v katerih se ta razodeva. Kjer pa najdemo kaj takega, kar se potrjuje kot takšna forma – za to pa se izdaja sleherni oddvojena religija –, moramo

le-to premeriti najprej glede na to, ali je konstruirano omenjenemu principu ustrezno. Potem si moramo razjasniti določni pojem, ki naj bi ga to predstavljalo, ne glede na to, pod kakšnimi tujimi zgrinjali se ta skriva in kako zelo so ga razobličili učinki minljivosti, do katere se je spustilo tisto neskončno, in nesvete človekove roke.

Če pojma o religiji nočete posedovati le v splošnem – in bilo bi nevredno, ko bi se hoteli zadovoljiti s tako nepopolnim znanjem –, če torej religijo želite razumeti tudi v njeni dejanskosti in v njenih pojavljenjih /Erscheinungen/, če hočete ta pojavljenja sama uzirati z religijo, kot v neskončnost napredujoče delo svetovnega duha: potem morate pokopati prazno in brezhasno željo, da lahko obstaja le ena religija, se odreči svojemu zoprvanju množstvu religij in kar se le da prosto pristopiti k vsem tistim religijam, ki so se med – tudi v tej zadevi napredujočim – pohodom človeštva v različnih podobah že bile razvile iz večno bogatega okrilja univerzuma.

Te obstoječe, določne religiozne pojave imenujete pozitivne religije – in prav te so bile pod tem imenom že dolgo predmet prav posebnega sovraštva. Nasprotno pa ste ob vsem zoprvanju religiji nasploh vedno zlahka trpeli in celo s spoštovanjem govorili o nečem, čemur pravimo naravna religija. Nikakor ne pomišljam, da bi Vam brž dopustil vpogled v notranjost svojega prepričanja o tej zadevi, za svoj del namreč zoper to prvenstvo naravne religije najglasneje protestiram in ga, ozirajoč se na vse tiste, ki trdijo, da religijo nasploh posedujejo in jo ljubijo, razglašam za najbolj grobo nedoslednost in najočitnejšo protislovnost, in sicer iz razlogov, katerim bi Vi zagotovo pritrdili, ko bi jih pred Vami lahko razgrnil. V nasprotju z Vami, katerim je bila religija nasploh odvratna, pa se mi je vedno zdelo zelo naravno, da religijo razlikujemo na ta način. Tako imenovana naravna religija je običajno tako polikana in ima toliko filozofskih in moralčnih

manir, da skozse pusti presevati le kaj malo samolastnega karakterja religije. Tako zelo vljudno in dostojno zna živeti, tako zelo se zna omejevati in se prilagajati, da se jo pač povsod trpi. Njej nasprotno pa ima sleherna pozitivna religija zelo močne poteze in zelo značilno fiziognomijo, da ob slehernem gibu in pri slehernem pogledu, ki ga vrže na Vas, nezmotljivo spominja na to, kar dejansko tudi je. Če je to pravi in notranji razlog Vašega odklanjanja, tako kakor je tudi edini, ki zadeva to stvar samo, se ga morate zdaj osvoboditi, meni pa se z Vami ne bo več treba prerekati.

Če zdaj sami v sebi, kakor upam, sprejemate ugodnejšo sodbo o religiji na splošno, če uvidevate, da temelji na neki posebni in plemeniti zasnovi v človeku samem, ki pač mora biti – kjer koli se pokaže – tudi oblikovana, potem pač ne bo zoper Vašo voljo, če jo boste uzirali tudi v določnih podobah, v katerih se je že pojavila v dejanskosti. Nasprotno, tem morate svoje motrenje posvečati toliko raje, kolikor bolj je v njih izoblikovano tisto samolastno in razločevalno /das Unterscheidende/ religije same.

Če pa tega razloga ne boste sprejeli, boste morda vse stare očitke, ki ste jih bili vajeni deliti religiji nasploh, zdaj usmerili na posamične religije in zagotavljali, da mora ravno v tem, kar Vi imenujete pozitivno v religiji, ležati tisto, kar je te očitke venomer znova sprožalo in upravičevalo. Zanikali boste, da bi to lahko bila pojavljenja prave religije. Opozorili me boste na to, kako so vsa, brez razlike, polna onega, kar po moji lastni izjavi ni religija, da mora torej neki princip skvarjenosti tičati globoko v njihovi konstituciji. Spomnili me boste na to, da se sleherna med temi razglaša za edino pravo religijo, tisto prav sebi lastno pa ima za ono Najvišje. Kako se druga od druge kot po nečem bistvenem razlikujejo prav po onem, kar bi morala sleherna med njimi izvreči kar

se da daleč od sebe; kako si – docela zoper naravo resnične religije – dokazujejo, si oporekajo in se prepirajo, bodisi z orožjem umetnosti in razuma bodisi s takšnim, ki je še bolj tuje in nevredno. Navrgli boste, da se morate prav zdaj, ko religijo spoštujete in jo pripoznavate za nekaj pomembnega, živo zavzemati za to, da bi ta imela zagotovljeno kar največjo svobodo, da se na najbolj mnogovrstne načine oblikuje na vse strani, in da morate prav zategadelj toliko bolj živo sovražiti vse tiste določne forme religije, ki vse ljudi, kateri se zanje izrekajo, priklenjajo na taisto podobo, jim odrekajo svobodo, slediti svoji lastni naravi, in jih ukleščajo med nenaravne ograde. V vseh teh točkah mi boste krepko hvalili prednosti naravne religije pred pozitivnimi religijami.

Še enkrat izpričujem, da teh skaženj nočem tajiti in da Vašemu odporu, ki ga zoper to občutite, nimam kaj oporekati. Da, v vseh prepoznavam ono tolikokrat obtoževano izrojenost in odklon v neko tuje okrožje, in bolj ko je religija sama božanska, manj želim ozaljševati njeno skvarjenost in občudujoče negovati njene divje izrastline. A pozabite na ta, vsemu navkljub enostranski pogled. Pomislite, koliko te skvarjenosti gre na račun tistih, ki so religijo iz notrine src potisnili v meščanski svet. Priznajte, da se marsičemu od tega sploh ni mogoče izogniti, brž ko tisto neskončno privzame nepopolno in zamejeno zagrinjalo ter sestopi v okrožje časa in vse-splošnega vpliva končnih stvari, zato da bi se pustilo od njih obvladovati. A naj je ta skvarjenost vanje še tako globoko ukoreninjena in naj zanjo še tako trpijo – pomislite vendar na to, da je pravi religiozni pogled na vse stvari ta, da tudi v onem, kar se nam dozdeva prostaško in nizko, iščemo sleherno sled božanskega, resničnega in večnega in da smo v priprošnjiški drži tudi do tiste sledi, ki nam je najbolj daljna. In le zakaj naj bi prednosti takega motrenja pogrešilo prav tisto, kar ima najbolj upravi-

čene pretenzije do tega, da bi bilo usmerjeno religiozno? Kljub temu boste v tem odkrili več kot le oddaljene sledi božanskosti.

Vabim Vas, da motrite sleherno verovanje, za katerega so se ljudje izrekli, sleherno religijo, ki ste jo označili z določnim imenom in značajem, ki se je morda že zdavnaj izrodila v kodeks praznih običajev, v sistem abstraktnih pojmov in teorij – če se boste podali v raziskovanje njenega izvira in njenih izvornih sestavin, boste odkrili, da so vse te religije mrtve izgorenine nekoč žarečih izlivov notranjega ognja, da je v njih vseh – bolj ali manj – vsebovano pravo bistvo religioznega, kakršnega sem Vam bil predstavil, in da je sleherna imela tisto posebno podobo, kakršno je večna in neskončna religija med končnimi in omejenimi bitji nujno morala privzeti. Da pa ne bi po naključju tavalili po tem neskončnem kaosu – saj se moram odreči temu, da bi Vas po vrsti in dosledno vodil vsenaokrog po njem, to bi namreč bil študij za celo življenje, ne pa stvar enega pogovora –, zato da bi – ne da bi Vas zavedli običajni pojmi – s pravim vatlom merili resnično vsebino in samolastno bistvo posameznih religij in da bi, sledeč določnim in čvrstim idejam, lahko razločevali notranje od vnanjega, samolastno od podegovanega in tujega, sveto od profanega – da bi to lahko storili, najprej pozabite na sleherno posamično religijo in na tisto, kar imamo za njeno značilno obeležje, in raje skušajte od znotraj navzven dospeti do splošne ideje tega, kaj sestavlja bistvo določne forme religije. Odkrili boste, da so prav pozitivne religije tiste določne podobe, v katerih se neskončna religija prikazuje v končnem, in da se naravna religija sploh ne more potegovati za to, da bi bila kaj podobnega, saj je le nedoločna, uborna in revna ideja, ki sama zase sploh ne more eksistirati. Odkrili boste, da se religiozna zasnova lahko individualno izoblikuje le v pozitivnih religijah in da te, že po svo-

jem bistvu, svojim vernikom v tem nikakor ne kratijo svobode.

Zakaj sem privzel, da religija v popolnosti ne more biti dana drugače kot v neskončni množini scela določenih form? Le iz razlogov, ki sem jih razvil tedaj, ko sem govoril o bistvu religije. Ker namreč sleherno zrenje neskončnega obstaja povsem zase, ker ni odvisno od nobenega drugega zrenja in drugega tudi nima nujno za svojo posledico, ker je teh zrenj neskončno mnogo in ker v njih samih sploh ne tiči noben razlog, zakaj bi se morali drugo na drugega nanašati tako in ne drugače, in ker se navkljub temu sleherno kaže docela drugače, če ga motrimo z drugega mesta ali ga navezujemo na kako drugo zrenje – zato celotna religija ne more eksistirati drugače, kot da so ti različni vidiki /Ansichten/ slehernega zrenja, ki bi lahko tako nastali, tudi dejansko dani. To pa ni mogoče drugače kot v neskončni množini različnih form, od katerih vsako vseskozi določa različni princip navezovanja v njej, v slednji med njimi pa je taisti predmet modificiran povsem drugače – to pa pomeni, da so vse resnične individualnosti. Kaj te individualnosti določa in po čem se med seboj razlikujejo, kaj je tisto skupno v njihovih sestavinah, kar jih drži skupaj, oziroma kaj je načelo pritegovanja, ki mu sledijo? Po čem lahko presojava, h kateri taki individualnosti mora spadati kaka religiozna danost?

Nekaj ne more biti določna forma religije zato, ker denimo v sebi vsebuje določeno količino religiozne snovi. Prav v tem je ves nesporazum glede bistva posameznih religij, ki se pogosto širi med samimi njihovimi sledniki, postavlja pa tudi temelje njihove skvarjenosti. Menilo se je prav to: ker si pač tako veliko ljudi lasti taisto religijo, morajo ti pač imeti tudi taiste religiozne poglede in občutja, taisto mnenje in verovanje – in prav to skupnostno mora biti bistvo njihove religije. Vendar

nasploh ni zlahka mogoče z gotovostjo odkriti tiste samolastne svojskosti in individualnosti kake religije, če jo na ta način abstrahiramo iz posamičnega. V tem, naj je ta abstrahirani pojem še tako splošen, pa je lahko ta individualnost še najmanj navzoča. Tudi če, denimo, mislite, da pozitivne religije posameznikovo svobodo izoblikovanja lastne religije zapostavljajo zategadelj, ker terjajo prav določeno število religioznih zrenj in občutij, druga pa izključujejo, ste v zablodi.

Kot veste, so posamezna zrenja in občutja elementi religije. In če jih motrimo le na ta način, kvantitativno, koliko jih je navzočih v posamezni religiji in kateri so za katero od njih, potem nas to nikakor ne more privedi do svojstva kake individualnosti v religiji. Če se namreč mora religija individualizirati zategadelj, ker so možni različni vidiki kakega zrenja, vselej glede na to, kako se navezuje na druga zrenja, potem si seveda s takšnim izključujočim strnjevanjem nekaterih med njimi sploh ne moremo pomagati, saj s tem ne bi bil določen nobeden izmed onih možnih vidikov. Če se religije med seboj razlikujejo le po tem izključevanju, seveda ne bi bile individualne pojavnosti, ki jih iščemo. Da to tudi dejansko ni njihov karakter, se razjasni s tem, ko s tega gledišča nikakor ne moremo priti do njihovega določnega pojma, ta pa mora vendarle biti v njihovem temelju, saj bi se sicer kaj hitro začele stekati druga v drugo. K bistvu religije smo šteli to, da med različnimi zrenji in občutenji univerzuma ni nobene določne notranje sovisnosti, da sleherni obstaja posamič zase in v tisočeri naključnih kombinacijah lahko vodi k slehernemu drugemu. Zato že v religiji slehernega posameznega človeka, kakršna se izoblikuje med njegovo življenjsko potjo, ni nič bolj naključnega od kake opredeljene množine njegove religiozne snovi. Posamični pogledi se mu namreč lahko zastrejo, drugi spet pa mu lahko vzniknejo in se izobli-

kujejo do jasnosti – s te plati je njegova religija venomer gibljiva in tekoča. Ta tekočnost torej nikakor ne more biti tisto obstojno in bistveno religije, ki je skupna mnogim. Kako zelo skrajno naključno in redko se pač pripeti, da več ljudi – tudi za omejen čas – obstane v taistem krogu zrenj in da napreduje po taisti poti občutenja. Prav zato je med onimi, ki svojo religijo opredeljujejo na ta način, tudi nenehni prepir o tem, kaj k le-tej bistveno spada in kaj ne. Ne vedo, kaj v njej naj utrdijo kot tisto karakteristično in nujno, in kaj naj izločijo kot tisto prosto in naključno, ne najdejo točke, s katere bi lahko imeli pregled nad celoto, in ne razumejo religiozne pojave, v kateri – tako si domišljajo – živijo in se zanjo prepirajo, pojave, h katere izrojevanju prispevajo s tem, ko ne vedo, kje stojijo in kaj počno. Toda instinkt, ki ga ne razumejo, jih vodi pravilneje kot njihov razum, narava pa podrži skupaj tisto, kar bi njihove napačne refleksije ter na njih temelječe početje in nehanje uničilo. Kdor kot karakterističnost kake posebne religije postavlja neko določeno količino zrenj in občutenj, pač mora nujno privzemati neko notranjo in objektivno sovisnost, ki ravno ta zrenja in občutenja povezuje, vsa druga pa izključuje. Ta zabloda pa je princip sistemskosti in sektaštva, ki je duhu religije tako docela nasproten. Celota, ki si jo na ta način prizadevajo ustvariti, ne bi bila takšna, kakršno iščemo mi in s katero bi religija v vseh svojih delih privzela določno podobo, temveč bi bila nasilen izsek iz neskončnega, ne religija, temveč *sekta*, najbolj neregiozen pojem izmed vseh, ki bi jih hoteli udejanjati v okrožju religije.

A tudi forme, ki jih je proizvedel univerzum in ki dejansko obstajajo, niso celota te vrste. Sleherni sektiranje, bodisi spekulativno, zato da bi posamezna zrenja pripeljali v filozofirajoče sovisje, bodisi asketsko, ki naj bi priganjalo k sistemu in k določeni sukcesiji občutenj,

deluje v smeri kar se da popolne enakoličnosti vseh, ki bi želeli biti deležni taistega dela religije. Ker pa onim, ki so se našli tega besnila in katerim zagotovo ne umanjka marljivosti, do tega še ni uspelo pripeljati nobene pozitivne religije, boste le priznali, da so morale biti te – saj so nekoč vendar bile nastale in toliko tudi še vedno eksistirajo, navkljub omenjenim napadom – izoblikovane po nekem drugem principu in da morajo imeti drugačen karakter. Še več, če pomislite na čas, ko so nastajale, boste to uvideli še razločnejše: spomnili se namreč boste tega, da se je sleherna pozitivna religija med svojim oblikovanjem in razcvetanjem – torej v času, ko je njena samolastna življenjska sila učinkovala najbolj mladostno in sveže in se zato da v njem tudi najbolj zanesljivo razpoznati – gibala v prav nasprotni smeri. Ne da bi se osredinjala in iz sebe marsikaj izločala, rasla je navzven, poganjajoč vedno nove veje, si usvajala vedno več religiozne snovi in jo izoblikovala v skladu s svojo posebno naravo. Ni torej bila oblikovana po onem zmotnem principu; ta z njeno naravo ni eno, temveč je le skvarjenost, ki se je vanjo prikradla od zunaj. Ker je torej ta princip z omenjenimi religijami prav tako navzkriž kot z duhom religije nasploh, odnos teh pozitivnih religij do njega – ta pa je nenehna vojna – prej dokazuje, kakor pa spodbija, da so le-te vse individualne pojavitve religije, ki jih iščemo.

Prav tako malo pa za ustvaritev vseskozi kot individuum določene forme zadoščajo tudi vse tiste različnosti v religiji nasploh, na katere sem bil sem ter tja usmerjal vašo pozornost. Oni trije, tako pogosto navajani načini zrenja univerzuma kot kaosa, kot sistema in kot elementarnega mnoštva so daleč od tega, da bi predstavljali tudi prav tolikšno število določnih religij. Saj Vam je znano: naj kak pojem delimo, kolikor ga hočemo, in vse naprej v neskončnost, po tej poti nikoli ne pridemo do

individuumov, temveč le do manj splošnih pojmov, ki so vsebovani v prvih, torej do razredov in podrazredov, ki v sebi zopet lahko zajemajo množico različnih individuumov. Če hočemo odkriti karakter posamičnega bitja samega, pa moramo stopiti iz občega pojma in njegovih obeležij. Omenjene tri različice v religiji dejansko niso nič drugega kakor običajna in povsod ponavljajoča se delitev pojma zrenja. So torej načini religije, ne pa njene določne forme – torej tudi to, da je religija navzoča na ta trojen način, nikakor ne bo zasitilo potrebe, zaradi katerih te določne forme iščemo. Seveda imajo posamezna zrenja v vsakem od teh načinov svojski karakter, zato mora sleherna določna forma religije biti v odnosu do enega od njih: toda to nikakor ni izključno določilo samolastnosti medsebojnega odnosa in položaja različnih zrenj – v tem oziru po tej delitvi vse ostaja prav tako neskončno in mnogoznačno kakor poprej.

Bolj se morda zdi, da dve taki individualni formi religije kar sama ponujata v roke personalizem in njemu nasprotni panteistični predstavnici način, a tudi to je zgolj videz. Ta dva predstavnici načina pač tečeta skozi vse tri načine oz. vrste /Arten/ religije in individualnosti ne moreta biti že zategadelj, ker je nemogoče, da bi kakor individuum v sebi lahko združeval tri različne posebne karakterje. Če pogledate bolj natančno, pa morate uvideti tudi to, da s tema dvema načinoma prav tako ni podan nikakoršen določni medsebojni odnos več religioznih zrenj. Seveda, če bi bila ideja o osebnem božanstvu posamično religiozno zrenje, potem bi bil personalizem v slehernem od prej omenjenih treh načinov religije docela določna forma, saj bi se v njem vsa religiozna snov nanašala na to idejo. Toda, mar je tako? Če je ta ideja posamično uzrtje univerzuma, posamični vtis le-tega, ki v meni proizvede nekaj določnega končnega? A potem bi moral tako uzrtje biti tudi njemu nasprotni panteizem? Tako bi morale za

oba obstajati neke določne zaznave, iz katerih bi ju črpali – a le kdaj jih je kdo pokazal? In potem bi morala obstajati posamična zrenja religije, ki bi si bila nasprotna, tega pa ne more biti. Oba predstavnata načina tudi nista različni zrenji univerzuma v končnem, nista elementa religije, temveč različna načina tega, kako univerzum – v tem ko je uzrt v končnem – obenem misliti kot individuum, s tem ko mu prvi pridajata samolastno zavest, drugi pa ne. Vsi posamezni elementi religije pa ostajajo glede svoje medsebojne lege prav tako nedoločeni in nobenega od mnogih pogledov /Ansicht/ nanje ne bomo udejanjili tako, da ga bo spremljala ta ali pa ona misel. To lahko nasploh uvidite povsod, kjer naj bi bilo nekaj prikazano religiozno in obenem čisto deistično, povsod, kjer boste odkrili, da vsa zrenja in občutenja, posebno pa – in to je točka, okrog katere se ima v tej sferi vse navado vrteti – zrenja vzgibov človeštva v posamičnem in zrenja enotnosti v tem, kar presega njegovo svobodno voljo /Willkür/, da vse to v svojem medsebojnem razmerju lebdi v docela nedoločnem in mnogoznačnem. Ta dva predstavnata načina sta torej prav tako le bolj obči formi, katerih okrožje se mora še napolniti z individualnim in določnim. In četudi to okrožje zamejite s tem, da ga posamič povežete z enim od omenjenih treh določnih načinov oz. vrst zrenja, bodo tudi te forme, spete skupaj iz različnih načel delitve celote, le posebni podrazdelki, nikakor pa ne vseskozi določena in sklenjena celota. Torej niti naturalizem – s tem razumem zrenje univerzuma v njegovi elementarni mnogosti, brez predstave o osebni zavesti in o volji posamičnih elementov – niti panteizem, niti mnogoboštvo niti deizem niso posamične in določne religije, kakršne iščemo, temveč le načini, v katerih okrožju so se že razvile zelo mnoge samolastne individualnosti, še več pa se jih še bo razvilo. Dobro si zapomnite, da panteizem in deizem nista določni formi

religije, zato da bi Vaši naravni religiji – kolikor bi se, denimo, izkazalo, da ta ni nič drugega kot to – lahko odkazali mesto, ki ji pritiče.

Skratka: individualnosti religije, kakršno iščemo, se ne more vzpostaviti drugače kot tako, da za sredico celotne religije, na katero se vse v njej nanaša, naredimo katerega od posamičnih uzrtij univerzuma, in to iz čiste svobodne izbire /aus freier Willkür/ – drugače se namreč ne more zgoditi, saj bi imelo do tega enako upravičenost sleherno od njih. S tem v celoto na mah vstopita določni duh in skupnostni karakter. Vse, kar je bilo prej mnogoznačno in nedoločeno, je zdaj ustaljeno in trdno. Med neskončno mnogimi različnimi pogledi in odnosi posamičnih elementov, od katerih so bili vsi mogoči in bi vsi morali biti tudi prikazani, sleherna takšna formacija vseskozi udejanji le enega; odslej se vsi posamični elementi prikazujejo z iste plati, namreč s tiste, ki je obrnjena proti onemu središču, vsa občutenja pa prav s tem zadobijo skupni prizven, tako da postanejo bolj živa in bolj segajo ena v drugo. Celotna religija je lahko dejansko dana le v totaliteti vseh form, ki jih takšna konstrukcija omogoča – prikazuje se torej le v neskončni sukcesiji prihajajočih, vznikajočih in zopet zahajajočih uobličenj /Gestalten/, k dopolnjenemu prikazu religije pa nekaj prispeva le to, kar je vsebovano v kateri od teh form. Sleherno takšno uobličenje religije, v katerem se vse vidi in občuti v odnosu do nekega osrednjega uzrtja, ne glede na to, kako se le-to oblikuje in katero je to prvenstveno uzrtje, je samolastna pozitivna religija. V odnosu do celote pa je herezija – to je beseda, ki ji je treba zopet povrniti čast –, saj je vzrok njenega nastanka nekaj skrajno samohotnega¹ /Willkürliches/. Z

1 Beseda ‚herezija‘ je tu mišljena v svojem izvornem, grškem pomenu, kot ‚odločitev‘, kar dodatno osvetljuje pomen v tem

ozirom na skupnost vseh udeleženih in na njihovo razmerje do onega, ki je njihovo religijo ustanovil, saj je bil prvi, ki je videl, da ono zrenje zavzema sredico te religije, pa samolastna šola in skupnost učencev. In ker se religija prikazuje le v takih določnih formah in skozi, ima le tisti, ki se s svojo religijo ustali v taki formi, zares trdno prebivališče in, če smem tako reči, aktivno državljansko pravico v svetu religije. Le takšen se lahko diči s tem, da je nekaj prispeval k bivanju in postajanju celote, le on je samolastna religiozna oseba z značajem ter trdnimi in določnimi potezami.

Mar mora torej vsakdo, me boste dokaj osuplo povprašali, v čigar religiji prevladuje eno zrenje, pripadati eni od obstoječih form? Nikakor ne, vendar mora v njegovi religiji biti prevladujoče eno samo zrenje, sicer je ta toliko kot nič. Mar sem govoril o dveh ali treh določnih likih in zatrdil, da naj bodo ti edini? Saj se jih vendar mora iz vseh teh točk razviti nešteto, in tisti, ki se ne prilega v enega izmed že obstoječih, reči hočem, ki tega lika oz. uobličjenja ne bi bil zmožen ustvariti sam, kolikor ta še ne bi obstajal, ta zagotovo ne bo pripadal nobenemu izmed njih, temveč bo ustvaril novega. Tudi če z njim ostane sam in brez učencev: to ne škodi. Vedno in vseskozi obstajajo kali onega, kar ne more dospeti do bolj razprostranjenega bivanja, a kljub temu obstaja. In tako obstaja tudi njegova religija, in ta ima prav tako določno uobličjenje in organizacijo, prav tako samolastna pozitivna religija je, kot če bi ustanovil največjo šolo. Kot vidite, te obstoječe forme s svojim predhodnim

besedilu večkrat uporabljenih izrazov ‚Willkür‘, ‚das Willkürliche‘, ki jih prevajamo s ‚samohotnost‘, ‚lastna volja‘, ‚svobodna izbira‘, ne pa kot ‚samovolja‘ ali ‚poljubnost‘, saj se v njih oglašajo pomen odločitve /v tem primeru za neko pozitivno religijo/, ki je sicer res arbitrarna, a kot odločitev potem tudi zavezujoča. Op. prev.

obstojem nobenega človeka ne morejo ovirati, da si ne bi izoblikoval religije v skladu s svojo lastno naravo in čutom. Ali bo prebival v eni od njih ali pa si bo zgradil novo, je odvisno le od tega, katero zrenje univerzuma ga je prvo zagrabilo s pravo živostjo. Motne slutnje, ki – ne da bi prežele notranjost čudi – neprepoznane zopet izpuhtijo, bržda pa pogosto in posebno v rani dobi obletavajo slehernega človeka, ki so morebiti nastale iz pripovedovanega in ostajajo brez omenjene odnosnosti, tudi niso nič individualnega. Ko pa v kom v jasni zavesti in v določnem zrenju za vedno vznikne čut za univerzum, ta nanj potlej nanaša vse: vse se oblikuje okrog njega, in ta moment opredeljuje njegovo religijo. Upam, da ne boste rekli, da bi na to lahko vplivalo kaj naravnega ali pa kaj, kar je podedoval od drugih. Prav tako tudi ne boste menili, da je religija kakega človeka manj samolastna in manj njegova zategadelj, ker leži v okrožju, v katerem jih je zbranih že mnogo. Če tisoči pred njim, z njim in po njem svoje religiozno življenje začenjajo s taistim uzrtjem, mar bo zato pri vseh taisto in mar se bo religija oblikovala v vseh enako? Spomnite se vendar na to, da v sleherni določni formi religije ne sme biti dopuščeno, denimo, le omejeno število uzrtij taistega pogleda na univerzum in odnosov do njega, temveč vsa njihova neskončna množina: mar to ne zagotavlja vsakomur dovolj svobodnega prostora? Ne bi vedel, da bi le eni sami religiozni formi uspelo zaposesti svoje celotno področje in vse določiti in prikazati ustrezno svojemu duhu. Le malokateremu človeku je bilo dopuščeno, da je v obdobju svoje prostosti in boljšega življenja zares izoblikoval in dopolnil vsaj tisto, kar je tej sredici najbližje. Žetev je obilna, delavcev pa malo.² V vseh teh religijah se

2 Prim. *Evangelij po Mateju*, 9,37; *Evangelij po Luku*, 10,2. Op. prev.

odpira neskončno polje, po katerem se lahko razkropijo tisoči; očesu slehernega, ki je zmožen ustvariti in iz sebe iznesti kaj lastnega, se kaže dovolj neobdelanih krajin, svete cvetlice pa diše in se postavljajo v svoji prelesti v vseh tistih pokrajinah, do katerih ni prodrl še nihče, zato da bi jih motril in užival.

A Vaš očitek, češ da človek znotraj pozitivne religije ne more več samolastno izoblikovati svoje lastne religije, je tako malo utemeljen: ne samo da te religije – kot ste pravkar videli – slehernemu puščajo dovolj prostora, temveč še več: prav s tem, ko človek vstopi v kako pozitivno religijo, njegova religija iz taistega razloga še v nekem drugem smislu – ne samo da lahko postane posebna individualnost, temveč to postane tudi sama po sebi. Še enkrat premotrite vzvišeni trenutek, v katerem človek nasploh prvič vstopi v okrožje religije. Seveda prvi določni religiozni pogled, ki v njegovo čud vdre s tolikšno silovitostjo, da z enim samim dražljajem oživi njegov organ za univerzum in ga za vselej požene v vzgibanost, seveda ta določa njegovo religijo. Ta pogled je in ostaja njegovo temeljno uzrtje, v odnosu do katerega bo uziral vse drugo. In že vnaprej je določeno, v kakšni podobi mu mora vsijati sleherni element religije, brž ko ga zazna. To je objektivna plat tega momenta, ozrite pa se tudi k subjektivni. Tako kakor je po njem v slehernem oziru določena njegova religija, saj ta glede na neskončno celoto pripada docela sklenjenemu individuumu, a vendar samo kot nedoločeni drobec te celote, to celoto namreč ta človek lahko poda oz. prikaže le združen z mnogimi drugimi, tako taisti moment – z oziroma na neskončno religiozno zasnovo človeštva – tudi njegovo religioznost privaja na svet kot scela samolastno in novo individualnost. Ta trenutek je namreč obenem določena točka v njegovem življenju, člen v njemu docela samolastnem nizu duhovnih dejavnosti, dogodek, ki je – tako kakor

sleherni drugi – v nekem določenem sovisju z nekim poprej, z nekim sedaj in z nekim zatem. In ker sta ta poprej in sedaj v slehernem posamezniku nekaj povsem samolastnega, bo tak tudi oni zatem. Ker se na ta moment in na stanje, v katerem le-ta preseneti čud, pa tudi na sovisnost tega momenta z njemu predhodno, ubornejšo zavestjo, navezuje celotno nadaljnje religiozno življenje, oziroma se iz njega tako rekoč genetično razvija – je v slehernem posamezniku tudi samolastna, scela določna osebnost, kot je to tudi njegovo človeško življenje samo. Tako kot nastane novi človek s tem, ko se del neskončne zavesti razveže in se kot nekaj končnega naveže na neki določeni moment v nizu organskih evolucij, tako kot na ta način nastane samolastno bitje, čigar ločeno bivanje – neodvisno od množice in od objektivnega ustroja njegovih zgod in dejanj – obstaja v enosti kontinuirane, na oni prvi moment navezujoče se zavesti ter v samolastnem odnosu vsega, kar je zatem, na neki določeni poprej in v vplivanju tega poprej na oblikovanje onega zatem – tako tudi v onem trenutku, v katerem se prične določna zavest univerzuma, nastane samolastno religiozno življenje, ki ni samolastno zgolj po nepreklicni omejenosti na določeno število ter na izbor zrenj in občutenj, ne zgolj po ustroju v tem pojavljajoče se religiozne snovi, saj si jo ta človek deli z vsemi, ki so ob taistem času duhovno rojeni v taisto okrožje religije, temveč tudi po tem, česar ta ne more imeti skupnega z nikomer: po venomernem vplivu stanja, v katerem je univerzum prvič pozdravil in zaobjel njegovo čud, po samolastnem načinu, kako presnavlja to motrenje univerzuma in refleksijo o le-tem, po karakterju in tonu, v katerega to stanje uglasuje celoten nadaljnji niz njegovih religioznih zrenj in občutenj, karakterju in tonu, ki se nikoli ne razgubita, naj – daleč zatem – v uziranju univerzuma še tako prekorači tisto, kar mu je ponujalo najbolj rano otroštvo njegove religije.

Tako kakor sleherno končno bitje, ki poseduje intelekt, svojo duhovno naravo in svojo individualnost izkazuje s tem, ko Vas napeljuje nazaj k poroki neskončnega s končnim kot k svojemu izvorišču, k onemu nedoumljivemu faktumu, onkraj katerega nizu končnega ne morete več slediti in ob katerem bi vaša fantazija odpovedala, če bi ga hoteli razložiti iz česar koli poprejšnjega, bodisi iz svobodne volje bodisi iz narave – prav tako morate samolastno duhovno življenje priznati slehernemu, ki Vam kot dokument svoje religiozne individualnosti pokaže prav tako nedoumljiv faktum, namreč kako se mu je sredi končnega in posamičnega naenkrat razgrnila zavest o neskončnem in celotnem. Na slehernega, ki rojstni dan svojega duhovnega življenja lahko navede na ta način, ki lahko pove čudežno zgodbo o izvoru svoje religije, ki je vsijala kot neposredni učinek božanstva in kot vzgib njegovega duha, morate gledati tudi kot na tistega, ki mora biti nekaj samolastnega in s katerim je bilo izpovedano nekaj posebnega: kaj takega se namreč ne dogodi zato, da bi v kraljestvo religije iznesli le prazno podvojenost. In tako, kot se lahko sleherno bitje, ki je tako nastalo, razlaga le iz njega samega, nikoli pa ne more biti popolnoma razumljeno, če se ne podate kolikor se le da nazaj k prvim izrazom svobodne volje /Willkür/ v njegovi najzgodnejši dobi, tako je tudi religiozna osebnost slehernega sklenjena celota, njeno razumetje pa sloni na tem, da skušate raziskati, kako se ji je prvič razodela religija.

Zato tudi menim, da z vsem obtoževanjem pozitivnih religij ne mislite resno; s tem jih bržkone dojemate preveč na hitro. Glede te zadeve ste namreč veliko bolj brezskrbni, kot bi bili do tega upravičeni. Verjetno nikoli niste začutili poklicanosti, da bi se privili ob tistih nekaj religioznih ljudi, ki jih morda lahko vidite – četudi so ti vedno dovolj ljubeznivi in pritegujoči –, zato

da bi, denimo, skozi mikroskop prijateljstva ali pa bližnjega znanstva, ki se prvemu zdi vsaj podobno, поблиže preiskali, kako so ti organizirani za univerzum in skozi njega. Meni, ki sem jih prizadevno motril, jih prav tako mukoma iskal in jih opazoval s prav takšno sveto skrbnostjo, kakršno Vi posvečate redkostim v naravi, meni je pogosto padlo na um, ali vas ne bi k religiji lahko popeljalo že to, ko bi bili dovolj pozorni na način, s kakšno vsemogočnostjo božanstvo tisti del duše, v katerem najraje domuje, v katerem se razodeva v svojih neposrednih učinkih in samo sebe uzira, kako to – kot tisto, kar je njeno najsvetejše – prav posebej izgradi in loči od vsega, kar je bilo v človeku sicer izgrajenega in oblikovanega, in kako se v tem – zaradi neizčrpne mnogoterosti letga – poveleča v svojem celotnem bogastvu. Vsaj mene vedno znova preseneča mnogo nenavadnih tvorb v tem, tako malo obljudenem okrožju religije. To, kako se te med seboj razlikujejo po najrazličnejših stopnjah do vzetnosti za dražljaj taistega predmeta in po kar največji različnosti onega, kar v njih deluje, po mnogoterosti tona, ki proizvajajo odločilno premoč ene ali pa druge vrste občutenja in po vsakršnih idiosinkrazijah občutljivosti /Reizbarkeit/ in svojskosti vzdušja, s tem ko vsak zaseda svojo lastno situacijo, v kateri ga religiozni pogled na stvari predvsem obvladuje. In potem spet – kako je človekov religiozni značaj v njem pogosto nekaj docela svojskega, kako ločen je od vsega, kar človek odkriva v svojih siceršnjih zasnovah, kako je najbolj mirna in trezna čud tu zmožna najsilnejšega afekta, podobnega strasti, kako tu čuti, ki je kar najbolj top za običajne in zemske stvari, tu čuti kar najbolj notrišnje, vse do bolečine srca /Wehmut/, in kako vse vidi jasno, vse do zamaknjenja in jasnovidnosti, kako v vseh svetnih zadevah najbolj bojazljiva čud o svetih stvareh in zanje spregovori glasno, prek vsega sveta in svoje dobe, pogosto vse do

mučeništva. In kako pogosto je ta religiozni značaj sam čudovito ustrojen in sestavljen: v vsakem se na svojski način medsebojno mešajo in sprepletajo omika in surovost, zmogljivost in zamejitev, ljubkost in trdota. In kje sem bil vse te like videl? V samolastnem okrožju religije, v njenih določnih formah v pozitivnih religijah, ki ste jih Vi očrnili v nasprotno smer, med heroji in mučeniki določnega verovanja, med sanjači določnih občutij, med častilci določne luči in individualnih razodevanj. V tem Vam jih želim pokazati v vseh časih in med vsemi ljudstvi. Drugače tudi ne more biti, kakor da nanje naletimo le tu. Tako kot noben človek ne more dospeti do individualne eksistence, ne da bi bil obenem, s taistim aktom povržen v neki svet, v neki določni red stvari in med posamezne predmete, tako tudi religiozni človek do svoje individualnosti ne more priti, če se s taistim dejanjem ne nastani v katero od določnih form religije. Oboje je učinek istega momenta, tako da enega ne moremo ločiti od drugega. Če izvorno uzrtje univerzuma kakega človeka nima dovolj silnosti, da bi iz sebe naredilo središče njegove religije, okrog katerega se vse v njej giblje, potem tudi draž tega uzrtja ne učinkuje dovolj močno, da bi to lahko sprožilo proces nekega samolastnega in trdnega religioznega življenja.

Zdaj, ko sem Vam tako položil račun, pa mi le tudi sami recite, kako je s tem osebnim oblikovanjem in individuacijo v Vaši slavljeni naravni religiji. Le pokažite mi med onimi, ki se izrekajo zanjo, prav tako veliko mnogoterost čvrsto zarisanih značajev! Priznati namreč moram, da jih sam med njimi nikoli nisem mogel najti. In če se dičite s tem, da ta religija svojim pristašem zagotavlja več svobode, da se lahko religiozno oblikujejo po lastni pameti, si s tem ne morem zamišljati nič drugega kot – tako se namreč ta beseda pogosto uporablja – svobodo za to, da ostajaš tudi neizoblikovan, svobodo

od sleherne prinujenosti, da vobče si nekaj določnega, da nekaj določnega vidiš in občutiš. Nasploh religija v Vaši čudi igra vse preveč uborno vlogo. Tako je, kot da ne bi imela nobenega lastnega pulza, lastnega sistema žilja, nobene lastne cirkulacije in torej tudi nobene samolastne temperiranosti in asimilirajoče sile, pa tudi nobenega karakterja ne. Vse povsod se meša z nrvnostjo in naravnim občutjem svojih pripadnikov. V povezavi s tema, oziroma bolje, ponižno stopajoč za njima, se giblje togo in počasno, ob priložnostih pa se po kapljicah izloča iz njihju, v znamenje, da obstaja. Sicer sem naletel na marsikateri spoštovanja vreden in močan religiozni značaj, za katerega so izpovedovalci pozitivnih religij, ne brez začudenja nad tem fenomenom, trdili, da izpoveduje naravno religijo: toda, če natančno preudarimo, ga pripadniki slednje niso več prepoznavali kot sebi enakega. Vedno se je že bil nekoliko odklonil od izvirne čistosti razumne religije in v svojo religijo povzel nekaj samohotnega in pozitivnega, česar pa samo ti niso razpoznali, saj je bilo od njihove religije preveč različno. Zakaj brž ne zaupajo slehernemu, ki v svojo religijo prinaša kaj samolastnega? Zato ker tudi prav želijo biti vsi enakolični – hočem reči, želijo biti zgolj nasprotje skrajnosti, ki se pojavlja na drugi strani, namreč pripadnikov sekt –, enakolični v nedoločnosti. Posebno osebno religiozno izoblikovanje si v naravni religiji lahko tako malo zamišljamo, da njeni najpristnejši častilci ne morejo niti tega, da bi religija kakega človeka imela lastno zgodbo in da bi se pričela s kakim nenavadnim, zanimivim dogodkom. To jim je že preveč: umerjenost je namreč zanje v religiji pglavitna stvar, kdor pa zna o sebi povedati kaj od prej omenjenega, ta je že na slabem glasu, da so v njem nastavki nesrečnega fanatizma.

Človek naj bi postajal religiozen korak za korakom, tako kakor le polagoma postaja pameten in razumen, pa

tudi vse drugo, kar naj bo – vse to mu morata dati pouk in vzgoja; vsega tega pa se ne sme držati prav ničesar, kar bi lahko imeli za nadnaravno ali pa vsaj za nenavadno. Le nerad pravim, da me to – zavoljo pouka in vzgoje, ki naj bi bila vse – napeljuje na sum, da je naravno religijo v prav posebni meri popadlo zlo mešanja, o katerem smo govorili poprej, še več, celo zlo preobražanja v filozofijo in moralo. A vendarle je jasno, da vsi ti častilci niso izšli iz kakega živega uzrtja in da nobeno uzrtje tudi ni njihova trdna sredica, saj pri sebi sploh ne vedo nič o tem, kaj človeka mora zagrabiti na samolasten način. Vera v osebne Boga, to vedo sami, ni rezultat določnega posamičnega uzrtja univerzuma v končnem; zato nikogar, ki takšno vero poseduje, tudi ne vprašajo, kako je bil do nje prišel. Menijo namreč tudi to: tako kakor hočejo vero demonstrirati oni sami, tako mora biti izpričevana vsem. Kako drugo in določnejšo sredico, ki naj bi jo pristaši naravne religije posedovali, mi boste le težka pokazali. Uborna mera tistega, kar njihova medla in zredčena religija še vsebuje, stoji sama zase v nedoločni mnogoznačnosti – tako imajo Previdnost /Vorsehung/ nasploh, pravičnost nasploh, vzgojo v Bogu nasploh. Vsa ta zrenja motrijo, primerjajoč jih, zdaj v tej zdaj v oni perspektivi in redukciji, tako da jim zdaj veljajo kot to, drugič pa kot ono. Oziroma, če je v tem že mogoče nalleteti na neko skupno nanašanje na eno točko, potem je ta točka zunaj religije, to nanašanje pa je nanašanje na nekaj tujega, na to, da vendar ne bi postavili kakih ovir nravnosti in da bi gon po sreči dobil vsaj nekaj hraniva – to pa sta stvari, po katerih resnično religiozni ljudje pri konstruiranju elementov svoje religije niso nikdar spraševali, zaradi omenjenega nanašanja pa je njihova že tako pičla religiozna posest še bolj razpršena in razgnana na vse strani.

Ta, naravna religija za svoje religiozno uziranje torej

ne poseduje nikakršne enotnosti kakega določnega pogleda. Zato tudi ni nikakršna določna forma, nikakršna samolastna individualna podaja religije – tisti, ki izpovedujejo le njo, v njenem kraljestvu nimajo nobenega določnega prebivališča, temveč so tujci, katerih domovina, če jo sploh imajo, o čemer pa dvomim, mora biti nekje drugje. Ta religija se mi kaže kot tvarina, ki naj bi – redka in razpršena – lebdela med svetovji³: tu jo nekoliko pritegne eno, nekje drugje spet drugo, nobeno pa dovolj močno, da bi jo potegnilo v svoj vrtinec. Zakaj sploh obstaja, morebiti vedo bogovi – najbrž mora obstajati zato, da bi pokazala, da lahko na neki način eksistira tudi tisto, kar je nedoločno. V resnici pa vendarle pomeni samo čakanje na existenco, do katere pa njeni sledniki ne morejo dospeti drugače, kakor da jih neka sila zajame močnejše kot vse dotlejše, in tudi na drugačen način. Več jim ne morem priznavati kot le nejasne slutnje, ki predhajajo onemu živemu uzrtju, ki človeku razpre njegovo religiozno življenje. V njih sicer obstajajo nekateri nejasni vzgibi in predstave, ki pa sploh ne sovpadajo z osebnostjo kakega človeka, temveč tako rekoč zapolnjujejo le vmesne prostore v njej in so v vseh enakolično natančno iste: takšna je torej njihova religija. Kvečjemu je to naravna religija v smislu, kakršnega menimo tudi sicer, ko, denimo, govorimo o naravni filozofiji in poeziji in ko ta pridevnik postavljamo pred izraze surovega instinkta, zato da bi jih ločili od umetnosti in omike. A komajda, da bi sledniki te religije čakali na kaj boljšega, prav tako tega boljšega ne cenijo kaj bolj zato, ker bi občutili, da ga ne morejo doseči: raje se mu z vsemi silami zoperstavljajo. Bistvo naravne religije je pravzaprav docela v

- 3 Avtor verjetno meri na hipotezo o medozvezdnem etru, kakršno sta sprejemali newtonovska fizika in filozofija narave v 18. stoletju. Op. prev.

negaciji vsega pozitivnega in karakterističnega v religiji ter v najsilovitejši polemičnosti do le-tega. Zato je tudi vreden proizvod dobe, ki je jezdila na metli usmiljenja vredne, siromašne splošnosti in prazne puhlosti, v vseh rečeh pa je bolj kot kar koli drugega – delovala zoper resnično omiko. Še posebno pa njeni sledniki sovražijo dvoje: nikjer nočejo začeti pri onem izrednem in nedoumljivem; in vse, kar bi že lahko bili in počeli, ne sme nikjer priklicevati duha po kaki šoli. To je skvarjenost, ki jo najdete v vseh umetnostih in znanostih. Prodrla je tudi v religijo, njen produkt pa je pravkar omenjena vsebine izpraznjena in brezoblična reč. Njeni sledniki bi radi v religiji bili samoselci in samouki – a od tega dvojega imajo le tisto surovo in neomikano; da pa bi iz sebe iznesli kaj samolastnega, za to nimajo ne moči ne volje. Sršijo se zoper sleherno določno religijo, ki obstaja, saj obenem vendar predstavlja tudi šolo; ko bi bilo mogoče, da bi jih tudi same srečalo nekaj, zaradi česar bi se v njih hotela izoblikovati svojska religija, bi se temu prav tako silovito uprli, saj bi iz tega vendar lahko nastala tudi šola. Tako je njihovo sršenje zoper tisto pozitivno in samohotno obenem tudi sršenje zoper vse določno in dejansko. Če naj se določna religija ne začne z nekim določnim faktumom, potem se sploh ne more začeti: neki temelj namreč mora vendarle obstajati, in ta temelj je lahko le subjektiven; le subjektivno je lahko to, zakaj je nekaj postavljeno v ospredje in v sredino. In če naj kaka religija ne bo določna, potem to sploh ni religija, temveč le razvezana in nesovisna snov. Spomnite se na to, kaj pesniki govorijo o stanju duš pred rojstvom: kako se je neka duša hotela silovito braniti tega, da bi prišla na svet, saj ni hotela biti prav to in ono, temveč človek nasploh – ta polemika zoper življenje je polemika naravne religije zoper pozitivne religije, in to je tudi permanentno stanje njenih izpovedovalcev.

Torej – če Vam je res do tega, da bi religijo motrili v njenih določnih likih –, potem moramo od te prosvetljene religije nazaj k onim zaničevanim pozitivnim religijam, kjer se vse pojavlja resnično, močno in določno, kjer ima sleherno posamezno zrenje svojo določno vsebino in lastno razmerje do drugih zrenj, sleherno občutje svoj lastni krog in svoje posebno nanašanje, kjer boste naleteli na sleherno modifikacijo religioznosti in na sleherno stanje čudi, le da v njem religija lahko človeka ponese v zanos, kjer boste našli izoblikovan sleherni njen del, slehernega od njenih učinkov pa kakor koli že smiselno dopolnjenega, kjer vse skupne ustanove in vsi posamezni izrazi izkazujejo visoko vrednost, ki se religiji daje vse do pozabe vsega drugega, kjer sveta gorečnost, s katero je motrena, posredovana drugim in užita, in otroško hrepenenje, s katerima zremo nasproti novim razodetjem nebeških sil, kjer Vam vse to jamči, da ni bil spregledan nobeden od njenih elementov – ki ga je s te točke pač bilo mogoče zaznati –, in da ni nobeden od njenih momentov izginil, ne da bi za seboj pustil pomnik.

Premotrite vsa mnogovrstna uobličjenja, v katerih se je že pojavil sleherni posamični način uziranja univerzuma. Naj Vas zaradi strahu ne odvrneta niti skrivnostna temačnost niti čudne, groteskne poteze, in ne dajajte prostora zablodi, češ da mora vse to biti le domišljija in pesništvo. Samo grebite vedno globlje tam, kamor je enkrat udarila Vaša magična palica⁴, in zagotovo boste na dan pripeljali tisto nebeško. Toda nikar ne pozabite pogledati tudi na človeško, ki mora vase sprejeti božansko;

4 Namig na zgodbe o Mojzesu in Aronu, v katerih igra pomembno vlogo motiv »magične« palice. Prim. *Eksodus* (Druga Mojzesova knjiga), 4,1–5; 7,9–12, 17,5–6 (Mojzes udari s palico po skali in iz nje priteče voda.); *Numeri* (Četrta Mojzesova knjiga), 17,5–11. Op. prev.

nikar ne spustite z oči, kako to na sebi povsod nosi sledi omike slehernega obdobja, zgodovine slehernega človeškega rodu, kako pogosto je moralo naokrog hoditi v postavi hlapca, v svojih oblačilih in okrasju postavljajoče na ogled ubornost svojih učencev in svojega domovanja. Vse to storite, da boste odbirali in razločevali, kakor je treba. Da ne bi spregledovali tega, kako pogosto je bila ta religija omejevana v svoji rasti, ker se ji ni pustilo dovolj prostora, da bi udejanjila svoje moči; kako pogosto je zaradi slabega ravnanja in shiranosti preminila že v ranem otroštvu. In če hočete zaobjeti celoto, ne ostajajte le pri tistih uobličjenjih religije, ki so se leščala cela stoletja dolgo in obvladovala velika ljudstva, pesniki in modreci pa so jih na raznotere načine poveličevali: kar je zgodovinsko in religiozno najbolj spomina vredno, je bilo pogostokrat porazdeljeno le med redke, običajnemu pogledu pa je ostajalo skrito.

A tudi če svoj pogled tako uprete v prave predmete in te popolnoma uzrete, bo še vedno zelo težko odkriti duha religij in le-te vseskozi razumeti. Še enkrat Vas svarim: tega duha si ne prizadevajte abstrahirati iz tistega, kar je skupno vsem, ki izpovedujejo določeno religijo. Na tej poti se boste izgubili v tisočernih brezhasnih raziskavah, na koncu pa boste namesto do duha religije vedno prispeli le do določene množine snovi. Spomniti se morate, da še nobena religija ni postala scela dejanska in da je ne boste spoznali, dokler je ne boste – daleč od tega, da bi jo iskali v kakem zamejenem prostoru – sami sposobni dopolniti in določiti, kako je moralo v njej nastati to in ono – seveda, če bo njeno obzorje segalo tako daleč. Nikoli si ne morete dovolj trdno vtisniti v glavo, da je vse odvisno od tega, ali boste našli njeno temeljno uzrtje, da Vam vse poznavanje posamičnega v njej ne bo pomagalo, dokler ne boste tega posedovali. Tega pa ne morete posedovati, dokler ne boste zmogli vsega posa-

meznega pojasniti iz enega. In celo če upoštevate ta pravila raziskovanja, ki so vendarle zgolj preskusni kamen, boste še vedno izpostavljeni tisočerm zablodam: veliko tega Vam bo prihajalo nasproti, tako rekoč namenoma, da bi Vas zapeljalo, veliko tega se Vam bo postavilo na pot, zato da bi se Vaše oko usmerilo na napačno stran. Predvsem pa Vas prosim, da ne spustite z oči velike razlike med tistim, kar tvori bistvo kake religije, kolikor je ta določna forma in podaja religije nasploh, in tem, kar njena enotnost označuje kot šolo in jo kot tako drži skupaj. Religiozni ljudje so vseskozi zgodovinski: to ni njihova najmanjša vrlina, je pa tudi vir velikih nesporazumov. Moment, v katerem jih je same napolnilo zrenje, ki se je postavilo za središče njihove religije, je zanje vedno nekaj svetega. Kaže se jim kot neposredno učinkovanje božanstva in o tem, kar je zanje v religiji samolastno, ter o liku, ki ga je ta zadobila v njih, nikoli ne govorijo, ne da bi pokazali nanj. Lahko si torej mislite, koliko svetejši mora zanje biti šele moment, v katerem je to neskončno zrenje bilo nasploh prvič postavljeno v svet kot temelj in središčna točka neke samolastne religije, saj se nanj prav tako zgodovinsko navezuje celoten razvoj te religije v vseh generacijah in individuumih. In vendar je ta celota religije in religiozno oblikovanje velike množice ljudi nekaj neskončno večjega kot njihovo lastno religiozno življenje in oni drobni fragment te religije, ki ga predstavljajo osebno. Ta faktum torej povečajo na vse načine, nanj grmadijo vse okrasje religiozne umetnosti, ga častijo kot najbogatejši in najdobrodejnejši učinek Najvišjega, o svoji religiji pa ne govorijo, niti ne vzpostavijo katerega od njenih elementov, ne da bi ga povezali s tem faktumom in ga tako tudi prikazali. Če njegova nenehna omemba spremlja vse izraze religije in jim daje samolastno barvo, ni nič bolj naravnega od tega, da ta faktum zamenjujemo s temeljnim uzrtjem religije same. Ne le da

je ta zamenjava vse zapeljala, temveč je tudi zamaknila pogled na skorajda vse religije. Nikoli torej ne pozabite, da temeljno uzrtje kake religije ne more biti nič drugega kot katero koli uzrtje neskončnega v končnem, neki obči element te religije, ki pa se lahko pojavi tudi v vseh drugih religijah in se – če naj so te popolnjene – tudi mora pojaviti, le da v njih ni postavljen v središče.

Prosim Vas, da vsega, kar boste našli pri herojih religije in v svetih pričevanjih /Urkunden/, nimate za religijo in da v tem poiščete duha razločevanja. S tem ne menim malenkosti, kakor bi si to Vi zlahka mislili, niti takih reči, ki so po vsaki presoji religiji scela tuje, temveč to, kar se z njo pogosto zamenjuje. Spomnite se na to, kako brez vsakega naklepa so bila ta pričevanja izgotovljena, tako da tedaj niso mogli paziti na to, da bi iz njih odstranili vse, kar ni religija, in pomislite, kako so ti ljudje živeli v vsakršnih svetnih razmerah, tako da ni bilo mogoče, da bi lahko ob vsaki svoji izrečeni besedi rekli: to ni religija. In če so torej izpovedovali svetno modrost in moralo, ali pa metafiziko in poezijo, to ne pomeni, da je vse to treba vsiljevati tudi v religijo in da je v tem treba iskati njen karakter.

Bolj kot vse drugo pa Vas prosim tega, da se ne pustite zapeljati obema sovražnima načeloma, ki sta vsepovsod in skorajda že od najzgodnejše dobe duha religije skušala izmaličiti in skriti. Kaj kmalu je bilo povsod dovolj takih, ki so tega duha zamejili v posamezne učene obrazce, vse tisto, kar je bilo v religiji izoblikovano temu zamejenemu duhu neustrezno, pa so hoteli iz nje izključiti. Drugi pa so, bodisi zato, ker jim je bila mrzka polemika, bodisi zato, da bi religijo naredili všečnejšo tistim, ki je niso imeli, bodisi iz nerazumevanja in nepoznavanja te zadeve in iz pomanjkanja čuta, vse samolastno razglasili za mrtvo črko, samo da bi se lahko zapodili v vse tisto, kar se jim je zdelo preveč nedoločno. Obojih se varujte: pri

okorelih sistematikih, pri plitkih in medlih enoobličnih duha religije ne boste našli. Našli ga boste pri onih, ki v njej živijo kot v svoji prvini in ki se v njej gibljejo vedno dlje, ne da bi gojili zablodo, češ da jo lahko popolnoma zaobjamejo.

Ali Vam bo ob teh previdnostnih ukrepih uspelo odkriti duha religij? Tega ne vem. Bojim pa se, da je tudi religijo mogoče razumeti le skozi njo samo in da se Vam tudi svojski način njene gradnje in njena karakteristična različnost ne bosta razjasnila prej, dokler tudi sami ne boste pripadali kateri od njih. Kako se Vam bo morebiti posrečilo razvozlati surove in neizoblikovane religije oddaljenih ljudstev oziroma razločiti mnogotere religiozne individuacije, ki so sprepletene v lepi mitologiji Grkov in Rimljanov, vse to me pušča zelo ravnodušnega – naj Vas vodijo njihovi bogovi. Če pa se bližate najsvetejšemu tam, kjer je univerzum uzrt v svoji najvišji enosti, če hočete motriti različna uobličjenja sistematične religije, ne tujezemskih in nasploh tujih, temveč tistih, ki so še vedno bolj ali manj navzoča med nami – potem mi ne more biti vseeno, ali boste našli pravo gledišče, s katerega jih morate ogledovati.

Sicer pa bi moral govoriti le o eni: judovstvo je namreč že dolgo mrtva religija in tisti, ki še danes nosijo njegove barve, dejansko tožeč sedijo ob nestrohljivi mumiji ter jočejo nad njenim preminutjem in njenim žalostnim volilom. A o njem ne govorim niti zategadelj, ker je bilo, denimo, predhodnik krščanstva: v religiji sovražim tovrstne historične odnose, njena nujnost je namreč zdaleč višja in večna – sleherno začenjanje v njej je namreč izvorno. Toda judovstvo ima tako lep otroški značaj, in ta je tako scela zasut, celota pa je tako izrazit primer skvarjenosti in popolnega izginotja religije iz neke velike gmote, v kateri se je nekdanj nahajala. Samo vzemite stran vse politično in, Bog pomagaj, moralno, ki

judovstvo običajno karakterizirata, pozabite na celoten eksperiment navezovanja države na religijo, da ne rečem, na cerkev, pozabite, da je bilo judovstvo obenem v določeni meri tudi red /Orden/, temelječ na stari družinski zgodovini, ki so ga vzdrževali duhovniki – v njem glejte samo tisto, kar je samolastno religiozno in k čemur vse prej omenjeno ne spada, in povejte mi, katera je tista vse v njem presvetljujoča ideja univerzuma. Nobena druga kot prav ideja o splošnem, neposrednem povračilu, o nekem samolastnem odzivu neskončnega na sleherno posamezno končno, ki izhaja iz samohotnosti, in to po nekem drugem končnem, na katerega se ne gleda kot na nekaj, kar izhaja iz samovolje. Tako je obravnavano vse, nastajanje in preminevanje, sreča in nesreča, celo znotraj človekove duše se venomer menjavata izraza svobode in samohotnosti ter neposrednega učinka božanstva. Vse druge lastnosti Boga, ki se ravno tako uzirajo, se izražajo po tem pravilu in so vedno ugledane v odnosu nanj – poplačujoče, kaznujoče, kroteče tisto posamezno v posamezniku, tako je vseskozi predstavljeno božanstvo. Učenci so tako Kristusa nekoč vprašali: »Kdo je grešil, ti ljudje ali njihovi očetje?« On pa jim je odvrnil: »Mar menite, da so ti grešili bolj kakor drugi?«⁵

To je bil religiozni duh judovstva v njegovi najbolj priostreni obliki, in to je bila Kristusova polemika zoper njega. Od tod tudi povsod sprevijajoči se paralelizem⁶, ki nikakor ni kakšna naključna forma, in ugled dialoškega, na katero lahko naletimo v vsem, kar je religioznega. Celotna zgodovina, tako kakor je ta bila nenehna menjava med tem vzgibom in omenjenim odzivom, je bila predstavljena kot razgovor med Bogom in ljudmi, v besedi in

5 Gre za združitev mest iz *Evangelija po Janezu*, 9,2 in *Evangelija po Luku*, 13,2. Op. prev.

6 Figura paralelizma členov. Op. prev.

dejanju; in vse, kar je zedinjeno, je zedinjeno edino po enakosti tovrstne obravnave. Od tod svetost izročila, v katerem je bil vsebovana sovisnost tega velikega razgovora, in nemožnost, da bi do religije prispeli kako drugače kakor le s posvetitvijo v to sovisnost; in od tod še v poznejših časih prepir med sektami, ali imajo ta nadaljujoči se razgovor v svoji posesti. Prav iz takega pogleda izvira to, da se je v judovski religiji tako popolno izoblikoval dar prerokovanja; v prerokovanju so namreč kristjani proti njim le otroci. Ta celotna ideja je namreč skrajno otroška, preračunana le na majhno prizorišče brez zapletov, kjer ob tako enostavni celoti naravnih posledic dejanj ne more nič zmotiti ali jih zavreti. Bolj ko pa so se sledniki te religije premikali naprej po prizorišču sveta, se povezovali z več drugimi ljudstvi, toliko težje je bilo to idejo prikazati, in domišljija je morala Vsemogočnemu besedo, ki jo je ta šele hotel izreči, vzeti iz ust, si drugi del pred oči privedi iz velike daljave, pri tem pa izničiti ves vmesni čas in prostor. To je prerokba, in stremljenje po njej mora nujno še vedno ostati tista poglobljena pojava, dokler je bilo to idejo še mogoče ohranjati, z njo pa tudi to religijo. Vera v mesijo je bil njen zadnji sad, ustvarjen z velikim naporom – priti mora novi vladar, zato da bi Sion, v katerem je Gospodov glas zamrl, zopet vzpostavil v njegovem veličastvu. S tem ko bi se ljudstva podredila stari postavi, bi omenjeni enostavni tek zopet postal nekaj vsesplošnega v zgodah sveta. Tek, ki so ga prekinili nemirna skupnostnost ljudstev, navzkrižne si usmerjenosti njihovih sil in različnost njihovih običajev. In dolgo se tudi je ohranil, tako kakor posamezen sadež, potem ko je iz debla pošla že vsa življenjska sila, pogosto vse v najbolj surovi letni čas obvisi na zvenelem peclju in se tam izsuši. Zamejeno gledišče je tej religiji, kot religiji, zagotavljalo le kratko dobo. Umrta je, ko so se zaprle njene svete knjige. Tedaj so na Jehovov razgovor

z njegovim ljudstvom gledali kot na nekaj zaključenega, politična zveza, ki se je na to religijo navezovala, pa je še dolgo vlačila naokrog svoje medlo bivanje in njena vnanjščina se je ohranila še dolgo za tem, namreč odurna pojava mehanskega gibanja, potem ko sta življenje in duh v njej že zdavnaj izginila.

Bolj veličastno, vzvišeno, odraslega človeštva vrednejše, globlje prodirajoče v duha sistematične religije, dlje razprostirajoče se prek celega univerzuma pa je izvorno zrenje krščanstva. Nič drugega ni, kot prav uzrtje vsesplošnega stremljenja vsega končnega nasproti enosti celote. Način, kako to stremljenje obravnava božanstvo, kako – s tem ko se raznaša čez celoto prek posameznih točk, ki so obenem končno in neskončno, obenem človeško in božansko – posredujoč zmiri sovraštvo zoper sebe in kako postavlja meje oddaljenosti, ki je postajala vse večja. Uničenje in odrešenje, sovraštvo in posredovanje – to sta obe med seboj neločljivo povezani plati tega zrenja. Skoznju se določa uobličevanje vse religiozne snovi v krščanstvu in njegova celotna forma. Fizični svet se je z vedno hitrejšimi koraki odklanjal od svoje popolnosti in neminljive lepote. Toda vse zlo, celo to, da mora tisto končno preminuti, še preden je docela prešlo krog svojega bivanja, to je posledica hotenja, samopridnega stremljenja individualne narave, ki se vsepovsod trga iz sovisnosti s celoto, zato da bi bila nekaj za sebe. Tudi smrt je prišla zaradi greha. Moralni svet, korakajoč od slabega k slabšemu, ni zmožen proizvesti nečesa, v čemer bi dejansko živel duh univerzuma, tako zamračuje razum in se odklanja od resnice, uničuje srce, in ker mu umanjka sleherne slave pred Bogom, v slehernem delu končne narave ugaša tudi podobo /Ebenbild / neskončnega. Glede na to je v vseh svojih izrazih uzirana tudi Božja previdnost – njeno delovanje ni usmerjeno več k neposrednim posledicam za naše občutenje, ne ozira se

ne na srečo in ne na trpljenje, ki ju proizvaja, ne zavira in ne podpira več posameznih dejanj, temveč samo pre-mišlja, kako usmerjati skvarjenost v velikih množicah, kako brez milosti uničiti vse, česar ni več mogoče zopet privedi nazaj, in kako iz same sebe z novimi močmi zaplajati nove stvaritve. Tako dela znamenja in čudeže, ki pretresajo in prekinjajo tek stvari; tako pošilja odposlan-ce, v katerih domuje več ali manj njenega duha, zato da bi med ljudi izlivala božanske moči.

Na enak način je predstavljen tudi religiozni svet. Končno stremlje nasproti univerzumu tudi s tem, ko ga želi uzreti, venomer išče, ne da bi našlo, in izgublja, kar je bilo našlo, vedno enostransko, vedno nihajoč. Ker vedno obstane pri nečem posamičnem in naključnem in ker vedno hoče še več kot le uzirati, izgubi cilj svojega pogleda. Sleherni razodetje je zaman. Vse pogoltni zem-ski čuti, vse s seboj odnaša v tem prebivajoči nereligiozni princip. Božanstvo pa vedno izvede kaj novega, samo z njegovo močjo iz okrilja starih razodetij izstopajo vedno veličastnejša razodetja, medse in ljudi postavlja vedno bolj vzvišene srednike, s slehernim odposlancem se bo-žanstvo s človeštvom zedinja vedno tesneje, zato da bi se ljudje po njih in od njih mogli naučiti spoznavati večno Bitje. A kljub temu ne pojenja stara tožba, da človek ne zaznava tega, kar je od Božjega duha.⁷ To, da krščanstvo v svojem najsamolastnejšem temeljnem zrenju univer-zum največkrat in najraje zre v religiji in njeni zgodovini, da kot snov religije obdeluje religijo samo in je s tem tako rekoč njena višja potenca – to je tisto razločevalno njegovega karakterja, to določa njegovo celotno formo. Prav zato ker nereligiozni princip predpostavlja kot ne-kaj vsepovsod razširjenega, saj ta sestavlja bistveni del

7 Prim. *Prvo pismo Korinčanom*, 2,14: »Duševni človek ne spre-jema tega, kar prihaja iz Božjega Duha.«

tistega zrenja, na katero se navezuje vse preostalo, prav zato je krščanstvo skoz in skoz polemično.

Polemično je v svojem posredovanju oz. podajanju navzven, saj mora – zato da bi zjasnilo svoje najnotrišnje bistvo – vsepovsod razgaljati sleherno skvarjenost, naj je ta v običajih ali pa v načinu razmišljanja, pred vsemi drugimi stvarmi pa nereligiozni princip sam. Brez prizanašanja zato razkriva sleherno lažno moralo, sleherno slabo religijo in sleherno nesrečno spremešanost obeh, ki naj bi zakrivala njuno obojestransko goloto. Prodira v najnotrišnje skrivnosti skvarjenega srca in s sveto plamenico lastnega izkustva osvetljuje sleherno zlo, ki lazi v mraku. Tako je uničilo – in skorajda, je to bil njegov prvi vzgib – poslednje pričakovanje svojih najbližjih bratov in sodobnikov ter imenovalo za nereligiozno in brezbožno sleherno željo ali pričakovanje katere koli drugačne obnove, kot je tista k boljši religiji, k višjemu pogledu na stvari in k večnemu življenju v Bogu. Pogane je drzno pripeljalo prek ločnice, ki so jo ti postavili med življenjem in svetom bogov ter življenjem in svetom ljudi.

Kdor v Večnem ne živi, se v njem ne giblje in biva⁸, temu je scela nepoznano, kdor je to naravno občutenje, to notranje zrenje izgubil pod množino čutnih vtisov in poželenj, v tega omejeni čut še ni prišla nobena religija. Zato povsod razkopavajo pobeljene grobove in na svetlo prinašajo mrtvaške kosti, in ko bi bili filozofi, ti prvi junaki krščanstva, bi prav tako polemizirali tudi zoper skvarjenost filozofije. Seveda nikjer niso spregledali temeljnih potez božanske podobe /Ebenbild/, seveda so v vseh zmaličenjih in izrojenostih videli nebeško kal religije, toda kot kristjanom jim je poglobitna stvar bila odmaknjenost od univerzuma, ki potrebuje srednika

8 Prim. *Apostolska dela* 17,28 (Pavlov govor na Areopagu: »Zakaj v njem živimo, se gibljemo in smo.«). Op. prev.

– in vedno ko so izpričevali krščanstvo, so merili samo na to.

Polemično in prav tako ostro in rezko pa je krščanstvo tudi znotraj svojih meja in v svoji najnotrišnji skupnosti svetih. Religija ni nikjer tako popolnoma idealizirana kot v krščanstvu in po njegovi izvorni predpostavki. Prav s tem je v krščanstvu venomerno polemiziranje zoper vse dejansko v religiji postavljeno kot naloga, ki ji ni mogoče nikoli zadostiti. Ravno zategadelj, ker povsod obstaja in učinkuje nereligiozni princip in ker se vse dejansko obenem kaže kot nesveto, je neskončna svetost cilj krščanstva. Nikoli zadovoljno z doseženim, tudi še v svojih najčistejših zrenjih, tudi še v svojih najsvetejših občutenjih išče sledi nereligioznega ter univerzumu nasprotne in od njega odvrčajoče se tendence vsega končnega. Tako eden najstarejših svetih piscev v tonu skrajne navdahnjenosti kritizira religiozno stanje v občestvih⁹, vzvišeni apostoli pa na ta način z enostavno odprtostjo govorijo o sebi samih. Tako mora v sveti krog stopiti vsakdo, torej ne le navdušen in učeč se, temveč tudi v ponižnosti prinašajoč vse svoje v vsesplošni preskus. Ničemur ne sme biti prizaneseno, tudi tistemu najljubšemu in najdražjemu ne, ničesar se ne sme po nekakšni inerciji postavljati na stran, tudi tistega ne, kar je najbolj splošno priznано. Taisto, kar se navzven blagruje kot sveto in kar je kot bistvo religije postavljeno pred svet, je navznoter še vedno podvrženo strogemu in ponavljajočemu se razsojanju, da bi tako bilo izločenega vedno več nečistega, lesk nebeških barv pa bi v vseh zrenjih neskončnega vsijaval vedno čisteje. Tako kakor lahko vidite v naravi, da sestavljena snov, ki je bila svoje kemične sile usmerila proti nečemu zunaj sebe, brž ko je to premagano oziroma ko je vzpostavljeno ravnotežje, v

9 Namig na pisma apostola Pavla. Op. prev.

sami sebi preide v vretje ter pri tem iz sebe izloča to in ono – tako je tudi s posameznimi elementi in s celotnimi množicami krščanstva: to nazadnje svojo polemično moč obrne proti sebi samemu. Vedno v skrbeh, da je v boju z vnanjo nereligijo vase vsrkalo kaj tujega ali pa da v sebi še vedno nosi princip skvarjenosti, se ne plaši niti naj-silnejših notranjih vzgibanosti, zato da bi to lahko izvrglo iz sebe. Takšna je zgodovina krščanstva, temelječa na njegovem lastnem bistvu. »Ne mislite, da sem prišel zato, da prinesem mir na zemljo; nisem prišel, da prinesem mir, ampak meč.«¹⁰ Tako pravi njegov ustanovitelj. A nemogoče, da bi njegova mehka duša s tem mislila, da je prišel, da bi spodbudil ona krvava gibanja, ki so tako docela nasprotna duhu religije, ali pa one bedne besedne spore, ki se nanašajo na mrtvo snov, katere živa religija ne sprejema vase – le vnaprej je videl tiste svete vojne, ki nujno nastajajo iz bistva njegovega nauka, in v tem ko jih je vnaprej videl, jih je zaukazal.

Toda temu nenehnemu rešetanju in prebiranju ni podvržena le ustrojenost posameznih elementov krščanstva; ta nenasitnost po religiji meri tudi na svoje nenehno bivanje in življenje v čudi. V slehernem momentu, ko religioznega principa v čudi ne moremo zaznati, je kot vladajoče mišljeno tisto nereligiozno: le tisto, kar je nasprotno, namreč lahko odpravi ono, kar je, in ga izniči. Sleherno pretrganje religije je nereligija. Čud niti za trenutek ne sme občutiti, da je prazna zrenj in občutij univerzuma, ne da bi se obenem ozavedela sovrastva in odmaknjenosti od njega. Tako je krščanstvo prvo postavilo – in to kot bistveno – zahtevo, da mora religioznost biti v človeku kontinuum. Zavrača celo to, da bi se zadovoljevalo z njenimi najmočnejšimi izrazi, brž ko naj bi ti pripadali le določenim delom življenja in te obvladovali. Religija nikoli ne sme mirovati in

¹⁰ *Evangelij po Mateju*, 10,34. Op. prev.

nič ji ne sme biti tako docela postavljeno nasproti, da ne bi moglo obstajati skupaj z njo: od vsega končnega moramo gledati k neskončnemu, vsem občutjem čudi, naj so nastala kjer koli, vsem dejanjem, naj se nanašajo na kateri koli predmet, moramo biti zmožni pridružiti religiozne poglede in občutja. To je samolastni najvišji cilj virtuoznosti v krščanstvu.

Zlahka boste odkrili, kako izvorno zrenje krščanstva, iz katerega se izpeljujejo vsi ti pogledi, določa karakter njegovih občutij. Kako imenujete občutje nezadovoljnega hrepenenja, ki se usmerja h kakemu velikemu predmetu, katerega neskončnosti se zavedate? Kaj Vas zajame, ko sveto najdete kar najtesneje premešano s profanim, vzvišeno z malenkostnim in ničnim, in kako imenujete vzdušje, ki Vas kdaj pa kdaj prisili, da to mešanje predpostavite kot nekaj univerzalnega in da ga povsod iščete? Kristjana pa to vzdušje ne zajame le kdaj pa kdaj, temveč je vladajoči ton vseh njegovih religioznih občutij, ta sveta otožnost /Wehmut/ – to je namreč edino ime, ki mi ga zanj ponuja jezik –, ta spremlja sleherno veselje in sleherno bolečino, sleherno ljubezen in sleherno grozo. Da, v kristjanovem ponosu in v njegovi ponižnosti je to osnovni ton, na katerega se nanaša vse. Če umete iz posameznih potez posneti notranjost kake čudi in se ne pustite zmotiti tujerodnemu, ki se tem potezam bog ve od kod pridružuje, potem boste odkrili, da je to občutenje vseskozi vladajoče tudi v ustanovitelju krščanstva. Če se Vam pisec, ki je za seboj pustil le nekaj listov, popisanih v enostavnem jeziku¹¹, ne zdi premalo pomemben, da bi nanj usmerili svojo pozornost, potem Vam bo iz sleherne besede, ki je preostala po njegovem najboljšem prijatelju, spregovarjal ta ton. In če Vam bo kak kristjan

11 Po cerkvenem izročilu naj bi to bil apostol Janez, tudi domnevni pisec *Evangelija po Janezu*. Op. prev.

dovolil pogledati v najnotrišnje svoje čudi – bo spet zagotovo prav ta.

Takšno je krščanstvo. Ne bom olepševal njegovih izmaličenj in mnogotere skvarjenosti, saj je skvarjenost vsega svetega, brž ko postane človeška, sama del njegovega izvirnega zrenja sveta. Prav tako Vas ne morem popeljati še dlje v njegove posameznosti. Njegova postopanja so pred Vami in mislim, da sem Vam dal nit, ki Vas bo povedla skozi vse anomalije in Vam – ne da bi si delali skrbi o tem, kako se bo vse to izteklo – omogočila kar najnatančnejši pregled nad vsem. Le trdno se je držite in od samega začetka ne glejte na nič drugega kakor na jasnost, mnogoterost in bogastvo, s katerimi se je ona osnovna ideja razvila.

Ko v okrnjenih obrisih Njegovega življenja motrim sveto podobo Njega, ki je vzvišeni stvaritelj tistega najveličastnejšega, kar je doslej bilo v religiji nasploh, potem ne občudujem čistosti Njegovega nravnega nauka, saj je izrekel le to, kar so imeli z njim skupnega vsi tisti ljudje, ki so se ozavedeli svoje duhovne narave. Zato temu sama izreka in dejstvo, da se je to zgodilo sploh prvič, še ne moreta dajati kake večje vrednosti. Prav tako ne občudujem samolastnosti Njegovega značaja, notranje zaroke vzvišene moči in ganljive mehko-be. Sleherna vzvišeno preprosta čud namreč mora v posebnih razmerah v nekaterih potezah predstavljati velik značaj. Vse to so le človeške stvari. Tisto resnično božansko je veličastna jasnost, v katero se je v Njegovi duši izoblikovala velika ideja, ki jo je prišel podajati, namreč ideja, da vse končno potrebuje nekega višjega posredovanja, da bi sovpadlo z božanskim. Brezhasna predrznost bi bila, če bi hoteli odstreti tančico, ki zastira in mora zastirati njen nastanek v Njem, saj je v religiji sleherni začetek tajanstven. Predrznost bogokletje, ki si ga je upal izreči, bi božansko lahko le izmaličilo, ko bi On pri tem izhajal iz stare ide-

je svojega ljudstva, sam pa je hotel le izpovedati njeno uničenje, kar je v veličastni obliki tudi izrekel, s tem ko je trdil, da je on tisti, na katerega so čakali.

Motrimo živo uzrtje univerzuma, ki je napolnjevalo Njegovo celotno dušo, le takšno, kakršno nahajamo v Njem – izoblikovano do popolnosti. Če vse, kar je končno, potrebuje posredovanje nečesa višjega, da se ne bi vse bolj odmikalo od univerzuma in se razpršilo v praznost in ničnost, če to posredovanje potrebuje za to, da bi podprlo njegovo zvezo z univerzumom, in za to, da bi si tega bilo svestno – potem posredujoči nikakor ne more biti končen, saj sam pač ne sme zopet potrebovati posredovanja. Pripadati mora obojemu – deležen mora biti tako božanske narave, prav tako in v istem smislu, kakor je deležen končne narave. Toda le kaj je videl krog sebe kot samo tisto končno in posredovanja potrebno in le kje je bilo še kaj drugega posredujočega kot On sam? »Nihče ne pozna Očeta, razen Sina in tistega, komur hoče Sin razodeti.«¹² Ta zavest o enkratnosti Njegove religioznosti, o izvornosti Njegovega uzrtja in o moči, ki jo to uzrtje ima, da se lahko posreduje drugim in prebuja religijo, ta zavest je bila hkrati zavest Njegovega sredništva in Njegove božanskosti. Ko je bil prepuščen, da ne rečem: surovi sili svojih sovražnikov, brez upanja, da bo lahko še dlje živel – je to nekaj neizrekljivo malenkostnega. Ko pa je bil zapuščen tedaj, ko je bil na tem, da za vedno onemi, ne da bi dejansko videl vzpostavljeno ustanovo skupnosti svojih slednikov, nasproti slavnostnemu razkošju stare skvarjene religije, ki se je kazala močna in mogočna, obdan z vsem, kar vliva strahospoštovanje in kar od tebe lahko terja podreditev, z vsem, kar je bil od otroštva naučen spoštovati, On sam, ki ga ni podpiralo nič drugega kot to občutje, On, ki je izrekel – ne da bi se

12 Prim. *Evangelij po Mateju*, 11,27. Op. prev.

obotavljal – oni »da, sem«¹³, najbolj vzvišeno besedo, ki jo je kdaj izrekel kak smrtnik – tedaj je to bila najveličastnejša apoteoza in nobeno božanstvo ni bolj gotovo kot prav tisto, ki samo sebe postavlja na ta način.

Ob takem verovanju vase – le kdo bi se ob njem čudil, da je bil gotov, kako ne bo le srednik mnogim, temveč da bo za seboj zapustil tudi veliko šolo, ki bo svojo, torej taisto, religijo izpeljevala iz Njegove. Tako gotov, da je zanjo ustanovil simbole, še preden je obstajala, v prepričanju, da bo prav to zadostovalo za to, da se bo rodila, in da je, še preden so bile v njej ovekovljene zgođe Njegovega osebnega življenja, o tem govoril s preroškim entuziazmom. Nikoli pa ni trdil, da je sam edini objekt rabe svoje ideje, edini srednik, in svoje šole nikoli ni zamenjeval s svojo religijo. Trpel bi tudi to, da bi bila Njegova sredniška častivrednost stavljena na stran, če to le ne bi žalilo duha, princip, iz katerega se je v Njem in v drugih razvila Njegova religija. Tudi Njegovim učencem je bilo tovrstno zamenjevanje tuje. Na učence Janeza Krstnika, ki so si le zelo nepopolno delili temeljno Kristusovo uzrtje, so učenci slednjega brez nadaljnjega gledali kot na kristjane in jih sprejeli med dejavne člane občestva. In še zdaj naj bo tako: kdor v temelj svoje religije postavi taisto uzrtje, je kristjan ne glede na šolo in to, ali je svojo religijo zgodovinsko izpeljal iz samega krščanstva ali pa od česa drugega. Prav tako ni nikdar razglašal, da zrenja in občutja, ki jih je lahko drugim posredoval sam, predstavljajo celoten obseg religije, ki naj izhaja iz Njegovega temeljnega uzrtja – vedno je napoteval na resnico, ki bo prišla za Njim. In enako tudi Njegovi učenci – ti Svetemu Duhu nikoli niso postavljali meja, vsi so venomer priznavali njegovo neomejeno prostost in vseskozišnjo

13 Prim. *Evangelij po Mateju*, 26,63 sl., *Evangelij po Marku* 14,61 sl., *Evangelij po Luku* 22,70. Op. prev.

enotnost njegovih razodevanj. In ko so pozneje, ko je bil prvi čas njegovega razcveta mimo in se je zdelo, da počiva po svojih delih, ko so ta dela – kolikor jih je bilo zbranih v svetih spisih – brez pooblastila razglasili za sklenjeni kodeks religije, so to storili le tisti, ki so dremež Duha imeli za njegovo smrt in za katere je bila mrtva religija sama. Vsi tisti, ki so njeno življenje čutili v sebi ali pa ga zaznavali v drugih, so se vedno izrekli zoper takšen nekrščanski začetek. Sveti spisi so postali Biblija iz lastne sile, toda sami nobeni drugi knjigi ne prepovedujejo, da bi tudi ta bila ali pa postala Biblija – kaj radi bi se tudi sami pridružili tistemu, kar bi bilo napisano z enako silnostjo.

Zaradi te neomejene svobode, te bistvene neskončnosti se je poglobljena ideja krščanstva o sredniških božjih silah izoblikovala na mnogotere načine. Znotraj krščanstva so bila pripeljana do popolnosti vsa zrenja in občutenja o nastanjenju božanske narave v končnem. Tako so kaj kmalu za nekakšnega srednika-logosa /logischen Mittler/ imeli tudi Sveto pismo, v katerem na neki samolasten način prav tako domuje božanska narava: Sveto pismo spoznanje božanstva posreduje končni in skvarjeni naravi razuma. Svetega Duha – v enem izmed poznejših pomenov te besede – pa so imeli za etičnega srednika, po katerem se je božanskemu mogoče približevati iz praktičnega delovanja. Neka velika krščanska sekta /Partei/ še danes rade volje za posredujoče in božansko bitje razglasi slehernega, ki lahko izkaže, da je bil s svojim božanskim življenjem ali pa s kakim drugim pečatom božanskosti vsaj za mali krog ljudi točka, prek katere so se ti navezovali na neskončno. Drugim je Kristus ostal Eno in Vse, tretji spet so za srednike same po sebi razglašali sebe same oz. to ali ono stvar. Ne glede na to, kako v tem primanjkuje oblike in snovi, pa je sam princip pristno krščanski, vse dokler je svoboden. Tako

so se v svojem odnosu do sredice krščanstva predstavila druga zrenja in občutenja, o katerih pri Kristusu in v svetih knjigah ne najdemo nič. Več med njimi se jih je predstavilo kar v nizu – in sicer zaradi tega, ker krščanstvo obsežnih okrožij v religiji še ni obdelalo, pa tudi zato, ker je pred njim še dolga zgodovina, navkljub vsemu, kar se govori o njegovem zatonu, ki da se bo kmalu zgodil ali pa se je že.

Le kako naj bi tudi zatoni? Njegov živi duh se pogosto za dolgo potopi v dremež in se v stanju otrplosti umakne v mrtvo lupino črke. Toda vedno znova vstane, brž ko je spremenljivo vreme duhovnega sveta pravšno za njegovo oživitev in požene v tek njegove sokove – takšno pa bo to vreme še pogostokrat. Temeljno uzrtje sleherne pozitivne religije je na sebi samem večno, saj je dopolnjujoči del neskončne celote, v kateri mora vse biti večno: religija sama in njeno celotno oblikovanje pa sta minljiva. K temu, da to temeljno uzrtje ugledaš prav v središču religije, namreč ne spada le neka določena usmeritev čudi, temveč tudi neki določen položaj v človeštvu, v katerem je bil univerzum dotlej edinokrat samolastno uzrt. Če je ta položaj pretekel svojo krožnico, če je človeštvo po svoji napredujoči poti stopilo že toliko naprej, da se ne more več vrniti, potem je tudi onemu uzrtju odvzeta čast temeljnega uzrtja in religija v tej obliki ne more več eksistirati. Z vsemi otroškimi religijami iz one dobe, ko je človeštvu manjkalo zavesti o svojih bistvenih močeh, se je to že zdavnaj zgodilo. Zdaj je čas, da jih zberemo kot pomnike davnine in jih položimo v shrambo zgodovine. Njihovo življenje je mimo in se nikoli ne bo povrnilo. Krščanstvo, ki je nad vsemi temi vzvišeno, v svojem veličanstvu bolj zgodovinsko in bolj ponižno od njih, pa je to minljivost svoje narave izrecno prepoznalo: Prišel bo čas, pravi, ko ne bo več govor o nobenem sredniku, temveč bo Oče vse v

vsem.¹⁴ A kdaj bo ta čas napočil? Bojim se, da leži zunaj vseh časov. Skvarjenost vsega velikega in božanskega v človeških in končnih rečeh je ena polovica izvornega krščanskega uziranja. Ali bo zares prišel čas, ko to – nočem reči, da sploh ne bo več zaznatno, temveč le – ko to ne bo več sililo v ospredje, ko bo človeštvo napredovalo tako enakolično in mirno, da bo komajda opaziti, kako ga je mimobežni nasprotni veter potisnil nekoliko nazaj na velikem oceanu, po katerem pluje, da bodo to lahko vedeli le umetniki, ki njegovo pot preračunavajo po ozvezdijih, za vse druge pa to nikoli ne bo veliko in spomina vredno uzrtje? Želel bi si, da bi bilo tako, sam rad stojim na ruševinah religije, ki jo častim.

Da pa so določene lesketave in božanske točke izvorni sedež slehernega izboljševanja te skvarjenosti ter sleherne nove in še bližnje poenotenosti končnega z božanstvom, to je druga polovica krščanskega uziranja. Ali bo kdaj prišel čas, ko bo ta k univerzumu pritegujoča sila tako enakomerno porazdeljena med vso veliko množico človeštva, da bo prenehala biti njihova srednica? Želel bi si, da bi bilo tako, in sam bi rade volje pomagal zrvnati sleherni veličino, ki bi se dvigovala iz te množice. Toda ta enakost je bržkone manj mogoča kot katera koli druga. Časi skvarjenosti so pač pred vsem zemskim, pa četudi je božanskega izvora, potrebovali bi nove odposlance, da bi z večjo silo k sebi pritegovali tisto, kar se odmika nazaj, in da bi z nebeškim ognjem očistili tisto, kar je skvarjeno. Sleherni takšno obdobje bo palingenenza krščanstva – njegovega duha bo prebudila v novo in lepo obliko.

Če pa bodo kristjani vedno obstajali, mar bo krščanstvo zato neskončno tudi v svoji vsesplošni razširjenosti in mar bo – kot edino uobličenje religije – v človeštvu

14 Prim. *Prvo pismo Korinčanom*, 15,28. Op. prev.

vladalo samo? Krščanstvo ta despotizem zavrača, dovolj namreč časti slehernega od svojih elementov, da bi ga rado uziralo kot središče neke samolastne celote. Mnogoterosti – vse do neskončnosti – ne želi proizvesti le v sebi, temveč jo zreti tudi zunaj sebe. Ker nikoli ne pozablja, da je najboljši dokaz njegove večnosti prav njegova lastna skvarjenost, njegova lastna žalostna zgodovina, in ker venomer čaka kake odrešitve iz bede, ki ga pravkar pritiska, rado gleda, kako zunaj te skvarjenosti, tesno drugo ob drugem, iz vseh točk, tudi iz tistih okrožij, ki se njemu samemu zdijo skrajne in dvomljive meje religije nasploh, kako iz vsega vznikajo druga in mlajša uobličjenja religije. Religija religij ne more zbrati dovolj snovi za tisto najsamolastnejšo plat svojega najnotrišnjega zrenja – in tako kot ni nič bolj nereligioznega kakor to, da terjamo enakoličnost človeštva nasploh, ni nič bolj nekrščanskega od tega, da enakoličnost iščemo v religiji.

Univerzum uziramo in se k njemu priprošamo na vsakršne načine. Možnih je nešteto uobličenj religije. In če je nujno, da bo vsako od njih postalo dejansko v eni izmed dob, bi si bilo vsaj želeli, da bi sleherni čas lahko slutili mnoga med njimi. Redki morajo biti tisti trenutki, ko se strne in zbere vse, da bi enemu izmed teh uobličenj zagotovilo zdaleč širnejše in trajnejše življenje, ko se v mnogih naenkrat in neubranljivo razvije isto zrenje in ko vse preveva isti vtis božanskega. A le česa vsega naj ne pričakujemo od časa, ki je s takšno očitnostjo meja med dvema različnima redoma stvari! Šele ko bo silna kriza mimo, lahko ta čas prinese tudi takšen trenutek in sluteča duša, ki se usmerja h geniju ustvarjanja, lahko že zdaj navede točko, ki bo prihodnjim rodovom morala postati sredica zrenja univerzuma. Naj bo kakor koli in naj tak trenutek s svojim prihodom še tako dolgo odlaša – nove oblike religije morajo vznikniti, in to kaj hitro, pa četudi bodo dolgo časa zaznatne le v posameznih in

bežnih pojavih. Iz nič vedno vznikaja novo stvarjenje¹⁵, nič pa je religija skorajda v vseh ljudeh našega časa, če v njih v moči in polnosti vznikaja duhovno življenje. Religija se bo razvila v mnogih, iz ene od nešteti pobud, in se na novih tleh oblikovala v novo uobličeno. Le da bi bil mimo čas zadržanosti in plahosti! Religija sovraži biti sama, v svoji mladosti – ki je za vse ura ljubezni – pa najbolj gineva v použivajočem hrepenenju. Če se bo razvila v Vas, če se boste ozavedeli prvih sledi njenega življenja v Vas, potem brž vstopite v eno in nedeljivo skupnost svetih, ki vase sprejema vse religije in v kateri sleherni edino lahko uspeva. Menite, da boste morali zato – ker je ta skupnost tako razpršena in daljna – govoriti tudi nesvetim ušesom? Sprašujete, kateri jezik je dovolj tajinstven, govornica, pisava, dejanje, tiha mimika duha? Odgovorjam Vam: sleherni – videli ste, da se sam tudi tistega najglasnejšega nisem sramoval. V slehernem jeziku namreč sveto ostaja tajinstveno in skrito profanemu. Pustite, naj glodajo lupino, kolikor hočejo, nikar pa si ne kratimo tega, da bi se priprošali Bogu, ki bo v Vas.

15 Prim. *Drugo pismo Korinčanom*, 5,17. Op. prev.

BIBLIOGRAFIJA

Obstajata dve izdaji Schleiermacherjevih del, pri čemer naj bi novejša kritična izdaja, ki še ni zaključena, postopoma nadomestila staro:

- FRIEDRICH D.E. Schleiermacher, *Sämtliche Werke*, V treh razdelkih, 32 zvezkov, Grosser, Berlin 1835-1864.
- FRIEDRICH D.E. Schleiermacher, *Kritische Gesamtausgabe* (ur. H.-J. Birkner, G. Ebeling, H. Fischer, H. Kimmerle, K.-V. Selge), De Gruyter, Berlin / New York, od 1980 dalje.

IZBRANA (NOVEJŠA) SEKUNDARNA LITERATURA

- FISCHER, Hermann, F.D.E. Schleiermacher, Beck, München 2001.
- GROVE, Peter, *Deutungen des Subjekts: Schleiermachers Philosophie der Religion*, De Gruyter, Berlin / New York 2004.
- HUBER, Friedrich (ur.), *Reden über die Religion – 200 Jahre nach Schleiermacher (Eine interdisziplinäre Auseinandersetzung mit Schleiermachers Religionskritik)*, Foedus Verlag, Wuppertal 2000.
- JEANROND, Werner G., *Theological Hermeneutics: Development and Significance*, SCM, London 1994.
- LAMM, Julia A., *The living God: Schleiermacher's Theological Appropriation of Spinoza*, Pennsylvania State University Press 1996.
- MARIÑA, Jacqueline (ed.), *The Cambridge Companion to Friedrich Schleiermacher*, Cambridge University Press 2005.

- NOWAK, Kurt, Schleiermacher. Leben, Werk und Wirkung, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2001.
- SELGE, Kurt-Victor (ur.), Internationaler Schleiermacher-Kongreß Berlin 1984, De Gruyter, Berlin / New York 1985. (Gre za prva dva zvezka knjižne zbirke Schleiermacher-Archiv pri isti založbi, v kateri odtlej izhajajo monografije o Schleiermacherjevem delu).

SCHLEIERMACHER V SLOVENŠČINI

- F. SCHLEIERMACHER, Hermenevtika in kritika s posebnim ozirom na Novo zavezo (iz Schleiermacherjeve rokopisne zapuščine izdal Friedrich Lücke), v: Phainomena 8 (1998) 25/26, 225–250.
- NELSON, Eric Sean, Schleiermacher, hermenevtika in neizrekljivo, v: Phainomena 10 (2001) 37/38, 49–62.
- PAVIĆ, Željko: Arhonti biti. Poskus filozofije vere, Ljubljana 2005, zlasti str. 28–41.
- URBANČIČ, Ivan: Hermenevtika I – II, Ljubljana 1972–73 (raziskovalna naloga)

FRIEDRICH SCHLEIERMACHER kljub svoji zavezanosti pluralizmu, spoštovanju individualnosti in zgodovinske tukajšnjosti, ohranja smisel za presežno eno, za celoto in celovitost, za transcendentni onkraj. Njegova kritika metafizike je kritika določene racionalnosti, ki zahteva zase absolutni in izključni status. Zato je »občutje univerzuma« v resnici napotilo za drugačno možnost meta-fizičnega, za presežno, ki se ne pusti ujeti v moje misli in ki nasprotno zahteva mojo prepustitev. Religioznost je možna zgolj kot radikalna sprememba osebne drže: na sebe samega osredotočeni jaz, ki v nenehni aktivnosti obvladuje svet, mora znati pustiti, se prepustiti in se razlastiti. In takrat se mu lahko zgodi to, kar Schleiermacher izrazi z besedami »sredi končnosti postati eno z neskončnim«, ko iz mnogoterosti nastane povezanost, iz raztresenosti zbranost in iz življenja celota.

Branko Klun